

Szepesi Attila

Simonyi Imréhez

*Ahogy az történni szokott,
néhány évvel holtod után,
felavatták emlékműved
a Körös-parti Vég-Gyulán.*

*Volt csinnadratta, díszbeszéd,
rózsakoszorú, cifra frázis.
Rólad regélt a Hivatal,
pohos polgár és csitrilány is.*

*Én meg csak báván dűnnyögök,
hisz jól emlékszem, jártam nálad,
s Te úgy éltél ott, egyedül,
mint kítaszított, kóbor állat.*

*Nem volt ételed-italod,
feküdtél a porszagú priccsen.
Elkerültek, ahogy a leprást,
kinek már emberarca sincsen.*

*Bezzeg most... Örök hajcihő;
rólad szól a hírlapi nóta...
S aki magasztal, fűtyül a
mai, girhes versfaragóra.*

Tandori Dezső

Kis Trió

Pintér Lajosnak

Célfotó valahonnét

*Az eredmény lazán szoros:
a „rendszerváltozás” át
se mentett valamit, meg se hoz-
ta „a rendszer” változását.*

Milyen jó,

*hogyan az élet: élvezet.
Ilyen lehetett: „Milyen
jó lehetett, hogy csinálhatom,
ha most ennyire jó, hogy, nem-igen,
csak, annak ellenére...” Szóban ezt
kimondani sem akarom,
nem merem. RAJZOM LEGYEN VELEM!*

*Nem az, hogy „nem illik”. A mondások
fele
nem illik mindenre, ami igaz így, átok
vele,
így jár, ami jár, s jól jársz, ha belátod.
Tú foka nincs, teve!*

1998. március 5.

Lóiroda, december 8.

*Micsoda nap megint:
a semmiből.
8-a kettélegyint
se-le-se-föl.*

*Nem kezdek elölről,
nem is folytathatom.
Metszéspontja szerint
rajzol, töröl.*

*Nem játszom! Ez a nap többől
Gyúr, gyúr; rügyéből őrl.
A születésnapom!
Ez nem az én napom*

Irodából haza

„... zabszalma ...”
Weöres Sándor

*Zabszalmát ettem, bántam
nem bántam: Sad Mad Bad,
Szomorú Vad Rossz – irodában
morzsoltam lóneveket.*

*Egy csillag közt sem alszom,
csiribiri, nincs befutó,
nincs, mi elől szívem – sarcom! –
elrejtse nevével a ló.*

*Semmissé mind zsigereltem,
estére, mit reggelihez
rágni kezdtem, elteltem,
Szomorú Vad Rossz, na, ne vess.*

*Essen eső! Zabszalmát
lucskoljon! – Téglafalak,
fekete csövek birodalmát
járom, Csúflondonomat.*

Hogy

*az be sem következhet.
Egyébről nem beszélve.
Világos volt e kezdet.
Mentünk, bele a sötétbe.*

*Önkéntelen-e, önként?
Nem kérdés: érzem, érzed - - -
„Ami történt, nem történt.”
Vicc. És az a vicc, hogy tényleg.*

Húzás

(Rondóm; London)

*Meghúzod. A társas ösztönök
szép lassan feltámadnak,
bár semmi tered az egész mögött,
rátárulsz, mint az ablak.*

*Ha az est eljön, nem áztatod
magad: elaludni – valóság.
Beszedsz nyolckor fél altatót,
aludj nyolc és fél órát.*

*Vagy ébredsz másnap tízkor, mert
2 s fél 6 közt ébren
voltál, és nekivágsz, mint megvert
máris, nem túl a félszen,*

*húzod magaddal, vonszolós,
vonszolt magad – és kört jár
a közönyös, a találgató,
mi leszel ma, vagy mi voltál;*

*álmod járod. S hogy éberebb,
mint te, csak abban bízatsz.
Kihúz – rajzot, nem is értheted,
töröl – nem is konyítasz*

*dolghoz. Nincs is már veled.
Hogy visszahívd: az.
Megint megérinted köröd.
Meghúzod. S a társas ösztönök...*

Baka István

Pulóverujjak angyalszárnya

Kormos István emlékezete

Most lenne hetven, még csak hetven éves, de már tizenhat esztendeje nincs közöttünk. A néhány hónappal később elhunyt Nagy Lászlóénál is fájóbb űrt hagyott maga után, az én egész nemzedékem ebbe az űrbe zuhant bele 1977 októberében.

Ilia Mihály mellett Kormos törődött velünk a legtöbbit. A Tiszatáj-beli első közlések után ő ajánlotta fel a világot jelentő első kötetet a Móra Kiadó által szerkesztett Kozmosz-sorozatában. Sőt, ő kávéházba, meccsre is eljárt a fiatalokkal, tréfáiba is bevonta őket, mert nemcsak nagy költő volt, hanem a magyar irodalom Karinthy után legnagyobb tréfamestere is.

Legismertebb csínytevése az volt, amikor Jékely Zoltánt megbízta egy francia vers sürgős lefordításával, aztán nagy bocsánatkérések közepette közölte vele, hogy sajnós, időközben egy közepes pártköltő is lefordította. Jékely megnézte és azt mondta: „A gazember! Az övé a jobb!”

Hát persze, ugyanis Kormos az eredetit, a saját *Fehér virág* című versét tette eléje, ennek francia fordítását fordíttatta vissza Jékelyvel.

Kormos István a háború utáni években Lator László, Fodor András, Nagy László, Pilinszky nemzedékével együtt indult. 1947-ben *Dülöngélünk* címmel meg is jelent első kötete, amelynek dedikált példányait aztán visszalopta barátaitól, és szinte minden versét átírta, és csak az 1971-ben kiadott *Szegény Yorick*-ban publikálta újra. Persze nemcsak igényességéből vonult vissza az ötvenes, hatvanas évekre. Nem akart részt venni a korszak irodalmi életében. Képtelen volt bármiféle kompromisszumra. A félárva parasztyerek az elsők egyike volt, aki rájött, hogy a kommunisták hirdette népi demokrácia hazugságon alapul, olyan förtelmes hazugságon, ami lehetetlenné teszi számára nemcsak a publikálást, de az írást is.

1950-től haláláig a Móra Kiadóban dolgozott szerkesztőként, szerkesztette és művelte is a gyerekirodalmat. Gondoljunk csak Vackorra, a piszén pisze kölyökmackóra, akinek kalandjai óvodások nemzedékei nőttek fel. Sokáig nem is tudták róla, hogy verses meséken kívül egyéb is van a tarsolyában, ebben a Hány Jánostól kölcsönzött, megbarnult aranyfonállal hímzett, degeszre tömött tarsolyban, amelyből kitüremkedtek a koszos zoknik, és egyre potyogtak a „magyar líra gyöngyszemei”. Mert ez a sorozat is Kormos Istvánnak köszönheti a születését.

Én – be kell vallanom – alig ismertem őt. Kétszer-háromszor ha beszéltem vele, de ifjúságom más nagyjaival egyszer sem. Kormos volt az egyetlen, akit még az én félszégem se tudott kikerülni. Első könyvem nem ő gondozta, mégis hálás vagyok neki. Tudtam, hogy tud rólam, tud rólunk, megnyúlt pulóverujjai angyalszárnyakként lebegtek a hetvenes évek költő-ifjoncai felett. Emlékének egy verssel szeretnék adózni, melyet a *Szegény Yorick* fülszövege ihletett. A költő talán legszemélyesebb vallomása, amelynek vagy van valóságalapja, vagy nincs, mindenesetre, fülszöveg létére Kormos egyik legszebb verse:

„Kétéves se voltam, amikor nagyapám, vizet húzván mohás-békás udvari kútunkon, furcsállva nézte: mért ugrándoznak a ház előtt a tehének, bögvé-rugdosva egymást. De csak elvonult a csorda, s mikor leszállt a por, ott ültem még az út közepén, szürkére izzadt ingben, ismeretlen nyelvű mondókákat gajdolvá, legkedvesebb játékomba, egy fém hőmérőtokba homokot töltögetve.”

Fém hőmérőtok

*Ki jár a kert alatt kinek a dér-
útja vonul fehér penész a tájon
kődöt a megsodort diólevél
szivarkafüstjét ki tüdozi le*

*kinek a könnye szélroham-bevágta
ablak szilánkjá elkoszlott telek
pulóverét koszoruba ki gyűri
borostájával a virradatot*

*fényesre mint egy nadrágfeneket
ki smirglizi fémtokjába ki gyűjti
a Karakumot és a Szaharát?
Homokba tottyant kétéves kölyök*

*ő az kinek hiánya ujjaink
közül pereg ki mégse fogy soha
ki az időt mint EKG-papírt
vers-szívritmusgörbével teleírta*

*hőmérőtokból mint asszony-hüvelyből
világra csusszant egykor s bár sírása
eloxidált rég őt melengeti*

a betlehemi baromszuszogás

*a világ közepén szürkére izzadt
kisingben most is töltögeti még
s kiönti az évszakokat csücsülve
Háromkirályok csillaga alatt*

*nyáluk uszályán üstökösfejekkel
kerülgetik az ártatlant a marhák
ki fémtokjába hűvös égi ujjba
kapaszkodva oly magárahagyott*

*hogyan elszorul a torkunk és a tömjént
aranyat mirhát elhoznánk neki
és hódolnánk előtte míg a földre
kirázogatja a Tejút porát.*

Móser Zoltán

Itt és ott

Baka István születésnapjára

Baka István 50. születésnapjára gondolva nagyítottam ki ezeket a képeket és készítettem ezeket a montázsokat az itt olvasható négy korai vers mellé. Hogy mit jelent az *itt* és az *ott*, valószínűleg könnyen kiderül majd. S hogy miért ezek, és miért a kéziratos versek, annak rövid előzménye a következő.

Egy, szintén a születésnapra tervezett, Baka Istvánról szóló fotóalbum címlapján gondolkodva kértem Baka Tündétől kéziratos verseket, hogy abból egy montázs készüljön. Öt verset kaptam. Egyet felhasználtam a borító képéhez, s amikor készültem a többi elrakni egy dossziéba, fölillant bennem: mi volna, ha megpróbálnám ezeket illusztrálni? Méghozzá úgy, hogy az akkor, vagyis a 70-es évek elején készült felvételeimet használnám ott fel. Számomra is meglepő volt az a felismerés, hogy mennyire egyeztek hangulatukban: szomorúak a versek, szomorúak a képek. De aki emlékszik még ezekre az évekre, és a pályakezdéseinkre, tudja, hogy annak alighanem hű tükre.

Ennyit röviden az itt látható képekről, amelyeket kérem, úgy nézzenek, mintha egy albumot lapoznának. S ez talán megfelel Baka Pista akaratának is: „... néha lapozz föl engem és leszek.”

Németh István

Éles fényben

ATanárnő nagymosás után volt és épp a teregetéshez készülődött a verőfényes udvaron, amikor berúgták a kiskaput. Háttal állt ugyan a bejáratnak, csimpaszkodva a szárítókötélen húzta végig a nedves rongyot, mégis rögtön tisztában volt vele, kik a hivatlan vendégek. Mindig ilyen nagy zajjal járnak. Megszokhatta volna már gyakori látogatásukat, de az irántuk való ellenszenvét – nincs miért szépíteni a dolgot: undorát – nem tudta magába fojtani.

Meg se fordult, végezte tovább a munkáját, azzal se törődve, hogy „kihívó” ágaskodásával, nyújtózkodásával, hajlongásával – egyetlen könnyű, áttetsző, testhez tapadó kartonruha fedte feltűnően formás alakját –, bűnös gondolatokat ébreszthet a jövevényekben.

A három fegyveres ráérősen közeledett a teregető nő felé, már-már unottan, mint akik egy minden képzeletet felülmúló bordélyból érkeznek kifacsartan, minden földi élvezettől telezabáltan, s akiknek ez a „parancsként” kiosztott látogatás olyannyira terhükre van, hogy szinte már elviselhetetlen számukra.

Közvetlenül a teregető nő mögött megálltak, vártak egy darabig, a Tanárnő majd csak figyelemre méltatja őket, de mert ez nem következett be, a három fegyveres közül a legalacsonyabb – egy serdülő suhanc – lekapta válláról a géppisztolyát s egy rövid sorozatot eresztett a levegőbe.

– Vadállat! – reccsent rá a közvetlenül mellette álló társa s könyökével úgy megasztította, hogy a suhanc elvágódott. – Mért nem az usztasákat riogattad így?!

A Tanárnő csak most fordult szembe a fegyveresekkel. Hogy megismerte a Tanítványa hangját.

– Milivoj! – buggyant ki a száján, ebben a pillanatban elfeledve mindazt a szörnyűséget, amit a faluban a Tanítványáról suttognak az emberek. – Milivoj! – ismételte meg még néhányszor; a hangja csordultig volt kétségbeesett könyörgéssel.

– Mondhatom, Tanárnő, szépen fogad bennünket! – mondta a Tanítvány nyersen és magyarul.

A Tanárnő már szívta volna vissza a „Milivojokat”, sajnos elhangzottak, mint az imént az a rövid géppisztolysorozat.

– Szégyellem magam – válaszolta halálos komolyan szintén magyarul, de nem lehetett megállapítani, mi miatt: a kiskapu berúgásáért, a géppisztolysorozatért, vagy azért-e, hogy a falu rémének tartott egykori tanítványát egy kétségbeesett anya hangján szólította meg.

– Fáradjunk beljebb! – parancsolta most már szerbre fordítva a szót a Tanítvány, mintha itt nem ő volna a vendég, hanem a házigazda. A suhanc, aki közben föltápáskodott, a ház bejárata felé taszította a Tanárnőt.

– Nyugi, Öcsi! – mordult rá a Tanítvány, mint aki nem állja a nálánál is nyersebb erőszakoskodókat.

– Hagyjad, hagy gyakoroljon a gyerek – szólalt meg Subara, aki nevéhez híven most, a nyár kellős közepén is magas báránypőr süveget viselt s akinek a valódi, úgymond becsületes nevét még a legközelebbi cimborái sem igen tudták. Valahonnan Likából vetődött ide, szálfatermetű a magas süveg még inkább megnyújtotta, pusztá megjelenése rettegést váltott ki a maradék, ittrekedt lakosság körében, annak ellenére, hogy szemre a legjámorabb ember benyomását keltette.

A ház bejáratához érve a Tanárnő igyekezett maga elé terelni a vendégeket, mentegetőzve, hogy odabent rendetlenség, vetetlen ág fogadja őket, de hát ma nagymosás volt és nem számított látogatókra. Bent szintén „kihívó” hajlongások közepette összekapkodta a heverőről az ágyneműt, a hálóinget, a fegyvereseket helytel kényszerítve, de azok ahányan voltak, annyiféle szimatoltak a könyvekkel és kitömött madarakkal, vadásztrófeákkal telezsúfolt szobában, mintha nem is vendégségben, hanem múzeumban volnának; két társa inkább a kitömött baglyokat és récéket vizslatta körül, különösen Öcsi volt tőlük elragadtatva, meg-megpöccintve a csőrüket motyogott hozzájuk.

– Nem is tudom, mivel kínálhatlak meg benneteket – tegezte le a Tanárnő látogatóit, mindenekelőtt egyetlen ismerőséhez, falubélijéhez, a Tanítványhoz, volt diákjához intézve szavait.

– Ne törje magát, Tanárnő – szólalt meg hibátlan magyarsággal a Tanítvány s végre helyet foglalt az asztalnál. Társaira keményen ráparancsolt: – Leülni!

A Tanárnő épp a nyitott ajtóban állt, kétségbeesett tekintetét a vele szemben ülő Tanítványára függesztette. Háta mögött, az ajtón át a nyári délután fénye özönlött a szobába, úgy, hogy a Tanárnő formás alakját a különben is áttetsző ruhájában teljesen átvilágította, kiszolgáltatta a Tanítvány hirtelen megélelnkülvő, mohó pillantásainak. Szinte kapóra jött ördögi tervének végrehajtásához.

– Ne mozduljon! – horkant fel, mutatóujját a Tanárnőre szegezve. – Ha meg mer mozdulni, nem felelek magamért!

– Úristen – dermedt meg a Tanárnő – mit követtem el?!

– Semmit, csak maradjon veszteg ott, ahol áll. Majd szólok, ha leülhet.

A két társa tekintete akkor már szintén a Tanárnő átvilágított alakjára tapadt.

– Az anyját, még a „szakállá” is látszik!... – súgta Öcsi Subara fülébe.

– Pofa be és nem vigyorgunk! – pattogott a Tanítvány. – A házkutatás nem cirkusz!

– Házkutatás? – könnyebbült meg a Tanárnő hangja. – Hiszen itt már mindent fölforgattatok – tért át ismét tegeződésre. – Még te mondtad...

– Én csak annyit mondtam, hogy maradjon veszteg, ne mozduljon!... Tudja, mikor láttam utoljára így a Tanárnőt? Amikor még akkora voltam, mint az Öcsi – mutatott a suhancra. – Akkor láttam így, mint most. Megállt a tanterem nyitott ajtajában, hátulról érte a fény és éppúgy mint most, átvilágította az alakját. És aztán ennek a hatása alatt, de Kupak vezényszavára a szünetben mi fiúk az iskola mögé vonultunk, a bozótosba, elővettük a micsodánkat és szintén a Vezér vezényszavára, verni kezdtük. Persze erről a Tanárnő mit sem tudott. Pedig naponként megismételtük a bozótbeli bujálkodást, hogy finoman fejezzem ki magamat. Mert mi egymásközt csak marokmarcsázásnak neveztük. Miközben fújtuk a dalt: Dari mocsok, csupa lucok... Tudja, mi az? Öcsi, mutasd be a Tanárnőnek! A suhanc talpraszókként, a nadrágján keresztül megragadta merev nemiszervét, így törtette a Tanárnő felé.

– Csigavér! – intette le mégis a Tanítvány a begerjedt fiút. – Látom, nem bírsz magaddal, no nekünk se mindegy. Igaz, Subara?

– Szentigaz! – szívta be a szája szélét Subara.

A Tanárnő akkor közelebb lépett az asztalhoz, elmozdulva arról a pontról, ahová a Tanítvány kemény tekintete és parancsszava lecövekelte. Falféher volt, de a hangja nyugodt, amikor megszólalt.

– Meg akartok erőszakolni? Tessék! Hárman talán csak elbírtok velem.

A Tanítvány még sohasem került hasonló helyzetbe, így képtelen volt felfogni, honnan a szorongatottakban ez a vakmerő higgadság, ez a vérforraló nyugalom kínvallatóikkal, megalázóikkal szemben? Ezt a fajta magatartást a háború kitörése óta nemegyszer tapasztalta. Itt a szülőfalujában is. Olyan emberek részéről is, akiket nemcsak ő, az egész falu gyávnak tartott. Ez a számára

érthetetlen, felfoghatatlan magatartás mindannyiszor zavarba hozta, megbénította, vagy meghátráltatta.

Az öklével verni kezdte az asztalt:

– Nem lesz része abban az örömben, hogy megerősokoljuk! De a rejtegetett fegyvereket tizenöt percen belül ide lerakja elébünk az asztalra! Megértette?

– Gyermekekem ...

Tanítvány a szavába vágott:

– Nem vagyok a gyermekek! – mondta, majd hirtelen magyarra fordította a szót: – Én a Tanárnőnek még mindig a legrosszabb tanítványa vagyok. Ahogy emlegetni szokta. Meg a kis fattyú. A kis rác... Azt hiszi, tán nem jutott a fülembe? A Tanárnő férje, a fővadász, a nevelőapámtól bevonatta a fegyverviselési engedélyt. Hol van most az a híres fővadász? Magyarban? Tán csak nem fegyverestül szökött át a határon?

– Mindenét itthon hagyott és te már, meg az embereid, mindenét össze is szedtétek. A töltényeit, a vadászpuskáit, mindenét. A római cserepeit meg a téglagyűjteményét itt vertétek szét az udvaron, a szemem láttára.

– Sok a duma, az idő meg múlik. Ha lejár a tizenöt perc és a rejtett fegyverek nem fekszenek itt előttünk az asztalon, kénytelen leszek a Tanárnőt felpofozni.

– Akkor máris kezdheted, gyermekekem.

A Tanítvány talpra szökött:

– Megmondtam, hogy nem vagyok a gyerekek!... Subara, téríts észhez!

Subara fölágaskodott, sapkája a mennyezetet súrolta. Megkerülte az asztalt, a Tanárnő előtt megállt. Bárgyú mosollyal mondta:

– A parancs az parancs!

A pofont, ahogy szokta, most is visszakézből, minden erejét összeszedve sózta a Tanárnő arcába.

A Tanárnő megtántorodott, de nem vágódott el. Csak most, a pofon elcsattanása után kapta tenyerét az arcához. A fejét lehajtotta, a szemét lehunyta. Hallgatott. Egy zokszó nem szakadt fel belőle.

– Na? Vagy nem volt elég? – csattantotta az asztallaphoz a géppisztoly agyát a Tanítvány.

– Azt csináltok, amit akartok. Túrjátok föl a házat. Gyűjtsátok föl. Üssetek agyon. Rejtegetett fegyvert itt akkor sem találtok. És ezt ti is nagyon jól tudjátok – mondta a Tanárnő, arcát hirtelen két tenyerébe temetve.

A hosszan beállt csendet Öcsi törte meg:

– Hát akkor, Főnök, mi a teendő?

– Semmi. Indulás! Mára elég volt. – Rácsapott Öcsi vállára: – De ha neked megtetszett ez a rongy, estére visszajöhetsz hozzá.

– Öcsi, én is jövök veled! – lelkendezett Subara, majd megindultában hirtelen visszalépett a Tanárnő elé, megcsipkedte hulla hideg, a falnál is fehérebb, az undortól, visszafojtott könnyektől, meg a pofontól megpuffadt arcát, s a szemébe röhögcsélve kérdezte: – Jó lesz, szöszi?

Mint akiknek az égvilágon semmi dolguk és keresnivalójuk nem volt itt, unott slattyogással távoztak. Csak a kiskaput vágták be maguk után, hogy zengett belé az utca. Szokásukhoz tartozott a nagy dér-durral való közlekedés. Különösen éjszakánként.

A Tanárnő csak akkor emelte fel újra a tekintetét, amikor megbizonyosodott róla, hogy elmentek. A kiskapu durranása után.

Megrémülve látta, hogy a szárítókötél a kitergett ruhákkal már megint leszakadt. „Hiába, hiányzik az erős férfikéz!...”

– Most öblögethetek újra – szakadt fel belőle egy félhangos sóhaj, s mint akinek minden porcikáját összetörték, kitámolygott az éles napfénytől szikrázó udvarba, hogy összeszedje a porból a kimosott ruhát és újra felkösse, kifeszítse a szárítókötelet.

A kert lábán, a töltésen túl, valahol a rét felett vadgalamb szólt, kitaró turbékolása betöltötte a vakító nyári délután mozdulatlan csendjét.

Lászlóffy Aladár

Ecce homo

*Apám százéves, én a gyolcs vagyok,
Munkácsy-hagyta Veronika-kendő:
arcomban él ki arcából hagyott,
kimoshatatlan veríték-jövendő.*

*Apám fogoly: Munkácsa én vagyok.
Emlékiratként egymás-alá-percek
jelzik, hogy „rozsa...” meg hogy „nem ragyog”
néptanító vagy napszámos vagy herceg.*

*Apám az ország, körbehajlított –
bármerre nézek, görbe délibábja
családi körkép, nyilvános titok:
ezer halála ezer éve várja.*

Jelszó hajnalban

Szász Jánosnak

*A kézbentartott helyzetek.
Ma is levágnak, mint a barmot.
Talán csak ehhez értenek.
Hogy ne eressz oroszánkarmot.*

*Bugyborékoló vészjelek:
egy kocsi essőest kiáltoz.
A világ még rosszabb lehet,
csak te ne engedj, te ne változz.*

*Mert benned Jézust öldösik,
Szokráteoszt, Galileit, Dózsát.
Ollójuk rítusa szerint
vázában tartani a rózsát.*

*A kézbentartott helyzetek,
a rendes ház, a tiszta utca.
Holnap is elbánnak veled.
Te ne felelj a jelszavukra.*

Lázáry René Sándor

Sületlen strófák, angolos ízek

*Keserményes élczek
Sir Archibald Blacksmith-nek,
habár tán ő sem érti...*

I.

*Mondom: „Bath, Gloucester, Salisbury.”
Nyelvem az angol szót törí:
 Rosszfelé kanyarul...
 Könnyebb vón' magyarul!
Nyelvem a földet söpöri.*

II.

*Csúfságból így kezdem: „Rochester, víg Chester!”
Folytatnám: „Winchester, Colchester, Chichester!”
 Mondókám felőről!
 Kezdhetem előlről!
Portchester, Worchester... Az meg szósz! Így cseszd el!*

III.

*Hampton Court! Windsor! Balmoral!
A jobbik erkölcs bal-morál:
 Sótlan kegyúri anathéma!
 Fagyosan síkos, hanyag, néma,
Mint egy ángolna... (Hal-morál.)*

IV.

*Volt egy pohos úr, nyála csorgott:
Együltében lenyelte Yorkot...
 Mellé Manchestert, Lincolnt, Wellset!
 Soha ily éhet, titkolt merszet!
De hiába! Gyomra feszt korgott.*

V.

*Énekesnőt éljenzett Norwich...
Kifütyülték: „Kottából ordíts!”
 Mire szörnyet halt amott,
 Mert megszült egy dallamot.
Azóta dúdol egész Norwich...*

VI.

*Az Avon partján Warwick
Kastélya csupa vár-lik,
 Lőrés, hős bástya, holló!
 Hozzá nincs más hasonló!
Mellé semmi se' párlík!*

VII.

*Oxfordban egy tudós ökör
Okítása úgy meggyötör...
 Bög: „A Tudományt én nemzém!”
 Oszlán átúszik a Themzén,
Oxfordnál, az a bősökör!*

VIII.

*Csökönys diák Cambridge-ben
Csekély Chaucertől megcsicscsen!
 Fenét marad félszeg –*

*Bölcsészettől részeg!
Hogy a bort meg sem említsem...*

IX.

*Oh, menynyi fennkölt székesegyház!
Hívóket bennök véges kegy ráz:
Lelküket Exeter, Ely
Töredelemre terelli,
Míg lent a padsor róluk pletykáz!*

X.

*Koldus (Rochester tája, Kent)
Így kérd: „Az Istent várja kend?”
Ha lesz Végső Ítélet,
Lelkünkrol a Hitélet
Lemossa tán, mit létünk rája kent!*

XI.

*Ős Szentegyházad, Durham,
Hegytetón tömör őrszem...
Ott fent az Istent kérik.
Itt lent az Üdvöt mérik –
Borókában s méhsörben...*

XII.

*Salisburyben a katedrális
Oly vertikális, laterális!
Hány oltár! frontál! portál!
Fohászkodhat a polgár –
Pedig a kárhozat reális...*

XIII.

*Stonehenge-ben hátra hőkölök:
Szilárdan álló kő-körök!
Szent kőkapuk! Stonehenge komor:
Időknek szánt jel, kegyszobor...
És meghalok... De Ő örök.*

XIV.

*Volt egy lord: bámulta volt London!
Rágódott rengeteg mord gondon...
Megütte halk guta.
Gyászolja Kalkutta.
Nem morog többé: „Rontom-bontom!”*

Írtam volt itt-ott, Nagy-Britanniában: legkivált Warwickban, Stratfordban, Gloucesterben, Winchesterben, Salisburyben, Glastonburyben, Lincolnban, de főleg Londonban, 1881 decemberétől – 1882 áprilisáig.

Csiki László

Tizenhárom remény

Ez a szemelvényes filmnovella Gulyás Gyula ötlete alapján és az ő biztatására készült. Hálámmal együtt a megfilmesítési jog is az övé.

I.

Kartonlapon tabló: tizenhárom rajzolt ovális képkeret. Hétben fiúarc. Négyen közülük ragasztott körszakáll. Ugyanaz a körszakáll. A tabló a selyemkötésű történelmi emlékkönyvek „Aradi vértanúk” fejezetében látható mintájára készült, a képek is ugyanolyan elmosódottak. Amatőrképek. Piros ceruzával rajzolták körbe őket, magát a kartonlapot zölddel keretezték, bátortalanul. A tetejére cirkalmas, gyerekes betűkkel írva: „Az újlaki tizenhárom”.

II.

A tablón látható, tíz-tizenkét éves fiúk az üres iskolai díszterem színpadán a hét törpét formázzák holmi aktualizált mesejátékban, utcai ruhában, de ragasztott szakállal, fából faragott csákánnyal, festett csákoval, kartondoboz lámpásokkal. Körbe-körbe menetelve éneklük a klapanciát, vélhetőleg egy helybéli irodalomtanár zöngeményét:

*„Hét nagy szívű kicsi vájár
A szénre mint mézre rájár,
Lepkét, ábrándot nem kerget,
De teljesíti a tervet.”*

Betanítojuk, egy keszeg kis tanárnő összeüti a tenyerét.
– Jól van – mondja. – De az előadáson több odaadást, figyelmet kérek.

III.

Elszegényedett polgári család lefüggönyözött szobájában, egy kisváros külső felében, bársony abroszos asztalon, kerámiavázának támasztva tükörlap áll. Gyertyák égnek a két oldalán.

A tükör előtt, a félhomályban cémára fűzött karikagyűrűt ingat egy öregasszony. Mormogva imádkozik, vagy varázsigéket mondikál fonnyadt, nagy ajkaival. Szellemet idéz.

A tükörben egy idő után karakül kucsmás férfifej jelenik meg – ez is szakállas! –, elmosódottan, távolian.

– Jóska – suttozja az öregasszony. – Jóska, mondd! Hol vagy most?

A zúzmarás alak, vélhetően oroszországi hadifogoly, csak boldogan pislog, a találkozásnak örvend talán.

– Jóska – suttozja az öregasszony –, fiad van. Te élsz! Megmondom nekik, hogy élsz, visszajössz.

A kucsmás fej alig érzékelhetően bólint, majd kihalványul a tükörből. Az öregasszony azonban tovább lengeti a gyűrűt és a következő látomást szölongatja, elmélyülten:

– Gyula! Gyuszi! Pék Gyuszi!

Néhány zavaros kép, ábrázat után újabb szakállas, csákót viselő fej tűnik elő: szabadságharcos tisztnek látszik és úgy tátog, mintha üzeni akarna.

– Ki maga? – kérdezi az öregasszony, értetlenül. – Vécsey? Battyhány? Leiningen, ugye? De hát maga százhat éve... Nem magát hívtam, tábornok úr!

A tüköralak tagadóan intene, de az öregasszony eltakarja a képét.

– Nem, nem – mondja. – Nem tudok németül. Itt most nyugalom van. Ki kell várnunk a végét.

IV.

– Ki ez a kis haramia? – hallatszik a hang, gazdája láthatatlan. – Hétre megjössz?

Torokhangú nő kérdez egy kamaszt. Terjedelmes nő, lengő pongyolában, homloka fölé tornyozott hajjal. A gyerek klott-nadrágot visel barnára sült, inas testén, egyebet semmit. Szögletes arca fölött csikófrizura tincse. Konokul, szótlanul áll.

– Apud estére megjön – mondja a nő. – Szerinted mennyi ide Tiszakécske?

Külvárosi kertes ház nyári konyhájában, félhomályban állnak, mindketten mezítláb, a kései kánikulában forróságot árasztó takaréktűzhely mellett. Edények tornyosulnak egy kecskelábú deszkaasztalon.

– Adsz tócsnit? – kérdezi végül a gyerek.

– Nekem nehogy megint világgá menj – mondja az asszony, és próbálja megsimogatni a fia fejét, de az elhúzódik. – Szombat van. Apu is megjön.

– Kettőt adj – mondja a fiú. – Janinak is.

– A kis haramiának... – Az asszony hangja nevetős. – Mi vagyok én? Csekonics báróné? Tőlem mindig ezt kérdezte az anyám. Két tócsnit csomagol papírba, melyen nyomban átüt a zsír.

A gyerek közben előre megy, a zsúfolt szobába. Az ormóttan rádió mögül elvesz egy nagy, selyemfedelű könyvet és a Szabad Nép egyik példányába csomagolja, amit a karosszékéről markol fel. A szék előtt levágott kérgű, kitaposott férficipő hever, az apa papucsa. A fiú belelép a cipőbe, kipróbálja, körbeklaffog a szobában, majd kionson, az utca felőli kerítés mellé, a fűbe rejti a könyvet. Miután a tócsnikkal kimegy a kapun, benyúl a kerítés résén, kiveszi a könyvet, a melléhez szorítva, testével takarva elindul a poros úton, háttal

az esetleg utána kémlelő anyjának.

Meztelen lábával élvezettel rugdalja a porkupacokat.

A széles külvárosi utcán, egy akácfa mögül rápisszeg egy szőke fiú, János. Olyan sovány, eltakarja a fatörzs.

– Dani! – suttogja. – Damjanich!

A fiú szótlán odanyújtja neki a zsírpapír-csomagot, a másik kibontja, elégedetten és éhesen nézi.

– Kettő? – mondja. – Egy az enyém?

– Az Iváné! – mordul rá Dani.

– Elég lesz? Én egy decit hoztam.

Jani kis barna üvegcsét mutat, azelőtt gépolaj lehetett benne.

– Ez megér kettőt – csettint Dani.

– Még hármat is. Jobban szeretik a tócsninál. De azért felhígítottam egy kicsit.

– Sokat jár a szád – mondja Dani.

A mezőben álló vaskos téglakerítés felé tartanak a kókadtt kórok között, a sárguló fűvön. A kerítés fölött épületek teteje és néhány őrtorony látszik.

Tatáros arcú, vézna szovjet kiskatona guggol a gyom között, a kerítés tövében.

A fiúk derékből meghajolva lopakodnak feléje, majd mellé ereszkednek. Kicsomagolják, megmutatják neki az ételt, italt. A katona mindkettőt megszagolja. Komoly. Magasba emeli két ujját. Dani válaszként négy ujját mutatja neki. A katona a fejét rázza. Így alkudoznak, némán. János közben megérinti a katona fegyverét, borzongva élvezi fémes-olajos tapintását.

A két alkudozó végül három-három ujját emeli magasba. Megegyeztek. A katona három töltényt nyújt át Daninak, elveszi cserébe a papírcsomagot, az üveget.

– Dászvidanyia! – köszön el elégedetten és gúnyosan Dani. De aztán tétován áll: meztelen testén nincs hova elrejtjenie a csillogó töltényeket. Végül a nagy könyvbe rakja őket.

– Ez a könyv olyan vastag – mondja –, felfogja a puskagolyót is. Gyere, Vécsey Karcsi – szól a kis szőkének.

V.

Az iskolai díszterem félhomályában partizánfilmet néznek az úttörőavatásra váró gyerekek. Vattakabátos alakok rohannak át a vásznon, és a nézőkhöz hasonló, lelkes, feszült arcú gyerekharcosok. Majd a sűrke mozgóképből mozdulatlanul, megdicsőülve, távolba meredő tekintettel áll egy szovjet úttörő.

Véget ér a mozi, felgyúl a villany, meglátszanak a falakon a zászlók, a politikusok arcképei. Kezdetét veszi az úttörőavatás.

A színpadon, az asztal mögött, a tanárok és ünnepi küldöttek között Bertalan tanár, egy hórihorgas, nygyenes, ám teljesen ősz férfi, máris a kellő és illő beszédet mondja. A Szovjetunió vívmányairól beszél, amelyeket ő személyesen is tapasztalt tanulmányútja során. Az önfeláldozásról szól, és a hősiességről. A pártól, az élcsapatról, vezetőinek szenvedéseiről, a vértanúságról.

A színpadról betotyog egy körszakállas, ősz apóka, jelmeznek ható atillában; gyorsan széket tolnak alá. Az elnöklő férfiú szomszédjához, az iskolaigazgatóhoz fordul:

– Illegalistájuk nincsen?

– Nálunk az nem volt divat – suttogja az igazgató. – De van szabadságharcosunk, '48-ból.

– Melyik negyvennyolcból? – sziszeg az elnök.

– A régiből – felel sűgva az igazgató. – Amikor a szabadságért harcoltak. Ennek vörössipkás honvéd volt az apja. Vagy a nagyapja.

Bertalan tanár időközben bemutatja a gyerekeknek a példaképet. Az apóka, rogyant külsejére rácáfolva, meglepően összefűgő, nyilván előre elkészített beszédbe kezd.

– Gyemekeim – mondja. – Az én apám, akit én nem ismerhettem, ahogyan közületek is sokaknak nem volt alkalmuk találkozni az édesapjukkal, az én apám a szabadságért lázadt. Az elnyomók ellen. Az idegen uralom ellen. És idegen uralomnak számít minden, ami nem engedi, hogy önmagunk legyünk. Ők valójában önmagukért lázadtak. Önmaguk akartak lenni, vagy-is szabadok. Az aradi tizenhárom is különféle nemzet fia volt. És mégsem egyikért vagy a másikért küzdött csupán. Egymásért, önmagáért, saját becsületéért vállalta a vértanúságot. És én azt hiszem, a haláluk pillanatában szabadok voltak. Önmaguk voltak. Teljesítették a küldetésüket. Azt akkor éppen magyar szabadságnak hívták szerte a világon.

Mielőtt folytathatná a hivatalosságok számára nyilvánvalóan kínos előadást, Bertalan tanár megköszöni a „hozzászólását”, az elnök pedig újra szomszédjához fordul.

– Legközelebb, elvtársam, küldünk magunknak egy igazi kommunistát. Vagy nevezzenek ki egyet itt helyben, a francba!

Bertalan lemegy a színpadról, elkezd az ünneplőbe – sötétkék rövidnadrágba, fehér ingbe – öltözött gyerekek nyakába kötni a piros kendőket. A második sorban három fiú áll, egyikük inge alól arany kereszt látszik. Bertalan egyetlen, észrevétlen mozdulattal az ing nyílásába tolja vissza a keresztet, és a fiú nyakába köti a kendőt. Amint továbblép, a felavatott bal oldali szomszédja halkan sűgja:

– Ezt most megűszta, Leiningen.

– Hagyjál! suttogja vissza a fiú és lelkesen mondja a többivel a közös eskűt, fogadalmat.

Az iskolaudvaron aztán megszólal egy meghatározhatatlan egyenruhába öltözött fűvőzenekar. Vajaskenyeret, pogácsát, teát szolgál fel hosszú asztaloknál néhány meghatott szűlő. A „Leiningen” balján látott fiú, Ottó lopva az ingébe rejt három pogácsát. A harmadik fiú, Kornél, közben lefényképezi egy dobozszerű géppel.

Koszorűba font hajű, kövérkés lány, Mária lép hozzájuk, és Ottónak mondja, sziszegve:

– Te hagyjad Lajos! Nekűnk le kell győznűnk a fasisztákat! Láttad, milyen szép volt az fiű a filmen?!

– Jó – mondja Ottó tele szűjjal. Aztán megriad: – Jaj, az apu!

Miközben Lajos zavartan és dűhűsen elutasítja a lányt – „Te meg engem hagyjál békén, jó?” –, a zenekarból, nagy dobbal a hasán kilép egy köpcűs férfi, megűleli a fiát, már amennyire a hangszere engedi. Pozsgás arca lelkes, ő maga spicces talán.

– Gratulálók, Oti – mondja. – Megtetted az első nagy lépést. Most már tagja vagy az internacionalizmusnak. Megmondtam én, hogy neked sikerűlni fog. Még a zenekart is elhozta neked.

A fiű zavartan hagyja, hogy apja „férfiasan” megszorítsa, megrázza a kezét.

– Gratulálók, Ottó elvtárs – mondja az apa és a fényképezűgűpes fiűhoz fordult: – Egy fotűt, mester!

– Ez nem közűgy! – húzűdik el Kornél.

– Fizetek! – húzza ki magát az apa és a nagydobra csap.

– Maga kispolgár – mondja csendesen Kornél a hűledezve tiltakozű férfiának.

– Hagyjad, apu, tényleg – mondja Ottó, a fényképezűs pedig odább húzűdik, és észrevétlenül rájuk kattintja a gépét. – Egyél pogácsát,

apu – mondja Ottó –, nehoqy rosszul leqyél.

Kornél kajánul motyogja, csak magának:

– Faljon, Knézich bácsi, amíg még lehet.

A mozigépész eközben keki színű, fedett, hangszórós teherautójába rakja a vetítógépet és Bertalan tanárral sugdos cinkosan:

– Kaptam valami érdekeset. Igazít, nem mint ez. Kivigyem a vénemberhez?

– Ne ma – mondja Bertalan. – Ma odajönnék a srácok.

– Nyughass! – inti barátian a gépész. – Ez nem a hadifogság.

– Gazdátlanok ezek is.

– Vagy te érzed magad egyedül – mondja a gépész, már a vezetőfülkéből. – Csinálj magadnak gyereket, ha szükségét érzed. Na, szervusz.

Az autó kihajt az iskola tágra nyitott vaskapuján.

Bertalan a gyerekekhez lép és harsányan kiáltja:

– Úttörők! Az órs első feladata, hogy rendet rakjon maga után az iskolában. Felrakjuk a téli tüzelőt.

Az udvar végében rendetlen halmokban hevernek a rönkök.

VI.

A városka szélén, a távolban, elhagyatott kúria-szerű épület áll a hozzá tartozó romos majorság udvarán, hatalmas drótketrecben rengeteg fácán rikácsol, röpköd, veri fel a port. Néhány üres ól is látható és egy fészker nyitott ajtaján át, hogy azt emberi szállásnak rendezték be, szakadt munkaruhák lógnak a falba vert szegeken, egy dikón gyúrt ágynemű torlódik, az asztalon félig felt üvegek és mosatlan bádögbögrék állnak. Körben mindenütt madártápos zsákok.

Dani és kis szöke barátja, János a fácánketrec előtt ül egy felfordított fateknőn, a vaskos könyvet lapozgatják. Két, hasonszőrű fiú a válluk felett nézi a tizenhárom aradi vértanú-képet. Egyikük fején gallyakból font koszorú, a másik pántokra aggatott súlyokat, vaslemezeket visel a testén, folyamatosan edzi magát, guggol, hajladozik. Magasabb, erőteljesebb is a többinél.

– Én nem bánom, játszunk ezt – mondja éppen, a képeket nézve a kis szöke. – De miért akasszanak fel? Miért nem lehetek én Petőfi Sándor inkább?

– Pont azért, amiért Dani sem lett úttörő – röhög fel a súlyzós fiú.

– És akkor? – mondja Dani sértődötten. – Nem is megyek én oda, ezekhez.

– Mennél, ha hívnának – bosszantja a súlyzós.

– Olyanokhoz, mint Kornél, én nem megyek soha.

– Ljubityelje van – jegyzi meg a kis szöke Jani, mint akinek ez bántja az érzékenységét –, ez még éjjel is fényképez.

– Ahhoz meg apja – mondja a súlyzós. – Pont olyan apja, amilyen az újságban a fényképeken.

Dani összecsapja a könyvet, kihullanak belőle, koppanak a földön a töltények.

– Mutasd – kap utánuk a gally-koszorús fiú.

– Engem is csak az apám miatt... – mondja Dani, s közben, a másikra látszólag ügyet sem vetve felszedi a löszert, és aztán a markában tartja. – Miatta nem vettek be.

– De miért nem lehetek én Petőfi? – okvetetlenkedik Jani.

– Mert szöke vagy – mondja Dani dühösen –, és nem lehet mindenki Petőfi Sándor. De a tizenhárom közé még te is beférsz.

Távol a mezei ösvényen Bertalan tanár közeledik imbolygó, dongó segédmotoros kerékpárján, megoldott nyakkendővel, lobogó zakóban. A vázón a „példakép” –, az ősz, öreg apó ül görcsösen kapaszkodva. Élvezi is a „száguldást”, fél is tőle.

– Jön a muszka bérenc – mondja a kis szöke János.

Dani, míg a többiek a közeledőket figyelik, a teknő alá löki a töltényeket.

– Jönnék a janicsárok is – mondja aztán.

A kerékpár mögött meglehetősen távolságban és eléggé valószínűtlenül, két úttörő nyakkendő fiú gyalogol a mezőben: Ottó és Lajos. Tőlük lemaradva mellének ütődő fényképezőgéppel Kornél igyekszik. Sántít.

– Dologra! – adja ki a parancsot Dani.

A fiúk bemennek a fácánketrecbe, takarítják, összeszedik a madárürüléket, szemetet. Fölöttük az ágas fákon és körülöttük a porban verdesnek a fácánok.

– Tyúkok ezek, nem madarak – mondja a koszorús fiú.

– Ennivalók – szól Dani.

– Le leszünk szarva – mondja a koszorús.

– Csak te ne szarj be, Ágenor – kacag rá a súlyzós.

– Nem Agenornak hívnak – mondja a koszorús –, én Aulich vagyok.

– Meg görög is – hecceli a súlyzós.

Tanár és utasa befut a majorságba, Bertalan lesegíti az öreget a kerékpárról.

– Kvittek vagyunk – mondja neki. – Letudtam a bért. Szerepelní akart?! Leszerepelt.

– Igazam van – mondja az öreg.

– Akkor is, innen már a saját lábán megy. – Bertalan a kúria felé int, és az öreg indul is, a tanár meg elkiáltja magát: – Kölykök! Itt a Berci bá'. Ma leölünk hatot. Bruckner elvtársnőnél fácánvacsora lesz, az elnök elvtárs tiszteletére. Láttátok, milyen, ez egymaga megeszik kettőt.

Bertalan megpillantja a felfordított teknőn szétnyitva felejtett könyvet, a vértanúk képeit. Azokat nézi, miközben munkához vetkőzik. Ott áll végül klottgatyában, meztelen felsőtesttel ő is. Fekete foltok látszanak a lábán. Hol a tündöklő eget nézi, hol a könyvet; az eget élvezettel, a könyvet elgondolkodva.

Időközben odaér Ottó és Lajos, köszönnek Bertalannak, akit itt nem hivatalos tanárjukként, mégis tanítójukként tisztelnek.

– Jó napot, Berci bá'.

– Vetkőzettek neki. Madarat vágunk.

– Én is? – kérdezi szeppenten Lajos, de azért vetkőzik. – Én nem csináltam semmit.

– Öcsi – mondja Bertalan. – Egy férfinak tudnia kell ölni. Állatot legalább. Meg kell éreznie a vért. Benned is vér folyik, Lali! Érezd már meg az életedet! Szabadsághős akarsz lenni, és nem mered elvágni egy fácán nyakát...

Belép a ketrecbe, a kavargó madarak, a figyelő fiúk közé, elkap egy fácánt, leszorítja, és közben oktatva magyarázza az ölés technikáját.

– Lenyomod, széthúzod a két szárnyát, rátaposol. Hátrahúzod a fejét, elvágod a lüktető gigáját. Csontig. Ne hagyj pocskéba a vért, fojd fel egy edénybe. Enni kell. Enni mindig kell. Mi ott egyszerűen csak kicsavartuk a nyakát. Vagy elharaptuk. Bárminek a nyakát.

Késünk ott nem volt.

– Hol, Berci bá? – kérdezi Dani, pedig tudja a választ. – Ázsiában?

– A tanulmányutamon – mondja fanyarul Bertalan. – A négyéves átképzésem.

A ketrecen kívül Kornél a tükörreflexes Ljubityel fényképezőgép keresőjén át figyeli Bertalant.

– Még csak az kéne, hogy így levegyél, te! – mondja az a fácán nyakával a kezében. – Nőket fényképezz, Kornél, nőket! Azok szépek.

Én foltos vagyok a skorbuttól. Tudod te, mi az? Vitaminhiány. Pettyesek vagyunk mind, akik hazajöttünk, mindenképpen. – Odébb hessent egy madarat, és ettől az összes többi felkavarodik, repdeső szárnyak verdesnek a ketrecben, zavarossá, valóságosvá válik a látvány, s a gyilkolás is felajzza a fiúkat. – Vegyétek be Kornélt is – mondja Bertalan. – De komolyan. Úgyszincs ki a tizenhárom. Gyere, Kornél.

– A Dessewffy, ugye, nem foglalt? – kérdezi az, közelebb lépve.

– Jöhetsz – mondja neki Dani.

– Vegyétek be a görögöt is – mondja Bertalan. – Ő egyszer már menekült a zsarnok elől.

A levélkoszorús fiú egyenesen, kisé gögös tartásban várja a választ.

– Te leszel Pöltenberg – mondja Dani.

– Én Aulich vagyok – mondja a görög önérzetesen. – Pöltenberget szerezzetek.

Lajos és a kis szőke János egy madarat markol a szárnyától fogva, és nem tudják, mit kezdjenek vele.

– Cseréljünk nevet – suttozza Lajos. – Legyek én a Vécsey.

– Mert minek?

– Nem értem, mi ez a Leiningen.

– Majd megszokod. Most már benne vagy.

A madarak kavargása csitul, mintegy leülededik. Egyetlen fácán hever átvágott nyakkal a földön: Bertalan tanár ölte le. A többi szanaszét gubbaszt.

VII.

A súlyzós fiú hanyatt fekszik a mezőben, az eget nézi és mosolyogva sóhajt:

– „Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem...”

Mellén, a rákötözött súlyok, vasak között pirossal – talán madárvérrel – rajzolt szív. Egy női kéz leoldja róla a súlyokat, vasakat. A fiú felriad: érett, szép asszony áll fölötte, mosolyogva.

– Gyere – mondja az asszony, és megfogja a kezét. – Gyere haza.

Felhúzza a földről és maga után vonja a mezőben.

VIII.

Az ősz öreg tágas szobájában szép régi, rozszant bútorokra süt a lámpafény. A faragott komódok, székek között a sarkokban degeszre tömött jutazsákok állnak. A helyiség egy megszállott gyújtó tárolóhelye, vagy az idők folyamán felhalmozódott, megmentett tárgyak raktára.

Az öreg magas fejtámlájú, bársony huzatú fotelben ül, Bertalan tanár éppen gyertyatartókat, ezüst evőeszközöket pakol sporttáskájába.

– Jobb, ha én csinálom nekik, mintha ők maguknak – mondja. – Komolyak. Túlságosan komolyak. Önveszélyesen. De így játék lesz. Színdarab. Jobb időkben még elő is adhatnánk az iskolában.

– Most madarakat gyilkolnak – mondja az öreg –, később meg... ki tudja...

– Tanulnak – mondja a tanár mosolyogva. – Szoknak.

– De miért vértanúk? Miért áldozatok? – tűnődik az öreg.

– Nem azok? – kérdez vissza a tanár. – És nekik így szép.

– A halál nem szép – mormogja az öreg. – Majd meglátod.

– Mindig, mindenütt az áldozatokról hallanak. Dózsáról, a negyvenkilences vagy a kommunista vértanúkról. A halottak a hősök. – Bertalan összehúzza sportzsákja szíját. – Bruckner elvátrsnőéknek most már lesz eszcsájgjuk is a fácánvacsorához – mondja. – Holnap elhozom érte a pénzt. Nem kérek jutalékot.

– Milyenek vagyunk mi, magyarok – ingatja fejét az öreg. – Dicsékszünk a halállal, ünnepejük.

– Már nem sokáig – vált komolyra Bertalan. – Történni fog valami.

– Tizenegy éve ezt mondjuk.

– Vagy kilenc. Vagy száz éve. Hány éves maga? Százhusz? Ne féljen, lesz még magából pirossapkás honvéd. Megéri azt az időt.

– Vigyázz rám – mondja halkán az öreg a tanárnak.

IX.

A gyerek-„tábornokok” fényképezkednek a majorság udvarán, a fácánketrec verdeső madarai előtt. Pulóver, magasra gombolt kiskabát van rajtuk.

Ottó az első. Kihúzza zsebéből a fura szörzetet, a körszakállt.

– Előbb én – mondja. – Én csórtam a szört.

– Eléggé undorító – fintorog Lajos.

– De azért szép – jegyzi meg a kis Jani.

– Kéne, mi? – Ottó beáll Kornél gépe elé.

– Nekem nem is kell – mondja Jani.

– Ne vigyorogj – mondja Kornél Ottónak.

A szakállt Lajos veszi át, majd a súlyzós fiú. Ki-ki bohóckodik vele egy kicsit, majd komoly képet vág. A többiek elutasítják, meztelen arccal állnak a gép elé. Dani még tiltakozik is:

– Én nem bújok el.

Kornél átnyújtja neki a gépet:

– Engem is! – mondja. – Be van állítva, csak nyomd meg a gombot.

A készülék végre érdekli Danit, aki különben egyre kevesebbet foglalkozik köznapi dolgokkal: szemügyre veszi, a keresőbe nézve

körbeforog, figyeli a tájat, a fiúkat.

– Csak lenyomom? – kérdezi. – Akkor ez semmi se.

Kornél felteszi az álszakállt, hősi pózba áll, Dani azonban járatlanságában, vagy mert másfelé figyel vele, elmozdítja a gépet.

– Elrontottad – nyüögösködik Kornél. – Mozdulatlanul kell tartani. Mint a puskát.

– Ahhoz jobban értek – mondja Dani, zavarát is leplezve, és két lépésnyire távolodik társaitól. Aztán vezényel:

– Tábormokok! – harsogja. – Összetartás! Sorakozó!

A fiúk meglehetősen kelletlenül egymás mellé állnak, igazodni nem tudnak, Dani a nevüket kiáltja, s ők fejüket felvetve felelnek:

– Jelen!

– Aulich Lajos. Dessewffy Arisztid. Knézich Károly. Leiningen-Westenburg Károly. Pöltenberg Ernő. Vécsey Károly.

Saját nevét kiáltja végül:

– Damjanich János – és felel is: – Jelen.

A fiúk, mint egy kötelező gyakorlat végén, máris lazítanak, Dani azonban megszólal:

– Tábormok urak, a mai gyakorlat véget ért. A jobbak kitüntetést kapnak.

Hat töltnyt szed elő a zsebéből, és sorra az arra érdemesek kezébe nyomja, kitüntetés gyanánt: mindeki kap, őt magát kivéve.

– Én még nem vagyok elég jó – mondja magyarázatképpen. – De én leszek a legjobb. Büszke vagyok önökre, tábormok urak, önök teljesíteni fogják a kötelességüket, ha eljön az idő.

A fácánketrec mögül öt éves-forma, szurtos kislány támolyog elő.

– Gyuri – szepegi a görög fiúnak, a bátyjának, Dani meg dühösen fordul hozzá:

– Aulich úr, megmondtam: az asszonyoknak otthon a helye, ez férfimunka.

– Nincs kire hagyjam – mondja a görög fiú.

– Ezeknek a görögöknek mindenkijét lelőtték – szólal meg Kornél.

– Csak a férfiakat – mondja Dani. – Magával, Dessewffy úr, később még beszéllek.

– Gyere – mondja a kislány a bátyjának –, én félek itt.

Bertalan tanár érkezik sebességváltós, dongó motoros kerékpárján, fékez, leugrik, a felsorakozott fiúk elé áll. Haragos, dühös: talán rémületében.

– Mi az? – kérdezi. – Mit dugdostok?

Kornél maga elé nyújtja a bal tenyerét: üres. Dani mindkét kezét megmutatja. A tanár azonban nem éri be a gúnyosnak ható gesztussal, sorra veszi a fiúkat.

– Mutasd!

A súlyos fiú előretolja, kinyitja tenyerét, csillog rajta a töltny. Bertalan baljával elveszi, és jobb kézzel hatalmas pofont ken le a fiúnak. Tovább lép.

– Lássam! – mondja.

A fiúk sorra kiszolgáltatják a lövedékeket és megkapják érte a pofont. Egyre dacosabban fogadják, már-már boldogan viselik a megpróbáltatást, az áldozatot. Kornél is tartja az arcát. Bertalan Dani előtt cövekel le, az szembefeszül vele, látszik rajta, képes lenne visszaütni. Bertalan nem pofozza fel, de üvölt:

– Órültek! Ez veszélyes. Ez tilos! Ezért titeket... – tehetetlen dühében szinte elsírja magát.

– Nyugalom, Berci bá' – szólal meg Dani –, ez nem pionír-avatás.

A fiúk mozdulatlanul állnak, egyedül a kis szőke Jani arcán folyik csendesen a könny.

– Te, Dani, gyere velem – mondja végül a tanár. – Ti most menjetek haza. Kérlek, fiúk. – Valóban könnyörgő a hangja. – Kérlek! A játéknak vége.

X.

A fészker homályában Bertalan tanár három tollafosztott fácánt csomagol vastag papírba. Arrább lökdösi az asztalon az üvegeket, csészéket, hogy helye legyen hozzá. Inna is egy kortyot, de Danira pillant, és letesz róla.

Dani a lócán ül, vár.

– Ezeket vidd haza – mondja Bertalan, a csomagra bökve. – Most majd szükségetek lesz rá. Tojást is adok.

Szakajtából kékes, pöttyös fácántojásokat rak egy papírzacskóba, és mindegyre úgy fordul közben, hogy elkerülje a fiú tekintetét.

– Szólj majd, ha még kell – mondja. – Szólj, ha segíthetek. – Hangja kong a csendben. – Holnap ne gyere suliba. Igazoltan hiányzol.

Beteg vagy. Jó?

– Sehogys jó – mondja halkán Dani. – Berci bá', miért van, hogy sehogys jó?

– Kamaszodsz – próbál mosolyogni a tanár –, működni kezd benned ez-az. Majd megérted. Egy nő majd megérteti.

– Az anyu? – kérdezi aggodva Dani, és az összekészített csomagot nézi. – Mi van vele?

Bertalan igyekszik összeszedni magát, hogy közölje a hírt.

– Elvitték apádat, Dani – mondja. – Letartóztatták. Ne kérdezd, miért.

– Miattam?

– Miért, ki vagy te?

– Maga jelentette fel, Berci bá' ? – kérdezi Dani csendesen, későre.

– Én? Éppen én?

– Maga olyan mindenés – mondja a fiú. – Mindent csinál, mindenkivel jóba akar lenni. Azt akarja, hogy mindenki szeresse.

Bertalan kétségbeesetten, halkán kérdez rá:

– Miért vagy ilyen nyugodt? Miért vagy ilyen bölcs?

– Hová vitték? – kérdezi Dani, de nem kap választ. – Adja ide a húst – mondja. – A tojást is elviszem. Vizontlátásra, Berci bá' !

Bertalan kilép a fiú után az ajtón, de már nem szól. Benyúl a zsebébe, elveszi a töltényeket: tompán csillognak az alkonyatban.

XI.

A kis szőke Jani és anyja egyetlen szobája sarkában nagy fazékban gőzölög a víz a konyhakályhán, alatta zománcos lavór látszik. A ruhák a rücskös falba vert szögeken lógnak. A helyiség tele van cuclikkal és alkatrészeikkel: dobozokban, tányérokban, az asztalon, a padlón torlódnak. Az asszony nyilván ezek összeszereléséből él bedolgozóként. Az ablakot pokróc takarja.

A kis szőke és fényképész barátja szorosán egymás mellett ül az ágyon. A cuclis asztalnál az anyja, egy ideges, megfélemlített, halvány szemű asszony és egy férfi, Kornél apja ül. A férfi amolyan „kemény melós”, hátrasimított fekete hajjal, sötét zakóra kihajtott

nyakú, fehér ingben, és roppant indulatosan.

– Mik lettetek ti? – fordul éppen a fiúk felé. – Mert én azt hittem, hogy úttörők.

– Engem nem vettek be – szólal meg halkan a kis szőke.

– És összeesküvők lettetek! – háborog a férfi. – Osztályellenségek, vagy mi? Hát... „Nagyságos asszony” én nem erre szántam a fiamat. Az én apám még dolgozó paraszt volt, neki meg már fényképezőgépe van. És én eddig meg sem ütöttem még. De ma vizes kötéllel verem el, ahogy engem az apám.

Az asszony halkan szól, fájdalmasan és groteszken:

– Az enyémet nincs, aki verje.

– Én nem tehetek róla, hogy lelépett valami nőcivel – mondja a férfi, legérzékenyebb pontján találva az asszonyt. Az meg, hogy a gyereke számára feltalált legendát és a maga méltóságát is védje, sértetten is, hisztériásan is rikácsolni kezd:

– Az én uram hősi halott! Hősi halott, érti! És semmi, egy vas nem jár nekünk utána. Nézze meg – mutat körbe a szobában –, ezt érdemlem én? Nekem földrajztanár volt az apám!

– Falun – gőgöli le az asszonyt a paraszti származására büszke férfi. – Bivalybasznádon.

Az asszonyt a fiához rohan, rajta tölti ki a dühét, a vállát rázza:

– Mit csináltál? Mit csináltál te is? Te sem nyughatsz, mint az apád?! Azt akarod, hogy megöljenek? Én ezt már nem fogom kibírni. Nekem egy elég volt. Én nem bírom. Én öngyilkos leszek.

Az önsajnálát és a megalázottság kitörése hidegen hagyja a vendéget. Feláll.

– Én csak annyit mondok, hagyják békén a fiamat a hülyeségekkel. Engem nem főgnak elvinni, mint a Kovács Danit. Maga meg, nagyságos asszony, kezeltesse magát. Gyere, öcsi. Nem kell köszönni.

Kornél megy az apja után. Az ajtóban megfordul: egy cuclit tart a szájában és ettől bohócós az arca.

Nagy, füledt csend marad utánuk a szobában.

– Lopnak – mondja halkan az asszony. – Biztosan lopnak. Mert ha nem, honnan a fényképezőgép?

– Ez volt az első díj – mondja a fiú. – Ő a legjobb irodalomból.

Az asszony újra felcsattan, zúg benne még az előbbi indulat is:

– S te miért nem vagy jó? Valamiből. Akármiből.

– Én nem akarok – mondja a kis szőke.

Az asszony megint összecsuplik ettől, reménytelenül elcsendesedik.

– Ígérd meg – hüppögi kisvártatva –, csak azt ígérd meg, hogy legalább Danival nem találkozol ezután. Most nem szabad.

– Most már ő is árva – mondja a fiú, talán fájdalmas gúnnyal, talán csendes pátosszal.

XII.

Dani zsúfolt szobájukban toporog, apja papucsok használt ócska cipőjével a kezében. Nem tud mit kezdeni vele, meghatódni sem akar tőle. A kibelezett fécének az asztal csipketerítőjén hevernek. Egy tojás lassan gurul – Dani nézi –, majd lepottyan, széttörik a padlón.

Az anya a rekamiéra tett kis fakofferba meleg női fehérneműt, ruhát csomagol. A szekrényből rángatja ki a darabokat, némán, dacosan. Dani is odalép, a bőröndbe teszi a kimarjult cipőt. Az anya váratlanul, furcsán felkacag.

– Te buta! Ez az én pakkom. Most már jöhetnek. Ne félj. Te soha ne félj. – Leereszkedik a nyitott bőrönd mellé és könnyeit nyelve már-már boldogan mondja: – Szeretem az apádat, Dani. Szerelmes vagyok belé. Azt mondják, a szerelem csak a szép embereknek való. De nem. Az igazaknak való. Majd meglátod. Voltál te már szerelmes?

A fiú lassan ingatja a fejét, ennyi vallomással tartozik az anyjának, pedig még ezt is titkolná.

– De már akartál lenni, nem? – kérdezi az asszony. – Ó, hogy erre most nincs idő! Mert elmondanám. – Feláll, sötét utcai ruhájában karcsubbnak hat, mint szokásos pongyolájában. – Villanyra, vízre kint hagytam a pénzt. A kulcsot a nyári konyhába tedd, a mosófazék alá, ott mind a ketten, apád is, én is megtaláljuk. Reggel lemész nagyanyádékhoz.

– Holnapután – mondja Dani. Először szólal meg.

– Reggel!

– Holnap október 6. Dolgom van.

– Ne hülyéskedj nekem!

– Te ne hülyéskedj, anyu – mondja Dani, és összerosolyognak. – Lehet, téged nem is visznek el.

– Istenem – sóhajt fel az asszony. – Aki szerelmes, hős akar lenni. „Hülyéskedünk”. Ezek meg még annyira sem tartanak fontosnak bennünket, hogy elvigyenek, vértanút csináljanak belőlünk.

– De apu az – mondja Dani.

– Apu ártatlan. Cseszd meg, Dani, mindannyian ártatlanok vagyunk. Ez a mi bűnünk, hidd el. Vagyis mikor utazol?

– Hetedikén. Holnapután reggel fél 7-kor.

– Akkor hagyok kint neked ételt – mondja az anya.

XIII.

Bertalan oroszlórát tart, a diákok sorra felállnak és ragozzák az igéket.

Lajos padtársához, Ottóhoz fordul, és odasúgja:

– Ha most ki akarsz lépni, megmondom az apádnak, hogy benne vagy.

– De akkor már nem leszek benne, mire te megmondod.

– De az apád majd elver.

– Az csak elsírja magát – legyint Ottó megvetően.

Bertalan felfigyel a susmutolásra, rákiált Ottóra:

– Ja idu! Folytasd!

Ottó feláll és végigragozza az igét hibátlanul.

XIV.

Gyuri, a görög, Máriával, a tömzsi kislánnyal ül a mező bokrai alatt. Mindkettőnek meztelen a felsőteste, csupaszodó ágak árnyéka vetül rájuk: mintha vesszőzés nyoma látszana az októberi langyosságban lúdbőröző testükön. Könnyesen hunyorognak a napba.

– Én fázom egy kicsit – mondja a lány, és karjaival átfogja serkenő mellecskáját.
 – Nálunk otthon – mondja a fiú – mindenki így jár-ke. És szeretik egymást.
 – Köss nekem koszorút – mondja Mária. – Te is mindig azt teszel a fejedre.
 A hűvösség némileg kedvét szegte már a leánynak.
 Gyuri ágakat tépdés a bokorról – „Mi így járunk otthon”, mondja közben –, és megpróbálja összefonni őket. Hullnak róluk a levelek. Az egyik behajlított vessző kirugózik, a lány vállára csapódik.
 – Ne bánts – szisszen fel Mária –, kérlek.
 – Fáj? – kérdezi a fiú merev mosollyal, és gyöngéden rásújt a vesszővel. – Fáj neked?
 – Nem nagyon – mondja odaadóan Mária. – Nem olyan nagyon.
 A fiú tovább paskolja a gyér levelű ággal és közben mosolyogva nézik egymást.
 – Te meg fogsz halni? – kérdezi Mária egy idő után. – Harcolni fogsz? Tudom.
 A fiú kezében megáll, rugózik a vessző.
 – Mit tudsz te?
 – Tudom, hogy mit csináltok, amikor elbújtok.
 – Mit? – A fiú kezében fenyegetően himbálózik a vessző. – Mondjad!
 – Konspiráltok – mondja ki Mária a nehéz idegen szót.
 – De miért? – kérdezi a fiú, s hogy nem kap választ, keményebben rásújt a levelét vesztő ággal. – Miért csináljuk, azt mondd meg!
 – Fiúk vagytok – mondja szinte megadóan Mária.
 – De miért? – A csupasz vessző lesújt. – Agyonüttek, ha másnak is beszélsz róla. Öltözz fel!
 Mária sértődötten felveszi a blúzát, pulóverét, azon át mondja, miközben áthúzza a fején:
 – Heten vagytok, mint a gonoszok.
 A fiú hozzálép, álnok gyöngédséggel megfogja a vállát.
 – Ne szólj senkinek. Ez a mi titkunk, a kettőnké. Jó?
 – Majd meglátom.
 A fiú tanácstalanul, talán kissé rémültem nézi.
 – Te nem is emlékezhetsz, milyen Görögországban – mondja kegyetlenül Mária. – Kicsi voltál. Túl kicsi, Georgi. Te „Gyuri”!

XV.

A hét fiú ünnepet ül október 6-án. A kúria egyik hátsó, üres szobájába gyűltek. A stukkódíszes falak feltáskásodtak, a padlódeszkák megvetemedtek, égő nélkül lóg a csillár a beázott mennyezetről. A hézagos, poros ablakszemeken aranylógó napfény süt be: a XIX. század ódon levegője dereng itt, már-már tapinthatóan.
 A fiúk melegen – és valamiképpen mereven – öltöztek és viselkednek. Többségük tiltás ellenére jelent meg. Mindannyian sejtik, ha nem másért, a tiltás miatt, hogy most már komoly dologban vesznek részt. Vállalják. Komoran állnak, mint kik ítéletükre várnak.
 Egyetlen bútordarab áll a teremben, egy karosszék. Divatjamúlt ruhájában abban ül az ősz öreg apó, a kinyitott díszalbummal az ölében. Most ő is ünnepélyes.
 – Ezek a férfiak – olvassa akadozva – az áldozatot nem halálukkor, a vértanúságukkal vállalták, hanem amikor a szabadság oldalára álltak. A szabadságért mindent odahagytak. Hiszen voltak hétköznapiak, munkájuk volt, családjuk volt, dolgos alattvaló lehetett volna ki-ki a maga hazájában, városában. És az nem volt elég számukra. Csak az alkalomra vártak. És az alkalom, az idő mindig eljön, kiválasztja embereit, harcosokat csinál belőlük, egy helyre szólítja őket a világ minden sarkából, a családjuk, a munkájuk mellől. Igen, beérik az idő. Ezt nem tudják a zsarnokok. Pedig éppen ők hiszik azt, hogy alakíthatják, siettetik vagy megállíthatják az időt. Ők akarnak rákényszeríteni az emberre a természetesnél gyorsabb – vagy lassúbb – ütemű haladást. De türelmetlenek az idő várásában a majdani harcosok is. Eljön az ideje végül a szabadságnak, az önfeláldozásnak is. Eljön az idő, amikor önmagunk lehetünk. Bárhol, bármikor. Itt is, most is.
 Dani már eddig is sokallta a szöveget, megszólal tehát:
 – És a mi időnk?
 – Mondtam, hogy ne siess. Emberöltöknéként egyszer jön el ez az alkalom. Számolj!
 – Eleget számolok én éjszakánként.
 – Akkor meg várj, és készülj. Figyeld: tizenkét vagy huszonnégy évenként fordul a világ nálunk. Az emberi élet ritmusa szerint...
 – És én csak megöregedjek közben! Türelmesen!
 – Neked van időd – mondja az öreg.
 – Igaza van. Nekem van időm. Nem, mint magának...
 – Nana! – kuncog az öreg. – Számolj. Tizenkettő vagy huszonnégy...
 A kúria másik szobájából gépperregés háttérben harsány kacagás hallatszik.

XVI.

A szomszéd szobában Bertalan tanár snapszozik a köpcös mozigépessel, és közben a hordozható vetítógépből a falra vetített filmrészletet nézik. Megsemmisítő a kacagásuk.
 – A kopszt figyelj – tikogja a gépész. – Olyan, mint a murmanszki táborparancsnok.
 – Mint a nyízsnij-tagili szakács – gurgulázza Bertalan. – Most vége. Mehet szakácsnak.
 A falon valamilyen vezetői gyűlés képei peregnek, a két férfi nyerítve hahotázik, miközben mögöttük az öregember tágra nyitja az ajtót és nyomukban a fiúkkal belép.
 – Tanár úr! – kiáltja.
 A gépész felpattan, elzárja a vetítógépet.
 – Csak vicceket mondtunk, nem figyeltünk oda – mentegétozik.
 Bertalan összeszedi magát és egyszerre nagyon hivatalos lesz.
 – Gyertek be – int a fiúknak.
 Azok komoran bennebb sorjáznak, a tanár pedig a gépészhez fordul.
 – Indítsa el, Balogh elvtárs!
 A falon, a szobai fény miatt halványan előtűnnek az előbbi képsorok. Némán peregnek, a hangszóró nem működik, vagy nem kapcsolták be. Bertalan a csendben bőbeszédű magyarázatba kezd: itt most a pártvezetés munkaértekezlete látható, fontos

döntéseket hoznak.

– Vezetőink mindig az élet ütőerén tartják az ujjukat – mondja, mire a kis szőke Jani felvihog:

– Hány kezük van? És milyen hosszú?

– Melyikötök volt az? – kérdezi szigorúan Bertalan. – Ki röhögött?

Az egyik fiú a sor elé lép.

– Tanár elvtársnak tisztelettel jelentem, nem a vezetőkön röhögött valaki. Tisztelettel jelentem, mi a tanár elvtárson röhögöttünk.

– Feljelenhet, tanár elvtárs – avatkozik közbe Jani. – Majd mi is elmondhatjuk legalább, mit láttunk, ki röhögött.

A fenyegető csendben, melyben csupán a vetítőt összecsomagoló gépész mozdul, megszólal az öregember:

– Gyertek, mutatok valamit.

XVII.

A zsúfoltsága miatt egyre rejtélyesebbé váló kúria egy másik termében, középen nagy kőszobor áll, alacsony talapzaton. A fiúk egy része furcsálkodva kuncog rajta, némelyek – az előző jelenet hatása alatt is – komolyan, értetlenül bámulják az emlékművet.

– Ennek a szobornak Erdélyben kellene állnia – mondja az öreg. – Ez egy menekültszobor. Erdélyi – de egy lengyel ember szobra. Egy Erdélyért küzdő lengyel, egy magyar szabadsághős emlékműve. Titkos emlékmű. Erdély is titkos ország most számunkra.

– Jó a kalapja – mutat a szobor kóttoll-díszes kalpagjára a súlyzós fiú.

– Ez Bem apó, te! – suttogja neki feddően a görög fiú és énekelni kezd: „Kossuth Lajos azt üzenté...”

Bertalan és az öregember is bekapcsolódik, utóbb a fiúk is énekelnek. Rövidesen kialakul egy Bem-szobor előtti tüntetés szobai előképe: áhítatos is, szilaj is, és a zárt térben egy kissé szomorú.

XVIII.

Favágógép zakatol az iskolaudvar végében (most már fűteni kell). A fiúk a farakásokat bontják; különben tornaóra lenne. Viháncos hangulatban dolgoznak, noha a farakások tetejéről hasábokat leadogató-dobáló diákok néha mint ostromlott vár védői rikoltoznak és hadonásznak az alatt álló támadók felé. A súlyzós sűvölvény igencsak fitogtatja az erejét, a kis szőke Jani pedig igyekszik kivonni magát a munkából, a favágókhoz szaladgál a kérdéseivel, hogy teszem azt, milyen erős a védőkesztyűjük.

Nagy őszi ég terül föléljük.

Derékmagasságig érhetnek a bontásban, amikor a hasábok közül nyélre tekert negyvennyolcas hadizászló kerül elő. Egyikük kigöngyöli, és mind-annyian nézik: nem a köztársasági címer látszik rajta.

– Kész van minden – szólal meg Dani komolyan.

– De mire készülnek? – kérdezi Jani.

– Kicsodák? – kérdezi a súlyzós fiú.

– Tudják – állapítja meg Dani, bizonyosságképpen.

– Mit tudnak? – értetlenkedik Kornél.

– Kicsodák? – ismétli a súlyzós.

– Dugjátok el – mondja Kornél. – De hova? – kérdezi nyomban.

– Add ide, hazaviszem – nyúl a zászlóért Dani. – Nekünk már úgyis mindegy.

– Hülye vagy – mordul a súlyzós. – Van nektek elég bajotok. Majd én elteszem. – Leugrik a farakásról, elragadja a lobogót.

– Hagyjad – mondja a kis szőke Daninak. – Most tényleg hagyjad.

Kornél hangosan tépelődik: utólag és hiába.

– Le kellett volna adni a tanáriban – mondja.

Aztán a zászló az iskola tetején lobog, a derült ég háttérében: a súlyzós fiú tűzte ki, virtusból talán, és mellette állva integet a magasból.

– Csak játssza az eszét – mondja Kornél.

Az osztálytermekből rémült tanárok rohannak ki, nyomukban kitódulnak a diákok is, nézik a lobogót. A fiú már nincs mellette, a félig bontott farakáson ülve vigyorog. A tanárok hadonásznak: le kell venni a lobogót; a diákok boldogan integetnek, zűrzavar támad az udvaron.

Bertalan tanár is megjelenik a lépcsősor tetején, ő is izgatott, ő is kiabál:

– Emberek! Budapesten kitört a forradalom! Éljen!

Az iskolaudvar elcsendesedik. A tanácstalan, feszült némaságban Dani fennsőbbéségesen és elégedetten fordul a kis szőke felé:

– Na, mit mondtam? – és aztán már ő is kiáltani tud csak: – Éljen a pesti forradalom! Éljen a szabadság!

Nagyon magányosan hangzik.

Az utcán azonban, a vaskapun túl, izgatott emberek haladnak kis csoportokban, nyilván a főtér felé. Bevásárló szatyrukkal mennek az asszonyok, munkahelyükről sebtében távozott férfiak kérdezzetlik őket és egymást: mi történt? De mindannyian felajzottak, lendületesek.

– Mindenki vissza a tanterembe – kiáltja az igazgató a lépcső tetejéről –, az órák folytatódnak. – És aztán a mellette álló Bertalannak mondja csak csendesen: – Ez nem Pest, de már nem is járási székhely, tanár elvtárs. – Majd újra harsányan parancsnokol: – Kicsapatás terhe mellett tilos kimennetek az utcára.

Ez nevelésesen hangzik, néhány diák nevet is rajta. Bertalan szótlanul iramodik a kapu felé; az utcán mentelők között feltűnik Kornél, majd Ottó apja, és egy ismeretlen férfi: Dani apja.

A főtér felé tartanak.

Csonka gúla alakú emlékmű áll ott, egy kis parkban, tetejéről hiányzik a turul vagy az első világháborús katonaszobor, márványlapjának is csak a szürke helye látszik.

Férfiak kapaszkodtak fel a talpazatra, köztük Bertalan, a Kornél és a Dani apja.

A fiúk késve ugyan, de a főtér felé rohannak.

XIX.

A kúria hátsó szobájában, a Bem-szobor körül ülnek-állnak a fiúk, most már valóban tizenhárman: eddig csak fel-feltűnő

iskolársaikkal kiegészülve. Tulajdonképpen „háziőrizetben” vannak: ide menekítették-zárták őket a szülők, Bertalan tanár javaslatára, nehogy belekeveredjenek az egyre kegyetlenebb harcokba, és bajuk essék.

Az egyik falra rajzszőgelve az „Újlaki Tizenhárom” hét-fényképes tablója látszik. Az őszi kertben és az ablak alatt fel-feltűnik a súlyzós fiú szép asszonyismerőse. Ruhája is kortalan: egy jelenés. A teremben mindenütt, még a szobortalapzaton is fácánhús-maradékok, csontok, szép porcelán tányérok. Az egyik új fiú fel is sóhajt a csendben:

– Ilyen jót nem ettem még. Fácánt!

A hét fiú komor és elégedetlen.

– Mindenünk megvolt – mondja a kis szőke Jani. – Zászlónk, történyünk, még a nevünk is. Meg akartuk is. Nem igazság így.

– Mi csináltuk az egészet – mondja Ottó.

– Ha nem tűzöm ki a zászlót, most hol lennének? – méltatlankodik a súlyzós fiú.

– Hallgatnák a rádiót – jegyzi meg megvetően Kornél. Fényképezőgépe most is nyakában lóg.

Mindannyian melegen – a történetet folyamán egyre vastagabban – vannak öltözve.

– Azért állítsunk őrt – szólal meg az egyik új fiú.

– Á, vigyáznak ránk – mondja egy másik, az ablak alatt ácsorgó szép asszonyra célozva.

Dani komor és hallgatag, a kis szőke mintegy ösztökéli a tekintetével, s hogy nem szólal meg, helyette kezdi sorolni az aradi tizenhárom vértanú nevét.

A fiúk mintha nem emlékeznének, nem értenék már – elég sok minden történt velük az utóbbi időben –, de azért lejelentkeznek. Az újonnan hozzájuk csapódott inkább értetlenül mormolnak valamit, talán nem is ismerik a neveket.

Aztán Dani megszólal dühösen:

– Kussolj! Van nekünk rendes nevünk! Még az is lehet, hogy mi vagyunk a jobbak, csak kikerülhetnénk innen.

Kornélból kitor a felháborodás:

– A mieink zártak be, éppen a mieink. Dörömböljünk legalább.

Az új fiúk neki is esnek az ajtónak, a hetek valami okból nem zajonganak.

Az ajtó pedig feltárul. Bertalan tanár, a fényképész Kornél apja és egy másik, nagydarab férfi (Dani apja) jelenik meg, mögöttük az ősz öregember. Az apák! Fáradtak, gyűröttek, kialvatlanok, a nagy teremben talán még kicsinek is látszanak, de valamiképpen súlyosak, öntudatosak. Az örökké lázadó Daninak elakad a szava az apja láttán.

– Tessék minket kiengedni innen – mondja vékony, de szilárd hangon az árva Jani.

Dani apja kiválik a hármass csoportból, a nagy termen át hosszasan lépdél a fiáig és megöleli. A gyerek érzékenyen, megadóan bújjik hozzá, és a fülébe suttogja, akár a vallomást:

– Megjöttél. Akkor valóban, éljen a szabadság! – és folyik a könnye, pedig szégyelli.

Bertalan azonban ügyet sem vet az érzékeny találkozássra, ő intézkedik.

– Itt kell maradnotok, fiúk – mondja –, most már nincs értelme kimenni az utcára. – Aztán hirtelen elcsuklik a hangja. – Bocsássatok meg – mondja halkán.

Érződik: nemcsak bezárásukért, hanem mindenért, a rájuk váró viszontagságokért is bocsánatot kér, búcsúzasképpen.

Kornél apja is magához öleli a fiát.

– Gyere közelebb – mondja, amikor a fiú közelebb kerül hozzá. – Készíts rólam egy képet. Emlékezz rám, jó?

A fiú számonkérően áll előtte.

– Mi vagy te, apa? – kérdezi.

– Igen – tűnődik fájdalmasan a férfi. – Igen, most már tudom. Együtt vagyunk. Egyszer talán te is megtudod. Na, szervusz.

Bertalan újra megszakítja a találkozás-búcsúzás elmélyült hangulatát.

– Itt maradtok az apóval. Bárki kérdez, ti mindvégig itt voltatok. Nem tudtok semmit, semmiről. Semmit, semmiről. Se most, se később. – Tettetett könnyedséggel ölelgeti, lapogatja a szakállas öreget. – Ugye, tata? Maga a tanú. – És az öreg bólogat.

– Megint eljötték a muszkák – mondja, mintha sorsszerűségről szólna. Szemmel láthatóan megrokkant, szeme a távolba réved.

A férfiak készülődnek, elszántak, és különös magabizás látszik rajtuk: mint akik tudják, vállalják sorsukat.

– Nyugodjatok meg – mondja Bertalan a fiúknak. – Mindenki jól van. Vigyázzatok egymásra. Vigyázzatok az anyátokra. Férfiak vagytok.

Az apák egyszerre, egymás mellett távoznak a tágra nyílt ajtón át, végigmennek a szomszédos pusztá termen. Az öreg becsukja mögöttük az ajtószármakat, majd karszékéhez vánszorog, beleereszkedik kissé teátrálisan.

– Most majd ezt is látjátok – mondja és igyekszik tanulságosan készülni a halálra. – Tudnotok kell. Köszönöm – suttogja. Fejét hátrahajítja, szemét magasba emeli és megmerevedik, akár egy jó színész.

A fiúk szótlánul állnak körülötte.

– Tényleg? – kérdezi aztán a kis szőke Jani az öreg igazi halálát látva.

– Ez ilyen – mondja Dani. – Csak ezt is jól kell csinálni. – Kinyújtja a kezét, hogy lezárja az öreg szemét.

– Ne érh hozzá!

– Te buta – mondja Dani gyöngéden. – Isten veled, öreg! – suttogja aztán, és lefogja a szemét.

Kintről, nem is távolról gépfegyver-sorozatokat hallatszanak. Majd vadászfegyverek öblös dörrései.

XX.

A fácánketrec körül nagy a sürgés-forgás: Ottó apja a deres rácsok mögött tereli az ajtó felé a madarakat. Távolabb, a télies mezőn négy puskás ember áll, köztük az elnök és az iskolaigazgató.

– Nyomás! – kiáltja az elnök.

Az apa lihegő igyekezettel hajkurássza kifelé a fácánokat; amint felroppennek, máris lepuffantják őket a városszéli vendég vadászok.

– Gyertek, kicsikéim – mondja a hajtó a madaraknak. – Értsétek meg, muszáj.

Lelőtt madarak tolla kavargó a levegőben.

XXI.

Dani és a kis szőke Jani anyja Daniék szobájában készíti fel a fiúkat a rájuk váró tárgyalásra. Jani cipősdobozba csomagolt motyója az ágyon hever, az anyja amellet ül. Dani anyja kirakosgatja a maga számára készített bőröndből a holmiját és a fiáét teszi a helyére. Pontosan, nyugodtan mozog. A két fiú melegen öltözve, télikabátosan, felkészülten, dacosan, mégis szepmenten áll egymás mellett.

– Hány óra? – kérdezi sirósan a kis szőke anyja. – Nekem nincs karórám. Mit csinálnak ezek a gyermekemmel? Senkit nem ismerek

közülük...

– Anya! – szól rá a fiú.

– Tízre kell mennünk – mondja Dani anyja. – A csomagjaik nálunk lesznek, ha kellenének a végén... Tettem be nektek tócsnit. Ha ott mégsem adnának nektek enni.

– Ne kössek neki nyakkendő? – kérdezi Jani anyja. – Szép lenne.

– Indulunk – szólal meg Dani. – Menjünk.

– Várjunk még – mondja az anya. – Apád azt mondta, az oroszok csendesen leülnek egy percre, mielőtt elindulnának otthonról. Jó szokás. Hallgassatok.

Némán ülnek, magukban búcsúzkodva a háztól.

XXII.

Az iskola dísztermében a „példát statuáló” tárgyalásra összegyűjtötték az arra érdemes tanulókat. Az első sorban azonban az anyák ülnek esendő csomagjaikkal. Mögöttük Ottó apja, az egyedüli férfi a teremben, leszámítva az ajtó mellett álldogáló idegeneket.

A színpadon, hosszú asztal mögött az elnök, az iskolaigazgató és a másik két fácánvadász. Amikor az elnök szólásra emelkedik, látszik, hogy sötétkék zakóhoz, fehér inghez vadásznadrágot visel.

– Elvtársak! Diákok! – mondja. – Az ellenforradalmat legyőzte a munkáshatalom. Tanultok majd róla. Pártunk ujjaalakult. A nép mellettünk áll. De megbocsájthatunk-e a zavar, a szenvedés okozóinak, a banditáknak? Soha, nem és nem, elvtársak. Példát kell statuálnunk.

Intésére két tanár bekíséri az oldalajtón át a tizenhárom fiút, felsorakoztatja a színpad előtt, háttal a közönségnek, olyan közelségben, hogy a kis szőke anyja előre hajolva, két ujjal lecsippent a fia kabátjáról egy cérnaszálat.

– Ezeknek a diákoknak a szülei elnyerték már méltó büntetésüket – folytatja az elnök. – Ők maguk azonban, mint az bebizonyosodott, szintén összeesküvést szerveztek. Nevetséges fedőneveket választottak maguknak: Pöltenburg, Damjánics – meg ilyenek... Fegyverük, zászlójuk volt – még külön nótájuk is, elvtársak. Titokban gyülekeztek. Ők úgy mondták, a magyar szabadságért akarnak küzdeni... De hát mi nem azért akarunk-e?

Az iskolaigazgató, aki láthatólag kényelmetlenül érzi magát, közbeszól:

– Elnök elvtárs, szeretném felhívni a figyelmét, hogy egy görög is akad közöttük. Ő nem tekinthető...

A görög fiú dühösen felcsattan:

– De! De!

Az elnök elveszti a beszéd fonalát, és egyúttal a fejét.

– Íme, elvtársak – üvölti –, látják, milyen megátalkodott banditákkal van dolgunk! Az ilyenek a gyilkosok, az államrend megdőntői. Fényképeink vannak arról, hogy véres tettekre készülve, madarakon gyakorolták a gyilkolást. Egy megtévedt tanár vezetésével mégpedig, elvtársak! Nahát, annak többé már nem lesz alkalmunka megtévedni, az fix, elvtársak!

A fiúkon látszik a döbbenet Bertalan halálhíre hallatán.

– És az én apám? – kérdezi Dani. – Vele mit tettek?

– Ki vagy te? – mordul rá az elnök, és mielőtt a fiú válaszolhatna, kiált is: – Majd megtudod! Biztosan megkapta, amit megérdemelt. A párt szigorú, de igazságos.

Erre Kornél, a fényképész kiált fel kétségbeesetten:

– Én azokat a felvételeket nem azért készítettem...

Az elnök erőt véve indulatán, megfelel neki:

– Eljött az önvallomás, a tisztázás ideje. Mindannyiunknak magunkba kell néznünk, hol hibáztunk, mit tettünk. Ez azonban csakis a kimerítő, őszinte vallomással érhető el. Nekték be kell látnotok és vallanotok...

Jani, a kis szőke kiált közbe reszketve:

– Én csináltam! Én találtam ki az egészet. A fényképek nem azért voltak...

Az anya ijedten utána kap, Dani anyja azonban lefogja a kezét, és büszkén nézi a fiát.

– Egy szót se ezeknek – mondja. – Tartsd magadban.

Az egyik újonnan csatlakozott fiú, elerőtlenedve, lassan térdre ereszkedik. A felügyelő tanárok megpróbálják talpra állítani, de ő nem hagyja magát. A második sorban Ottó apjának zokogása hallatszik.

– Magának mukk! – szól rá Jani anyja.

A felügyelő tanárok végigfutnak a soron, leintik, lefogják a megbolydult fiúkat. Az elnök üvölt:

– Elég! Nem azért gyűltünk össze, hogy benneteket hallgassunk. Kihirdetem tehát az ítéletet. Hálásnak kell lennetek a párt és az állam belátó engedékenységeért...

A hangzavarban már csak az elnök artikulatlan kiabálása hallatszik:

– Oszolj! Mindenki oszoljon.

XXIII.

Tovább hallatszik az „Oszolj!” felszólítás, dokumentum-felvételen az 1980-as évek egyik tüntetését látjuk az Örökmécsesnél. A tömegben ott kell lennie az azóta felnőtt tizenhárom fiúnak.

Podmaniczky Szilárd

Kriszti

*Átmegek holnap a falon,
ha senki nem zavar meg.
Próbát teszek a havon,
Kriszti is így indult el.*

*A gyerek bajlódott a nyelvvel,
de sokat ígért a szája.
Azóta folyton néz, nyelvvel,
mégse fogy a bája.*

*Nem úgy a kaja, pia,
itt vacsorál a Kleinék fia,
de a szexet nem hagyom.*

*A falat nézem, erős hiszti,
de a szexet nem hagyom, nem
feküdhet rád az Anti, Kriszti.*

Kudelász Nóbel

Részletek a Végtelen versből

Veress Gerzsonnak barátsággal

I.

*a végtelen versben a tenger suhog
tudja szerepét a hab se habog
sókristályok szintjén
rímel épp a szintén
s a versbéli szintér
halak húzta csikoktól ragyog*

II.

*a végtelen versben kávéfőző
a kávé gőzöl s te elidőzöl
látván ahogy füstöl
a cigarettafüsttől
s elválík a testtől
a s z ó megválík oszlik nem közöl*

V.

*a végtelen versben angyalok vannak
vasárnap kimonót s kimenőt kapnak
vasárnap az angyalok
hada a Földre andalog
Napszekéren nem gyalog
s unott arcunkon nagyokat kacagnak*

XII.

*a végtelen versben ősz van
a szájról lehulló szó van
hasonlatbefőttek főnek
és a metafóraföldek
télire talpig kifosztva
elvittek mindent a Kioszkba
ahol – vajjal vajon ki – osztja
a téli eleséget
téli eleségeként
az esti rímmeséket*

MCXC.

*a féktelen versben égi-földi bálon
eltévedt Ábel a női szempillákon
valami feszül Ábelben
mint az áram a kábelben
és úgy érzi magát mint
Radnóti a lágerben
nem ugyanúgy mint tavaly az Antillákon*

MCMXCVII.

*s ezerkilencszázkilencvenhét éve
írják a verset nappalba és éjbe
a holnapról a mára
kutyabőrre fára
zúg fejünkre árja
és úgy kezdődik ahogy nem lesz vége*

Fekete Vince

Bodorok, slukkok

(Az ezredvégi diákdalokból)

A kollégium dicsérete

Honában e világnak
Felfalnak és kihányanak
Mint sok kerge jószágot
Mint a rossz a jószágot
Honában e világnak
Ha kinéznek kilátnak
Orv az őrs a lódítók
Megrágók s a tódítók
Pendlizők s a gatyázók
Gyaláztak s gyalázók
Épülnek mind épületlen
Mind e rozzant épületben

Feszés talány

Ki lelhet biztonságot
Akit vágtak? aki vágott?
Aki vedel jó kádarkát
Vagy kit szomjai kavarják?
Aki osztott s osztzott
Hírt keltett vagy hírt hozott
Vagy kinek az ülepén
Sült csak formás friss lepény
„Bűnök száz darázsba bánt”
Jó nővel fűtsenek alá
Feszés talányba csavarja
Testeink mint a kádárja

Hej az Oktogonnál

Be fertelmes üdők jámak
Nagyok s Nagynék együtt hálnak
Uraságok s finom dámák
Enmagukat meg nem szánnák
Paizs helyett mobilt ölt föl
Hanc úr ippeg mézen szőről
Hej mecsoda üdők jámak
Együtt hálnak kik nem válnak
Szaporán rizsálja magát
Macsó strici és barát
S teknőben fehér faliszt van
Sármörök fehér batisztban

Hej ha egyszer az Oktogonnál
Karot akaromba fonnál

Por porból poroknak

Maradtak akik voltak
Pomak alatt a hóttak
De viszont az ki élő
Sem lesz már más félő
Keverjen cukrot mákkal
Káromot buzgó imákkal
Ki jobban hinni átall
Kezén fogva vitetik átal
Lanyhos donyhákba bújva
Édes illatot fújva
Dicsőségben feredezve
Női nemre meredezve
Úgyis elillan a lélek
Fanyar ízek színek képek
Maradsz mi tűz után a rőzse
Hamu úr porból poroknak hőse

A menny meg nem ing

Mikor a Jóisten negyvenyolcat
Huszonnégygel dolgozott
Negyvenyolctól negyvenyolcig
Toldozott és foldozott
S boldogan fáradalmait
Hoszmánt fekvé rendszerint
Szállóban pihente ki

*Amúgy a menny meg nem íng
S nem dől össze a firmament
Hiába fúr hiába rág hiába
Marja a föld megannyi csigája*

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium III.

4. rész

Varsó, 1996. október 29.

Szürke, esős nap. Ebben a nyirkosságban minden olyan elmosódott, elmaszatolódott, lapos, nem látni a dolgok háttérét, a tájnak nincs mélysége. Hirtelen egy kutya fut elő a bokorból, forgolódik egy kicsit, majd eltűnik a ködben. Madarak koncerteznek a magas juharfán: hangolnak, mielőtt útra kelnének melegebb országokba. A beázásoktól foltos házfalak nedvesek, vakolatuk hámlik, mint a hal pikkelye. Az utca üres, tépett, elvetemedett, mint a magára hagyott színházi díszlet. A tévében a bemondó hideghullám közeledését jóslja, és egy kockás sálba burkolódik.

A riport paradox vonásai: bár a riportról az újságra asszociálunk, a szerzők között ritka az újságíró. Ez a műfaj nagyon időigényes, a szerkesztőségben dolgozó újságíróknak viszont kevés az idejük. Egon Erwin Kisch *Az újságírás klasszikusai* című antológiájában ilyen címszavak vannak: *Bevezető cikk*, *Helyi hírek*, *Tárca*, de nincs *Riport*. Egyébként az antológiában a több tucatnyi szerző között ott szerepel Luther Márton, Jonathan Swift, Victor Hugo, Heinrich Heine, nincs viszont szinte egyetlen újságíró sem. Egy másik, testes riportantológiában, a *The Faber Book of Reportage*-ban benne van Tacitus, Marco Polo, Chateaubriand, Dickens, Flaubert, több tucatnyi más író, tudósok, utazók, de alig van újságíró.

Összességében több a riport, mint a riporter, mégpedig azért, mert a világ riporttermésének nagyobb részét nem riporterek, hanem prózaírók, költők, tudósok, katonák írták. De mindenekelőtt – írók. Nálunk pl. Sienkiewicz, Reymont, Kuncewiczowa, Gombrowicz, stb; igazából kevés olyan írótl emléthetünk, aki ne írt volna riportot.

A riportnak az irodalomban elfoglalt helyéről és helyzetéről az angol irodalommal foglalkozó oxfordi John Carey professzor 1987-ben a következőket írta:

„Az a kérdés, hogy a riport vajon »irodalom-e«, önmagában nem érdekes, még csak nem is fontos. Az »irodalom«, mai értelmezés szerint, nem objektív módon meghatározott kategória, amelybe az egyes műveket, a dolgok természeténél fogva besorolhatjuk. Az irodalom inkább olyan szakkifejezés, amelyet különféle intézmények és közvéleményformáló testületek valamint más, kultúráirányító csoportok azért alkalmaznak, hogy rangot adjanak azoknak a szövegeknek, amelyeknek bizonyos okokból nagyobb értéket akarnak kölcsönözni. Épp ezért a helyett a kérdés helyett, hogy irodalom-e a riport, érdemesebb inkább azt feszegetni, hogy az értelmiség és az irodalmi intézmények miért igyekeznek olyan hévvel megtagadni a riporttól ezt a státust.

A riport befogadóiként számon tartott tömegek iránti idegenkedés természetes módon kedvez az ilyen előítélet fejlődésének. A terminológiának, amelynek segítségével mindez kifejezésre jut, gyakran rejtett társadalmi értelme van. A »magas« kultúrát megkülönböztetjük a riportra úgymond jellemző »trivialitástól«. A riportnak ez a diszkreditálása valójában azt a szándékot tükrözi, hogy azt, ami irreális, fölébe kell helyezni annak, ami valóságos. A közvélekedés szerint a képzelet alkotásai ab ovo fölötte állnak a többi alkotásnak, és olyan szellemi többlettel rendelkeznek, amely hiányzik az »újságírásból«. Az alkotóművésznek a valóságosnál magasabb rendű igazságokkal van dolga, s ez kizárólagos jogot ad neki az emberi lélekbe történő betekintésre.

Az ilyen meggyőződés, úgy tetszik, a mágikus gondolkodás maradványa. A képzelet csúcseinak meghódítása, amit e nézet hirdetői vallanak, a tisztaság hangsúlyozása, a földi tisztátalanságtól való elhatárolódás és az ihletbe vetett hit, ezek mind a lelkipásztorkodásról és a titkos kultuszokról kialakult hagyományos mítoszok körébe tartoznak. Az ilyen nézeteket valló személyek hajlamosak elvetni a kritikusok azon próbálkozásait, hogy kapcsolatot keressenek a művek és az alkotók életútja között. Létezik olyan meggyőződés, hogy az életrajzi megközelítés csökkenti az irodalom értékét azáltal, hogy a közönséges valósággal kapcsolja össze: a szöveget el kell választani szerzőjétől és tiszta, elszakított szöveggé vagy – legjobb esetben – más, ugyancsak tiszta és elszakított szövegek társaságában kell benne elmélyülni.

Az ilyen dogmák mögött rejlő előítéletek lehetnek ugyanolyan érdekesek, mint a primitív kultúrák maradványai, de nem volna szerencsés dolog, ha vitáinkban a komoly érvek rangjára emelnénk őket. A riport fölénye a fiktiiv irodalommal szemben jól látható. Ahhoz ugyanis, hogy ez utóbbi kifejtse hatását, az olvasónak önszántából és már előre hinnie kell abban, amiről az ilyen irodalom szól. Ez viszont maga után vonja egyfajta játék, megállapodás vagy önbecsapás elemeit. A riport ezzel szemben azt írja le, ami valóságos, s amit az irodalom csak a fikció segítségével tud felvetni.

Ostobaság volna, természetesen, ezen okból kisebbiteni a fantázia szülte irodalom jelentőségét. Hiszen éppen az a tény, hogy az ilyen irodalom nem valóságos, hogy bánatai, szerelmei és halálai látszólagosak, ez magyarázza, hogy miért vonzódunk hozzá. A fiktiiv irodalom olyan álom, amelyet bármely pillanatban félbeszakíthatunk, s ezáltal, a reális élet folytonos szükségyszerűségei közepette, a szabadság értékes illúzióját nyújtja. Lehetővé teszi, hogy megtapasztaljuk a szenvedélyek és egyéb érzelmek (düh, félelem, együttérzés, stb.) gyönyörűségét, hiszen normális körülmények között ezek csak fájdalomhoz vagy aggodáshoz kapcsolódó helyzetekben jelentkeznek. Az ilyen irodalom tehát felszabadít minket, és kitágítja érzelmi életünk terét. Valószínűnek látszik, hogy az olvasók többsége a riportok nagyobb – ha nem a legnagyobb – részét fikcióként kezeli. A riportokban bemutatott szerencsétlenségeket, katasztrófákat nem valóságnak, hanem olyasvalaminek fogja fel, ami egy irreális, az ő saját gondjaitól és a tolakodó valóságtól távolos világba tartozik. Éppen ezért tudott a riport az emberek többségének életében a fiktiiv irodalom helyébe lépni. Az emberek szívesebben olvasnak újságot, mint könyvet, az újságok pedig ugyanúgy tele lehetnek fikcióval, mint Frayn regényei.

Csak hogy bármennyire kellemes volna is ez, mégis a valóságtól való menekülést mutatja, ahogyan a fikatív irodalom is, a jó riport célja pedig éppen az, hogy megakadályozza ezt a menekülést. A riport a fikció világából az igazság keserű területeire űz bennünket.

Az összes nagy 19. századi realista – Balzac, Dickens, Tolsztoj, Zola – közelítettek a riport technikájához azzal, hogy regényeikbe szemtanúk vallomásait, újsághíreket építettek be a realizmus érzésének fokozása érdekében. A cél azonban, amely felé törekedtek, mindig hatókörükön kívül volt. A legjobb esetben is csak a riport imitációját hozhatták létre, ebből azonban hiányzott a riport leglényegesebb eleme: az olvasónak az a meggyőződése, hogy mindez valóban megtörtént.

Ha a holokausztot túlélő tanúk beszámolóit olvassuk (hogy a legvilágosabb példával éljek), nem vigasztalhatjuk magunkat azzal (ahogyan tesszük a realista regények szenvedőkről szóló leírásait olvasva), hogy ez az egész csak fikció. A bemutatott tények megkövetelik tőlünk, hogy tudomásul vegyük őket, és reagálásra kényszerítenek, bár nem tudjuk, hogyan kellene reagálnunk. Olvassuk a részleteket – a zsidók kivégzésre várnak a tömegsírok szélén; egy apa a fiát vigasztalja az égre mutatva; egy nagymama pici unokáját nyugtatgatja – és máris eluralkodik rajtunk saját tehetetlenségünk érzése, egy abszurd segíteni akarás, együttérzés, s ezek az érzések csillapíthatatlanok, fölöslegesek maradnak.

Bár talán nem egészen fölöslegesek. Ezen a szinten a riport ugyanis (hogy mindenki reménykedhessen) megváltoztathatja olvasóit, alakíthatja érzéseiket, tágíthatja – mindkét irányba – nézeteiket arról, hogy mit jelent embernek lenni, korlátozhatja bennük az embertelenség tolerálását. Ezeket az eredményeket általában a fikatív irodalomnak tulajdonították, mivel azonban a riport – az irodalommal ellentétben – a valóságot minden díszétől megfosztja, így tanításai jelentősebbek és azoknak is kell lenniük. S minthogy a riport irodalom által meg nem érintett milliókhoz jut el, összehasonlíthatatlanul nagyobbak a lehetőségei.”

A riportok különböznek egymástól színvonalukban (ami nyilvánvaló) és rendeltetésükben. Ismerünk újságrportot, gyors tudósítást, ún. „irodalmiasított információt”. De vannak igényesebb – irodalmi, szociológizáló, antropológiai – riportok is.

Hőse alapján a riport három típusba sorolható:

- 1 – a riport hőse valamilyen esemény (pl. Kennedy elnök dallasi meggyilkolása),
- 2 – a riport hőse egy probléma (pl. a munkanélküliség, a malária),
- 3 – a riport hőse maga a szerző (aki pl. egy brazil utazásának élményeit írja le).

Kisch. Mi a riport? „Kifejezési forma” (*A szenzáció vásárában*).

A riport meghatározásának két eleme:

- a – a terv szándékossága: céllal utazom valahova (vagy küldtek valahova), hogy tudósítsak valamiről;
 - b – a témát az élet szolgáltatja (van valamilyen esemény vagy probléma, odautazom, anyagot gyűjtök – beszélgetések, dokumentumok, benyomások – írok, megjelentetem újságban vagy könyvet adok ki, filmet, rádióadást készítek).
- Miközben ezeket a feljegyzéseket írtam, más riport definíciókat is találtam:

– „Publicisztikai- irodalmi műfaj” (*Irodalmi kifejezések szótára*, 1988, szerk. Janusz Sławinski);

– olyan irodalmi műfaj, amely valóságos és részletes beszámolóit igyekszik nyújtani közvetlenül látott vagy pontosan dokumentált eseményekről: „úgy tetszik, hogy egyenesen azt mondhatnánk – ez az egyetlen irodalmi műfaj, amelynek értéke van” – George Orwell (*Encyclopaedia Britannica*, 1986);

– „A riport olyan irodalmi műfaj, amely az egyik legjelentősebb irodalmi formává válhat” – Jean Paul Sartre (*Robert*, 1984).

A „riport” címszó nem olyan rég jelent meg a szótárakban. Nem szerepel Jan Karl owicz 1912-es *A lengyel nyelv szótárában*, nincs benne az 1923-as Larousse-szótárban, sem Kisch már említett, ugyancsak 1923-as kiadású *Az újságírás klasszikusai* c. művében. Vagyis a riport mint tudatosan művelt, különálló irodalmi műfaj, egészen fiatal – ha ugyan nem a legfiatalabb; a tömegtársadalom és a tömegkommunikáció, az utazás, a multikulturális kapcsolatok, a globális médiumok terméke.

A riport, jóllehet francia meghatározás, legerősebben mégis az angolszász irodalmi hagyományba ágyazódott bele. Mark Twain, Jack London, Herman Melville, Richard Wright, Ernest Hemingway, John Steinbeck, Norman Mailer és sok más amerikai író írt riportokat. Hosszan lehetne sorolni azokat az angol írókat is, akik nagy riportokat írtak, így többek között: Charles Dickens, D.H. Lawrence, Aldous Huxley, Ewelyn Waugh. Más nyelvű, riportokat író irodalmárokat is tucatszám említhetünk: Claude Roy, Amor Oz, Heinrich Böll, Elias Canetti, Hans Magnus Enzensberger, Ilya Ehrenburg, Joseph Kessel, Arthur Koestler, Jean Baudrillard és sokan mások.

Számos, általam ismert országban az írók, filozófusok, művészek rendszeresen és gyakran publikálnak újságokban: Dél-Amerikában – Gabriel Garcia Márquez, Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa. Franciaországban – André Gluksman, Allain Finkelkraut, Jacques Derrida. Az Egyesült Államokban – John Updike és Elizabeth Hardwick, Olaszországban – Umberto Eco, Németországban – Günter Grass, stb. – riportjaik, esszéik és tárcáik állandóan jelen vannak a napilapok és folyóiratok hasábjain.

The New Journalism: a vitában, hogy irodalom-e a riport, a 60-as években következik be az áttörés. Az Egyesült Államokban Tom Wolff lép fel azzal a tézissel, hogy mivel az irodalmi fikció amerikai művelői hallgatással reagálnak a társadalmi és politikai élet jelentős eseményeire (s ezek nyugaton forradalmi esztendő), elkerülhetetlenné vált, hogy ezeket a témákat felvessék az „új újságírók”. Innen származik a new journalism (új újságírás) kifejezés. Ennek az új műfajnak a legjelentősebb amerikai képviselőiként tartják számon magát Tom Wolffot (pl. *The Right Stuff*), Norman Mailert (pl. *Advertisements for Myself*), Hunter S. Thompsont (pl. *The Great Shark Hunt*) és Truman Capote-ot, aki a tényregény megteremtésén fáradozott.

A riport mint írói műfaj az újságírástól az irodalomig ívelő fejlődési pályát ír le. Ennek oka többek között a sajtó (print press) gyengülő szerepe a közvélemény piacán. Ezen a piacon, amelyet korábban politikusok és újságírók uraltak (e két foglalkozás és hivatás gyakran felcserélhető volt), megjelent egy új, dinamikus személyiség – a dircom (kommunikációs, – média-menedzser). Ma ő alakítja a közönség ízlését, érdeklődését, nézeteit. A nagy sajtó társadalmi, intervenciók küldetése elveszítőben van, a napilapok egyre inkább különféle érdekcsoportok szószólóivá válnak, kritizmusuk, társadalmi elkötelezettségük, harciasságuk gyengül. Ebben a helyzetben

a riport – amely természeténél fogva harcias műfaj – elveszti létjogosultságát, kiszorul az újságok hasábjairól (különbéle formális kifogások alapján), és új helyét az irodalmi sajtóban vagy a könyvkiadásban találja meg. Mindez, természetesen, a magas, művészi színvonalú riportra vonatkozik (arra, amit a franciák úgy hívnak – le grand reportage). A gyorstudósítás, a felületes, könnyed riport egyszerűen eltűnik.

Kollázs, szimbiózis: a riport manapság gyakran él a novella- vagy regényírás jellegzetes technikáival, az ún. szépirodalom pedig szívesen nyúl a riport vívmányaihoz. Dehát ez régen is így volt. A szorgos anyaggyűjtést illetően a regényírók nem különböztek a riporterektől. Nézzük csak, hogyan gyűjtötte az anyagot Balzac *A huhogók* c. regényéhez:

„1827 őszen vidékre, Fougères-be indul, ide koncentrálja *A huhogók* cselekményét. Pommereul tábornok családjánál vendégeskedik – szülei még Toursban barátkoztak a tábornokékkal. Ezen a vidéken élénken emlékeztek a felkészésre, Pommereul tábornok és számos ismerőse tökéletesen föl tudta idézni a polgárháború eseményeit. Reggelente Balzac a környékbeli majorságokat és mezőket járja, sziklák és hangával benőtt rétek között barangol, néptelen utakon, szűk ösvényeken kószál, fölkatat minden zugot, különféle napszakokban és különféle megvilágításban figyeli a Pélerin-hegyet és a Couëron-völgyet. Esténként ír. Így töltött el két hónapot. Ha *A huhogók*at olvassuk, meggyőződhetünk róla, mily pontosan figyelt meg mindent: az embereket, a szokásokat, a tájat; milyen lelkiismeretesen, egy stratégia aprólékosságával tanulmányozta a vidék topográfiáját. Olvashatjuk azoknak a társadalmi és gazdasági okoknak a gondos elemzését, amelyek a lázadáshoz vezettek, s amely lázadás – miként azt Balzac látja – bizonyára nem tört volna ki, ha nincs a Bretagne-i nép nyomora és elmaradottsága, s ha nem agítál a helyi klérus; találkozhatunk a könyvben nemcsak a korabeli partizánháborúval, de annak harci módszereit is megismerhetjük. Balzacot minden érdekli: a földművelés és állattenyésztés módszerei, a hiedelmek és babonák, az egyes gazdaságok elhelyezkedése, sőt, még a falusi házakban látott szerszámok, eszközök minősége és származása is”. (Julian Rogozin ski).

A téma? Hogyan találjunk témát?

Nos, bármi lehet téma. Babel írja: „A stílussal érjük el sikereinket, a stílussal! Írhatnék elbeszélést a mosásról, s úgy csengene, mint Julius Caesar prózája. A nyelven és stíluson múlik minden”. És panaszkodik, hogy egy rövid elbeszélésnek már 22 változatát készítette el, de még mindig nem biztos abban, hogy az utolsó alkalmas-e nyomtatásra.

Clifford Geertz kortárs amerikai antropológus az *Elmosódott műfajok* c. esszéjében már 1980-ban fölfigyelt arra, hogy „... néhány év óta jelentős műfajkeveredés tapasztalható az intellektuális életben, s a dolgok eme zavarossága egyre fokozódik.” Az irodalmat – mint írja – „a műfaji határok elmosódása jellemzi... a kifejezőmódok keveredése olyan stádiumba jutott, hogy megnevezni is nehéz az egyes szerzőket csakúgy, mint az egyes műveket. /.../ ahelyett, hogy szépen sorba raknánk a természetes műfajokat, a minőségükben élesen szétváló, rögzített típusokat, egyre inkább elveszünk a legkülönbözőbb szándékkal és módon létrehozott alkotások hatalmas, szinte végelemláthatatlan tömegében, melyeket csak gyakorlatiasan, viszonylagosan és adott szándékunknak megfelelően tudunk rendszerezni”. (Az értelmezés hatalma: ford. Kovács Éva)

A „műfajok elmosódásának” egyik előidézője Bruce Chatwin volt. Az 1989-ben elhunyt Chatwin a kortárs angol riport legnagyobb egyénisége. 1976-ban *In Patagonia* címmel könyv alakban kiadott argentin riportjaival debütált. A könyv pontos műfaji besorolásának nehézségeiről Susannah Clapp kiadó ezeket írja: „Aki az *In Patagoniát* olvassa, ne számítson arra, hogy a könyvben ábrázolt emberek pontosan olyanok, mint a valóságban. Chatwin elvetette a hagyományos riporttól elvárható tényszerű pontosságot, és olyan technikákat alkalmazott, amilyeneket a regényírók használnak. Olyan riport született, amelyet novellaként olvasunk. A szerző nem közli, hogyan jutott el egyik helyről a másikra. Beszéde szaggatott, meggyőző, szeme olyan valakié, akit vonz minden, ami meglepett és ellentmondásos. Riportot olvasunk, amely ugyanakkor történelmi esszé, s ráadásul még regény is. Olyan újfajta írásművészet ez, amely a tényirodalmat tágasabb és gazdagabb műfajjává változtatta”.

Egon Erwin Kisch, a régi időköt emlegetve valahol ezt írja a riportírásról: „Az akadályok néha izgalmasabb témát jelentettek, mint maga a téma”. Valóban, számos riport éppen arról szólt, milyen nehézségekbe ütközött a riportter, míg eljutott az események színhelyére, hogyan tartóztatták le, milyen gondjai voltak az információk továbbításával, hogyan vesztette el a kapcsolatot a központtal, stb. Ez ma már mind nem téma – a közlekedés sokkal jobb, mint régen, az összeköttetés szintén.

Korunk fenoménje – a tömegturisztika – alaposan megváltoztatta a riporttal, különösen a külföldi riporttal szemben támasztott követelményeket. Ez a turisztika két új jelenség összekapcsolódásából született: létrejött a mozgékony, szórakozást igénylő tömegtársadalom, s ezzel együtt kifejlődött az olcsó, charter közlekedés. Mindenki eljuthat mindenhol. Régebben az utazásban volt bizonyos titokzatosság. Ma a titokzatosság helyét elfoglalta a pénzügyi kalkuláció: elég-e a pénzem arra, hogy eljussak ide vagy oda? Az út már nem téma. Goethe *Utazás Itáliában* c. útinaplója ma nem születhetne meg. A Karlsbadból Nápolyba kilenc hónapig tartó utat, amelyet Goethe *Italienische Reise* c. művében 300 oldalon írt le, ma repülőgéppel egy óra alatt tesszük meg; ez épp arra elég, hogy megigyük egy kávét és átlapozzuk az újságot.

A riporttal kapcsolatos félreértések az angolszász és a kontinentális-európai sajtó különbözőségéből is fakadnak.

Az angolszász újságírás liberális hagyományokból eredeztethető, abból a meggyőződésből, hogy a sajtó össztársadalmi intézmény, hogy az összes polgár érdekeit és véleményét egyformán képviseli, s ezért függetlennek, elfogulatlanoknak, tárgyyszerűnek kell lennie. Ezért ott az újságírótól azt várják el, hogy beszámolóit függetlennek, elfogultlanoknak, mintegy személyteleneknek legyenek. A riportter olyan valaki, aki szövegében nem nyilváníthatja ki saját véleményét, nézetét. Az a feladata, hogy minél több „tisztá” információval lássa el olvasóját. „Mi történik itt?” – kérdeztem egyszer az NBC operatőrétől, amikor egy mexikói tüntetés alkalmával utcai összecsapást filmezett. „Fogalmam sincs róla – válaszolta. – Én csak filmezek, és a szalagot elküldöm New Yorkba. Ott aztán a főnök kiválogatja azt, amire szüksége lesz”.

Mivel az újság nem állhat csupa információból, hiszen az olvasó a kommentárt is elvárja, az angolszász sajtóban létezik az újságírónak egy speciális kategóriája. Ezek kizárólag kommentálással, elemzéssel és véleménynyilvánítással foglalkoznak. Az ilyen újságírókat kolumnistáknak (columnists) nevezik. Kevesen vannak. Általában a legismertebb, világhírnévnek örvendő sajtó korifeusok,

a toll arisztokratái tartoznak ide. Walter Lippmann, Joseph Alsop, James Reston – az ő kommentárjaikat az egész olvasó Amerika türelmetlenül leste.

Riporterek és kolumnisták – két teljesen eltérő, egymástól elkülönített helyzet. Az amerikaiak kétféle újságírást különböztetnek meg: az egyik az investigative journalism (a riporterek területe), a másik a reflective journalism (a kolumnisták területe).

A kontinentális-európai sajtó más gyökerekből táplálkozik – politikai mozgalmakból ered. A sajtó itt a pártharcok eszköze volt. Vagyis, az angolszász sajtóval ellentétben, az elfogultság, elkötelezettség, harci szellem, pártosság jellemezte. Itt nem vált el egymástól az információ és a kommentár, ellenkezőleg – információt akkor közöltek, ha az pártérdeket (vagy más, az újság által képviselt erők érdekeit) szolgálta, ezért itt a leggyakrabban előforduló forma nem a „tisztá” információ volt (mint az angolszászok újságjaiban), hanem a kommentált információ, s az újságírótól éppenséggel elvárták a véleménynyilvánítást, az elkötelezettséget és mindennek előtt – a jelenlétet. (Szándékosan, a világos levezetés érdekében mutatom be a két eltérő modellt tiszta, szélsőséges formában, a gyakorlatban ugyanis idővel sok kevert, eklektikus, hibrid forma alakult ki.)

A két sajtómodell ismeretében könnyebb válaszolni arra, hogy a riport újságírói vagy irodalmi műfaj-e. Az angolszász világban határozottan irodalmi. Az angolszász sajtómodellben nincs helye az olyan személyes terméknek, amilyen a riport, hiszen ennek ereje éppen abban rejlik, hogy szerzője ott van az esemény színhelyén, jelen van fizikailag, de érzelmileg is, vannak benyomásai és reflexiói. Ezért az angolszász világban a riportokat az irodalmi folyóiratok közlik vagy könyvkiadók adják ki. Senkinek sincsenek kétségei afelől, hogy V. S. Naipul, James Fenton vagy Colin Thubron könyvei szépirodalmi alkotások.

A kontinentális Európa országaiban változó a helyzet. Itt egy ideig létezett, s néhol még mindig létezik az újságírói riport. Különösen azokban az országokban töltött be fontos szerepet, amelyekben cenzúra működött, a riport ugyanis nagyobb szabadságot biztosított a független, kritikus vélemény nyilvánításában.

Európában az irodalmi riport is létezett, ezt a műfajt főleg írók művelték, akik a legtöbb esetben nem voltak hivatásos újságírók – Wian kowicz kiadó volt, Kuncewiczowa író, Jasienica pedig történész.

Anthony Speath-tel, a *Time* tudósítójával beszélgetek Újdelhiben arról, hogy az olyan találmányok, mint a fax, modem, e-mail, mobil telefon a tudósító munkájában egyszerre jelentenek haladást és visszalépést. Mert egyfelől megkönnyítik az információ megszerzését és továbbítását, másfelől viszont

– a központtal létesíthető gyors, azonnali, nehézségektől mentes összeköttetés következtében a tudósító közelebb van a központhoz, mint ahhoz a helyhez és kultúrához, amelyben tartózkodik. Az állandó kapcsolat révén, a földrajzi helyváltoztatás ellenére, a kultúra, a társadalmi közeg szempontjából továbbra is irodája épületében (általában New Yorkban, Londonban, Párizsban) érezheti magát. Mivel az „elektronikus összekapcsolás” révén sosem hagyja el a központot, úgy érzi, hogy a másik kultúrában csak ideiglenesen, véletlenszerűen, felszínesen tartózkodik. Semmi sem készíteti arra, hogy megismerje azt az új kultúrát és az ott élő embereket. (Egyszer rövid ideig a brit televízió forgatócsoportjával együtt utaztam Afrikában. A csoport tagjainak többsége először volt ezen a földrészen. Döbbenet figyeltem viselkedésüket. Bárhova érkeztünk, azonnal a telefonra vetették magukat, és órákig tartó beszélgetéseket folytattak Londonban élő családjukkal. A gondolat, hogy másnap újra felhívják Londont, lehetővé tette, hogy úgy-ahogy elviseljem a következő, Afrikában eltöltendő napot. Afrika egyáltalán nem érdekelte őket, kísérletet sem tettek arra, hogy közelebről megismerjék);

– az állandó elektronikus kapcsolat miatt a tudósító ki van téve annak, hogy a központ irányítja majd minden lépését, elveszi tőle a kezdeményezés lehetőségét, szóval, hogy a tudósító inkább „kiküldött” lesz, nem pedig önálló riportert és kutatót.

Truman Capote és *Mozart és a kaméleonok* c. műve. Capote sosem dolgozott újságíróként, de az „újságírást mint művészi formát” akarta művelni. „Narratív újságírásnak” vagy „tényregénynek” nevezte ezt.

1966-ban adta ki a *Hidegvérrelt*, s ezzel áttörést hozott a világ riportirodalmába – megszületett az „újságíró-regény”. Capote szerint „az íróknak egyetlen palettán kell tartania minden színt, minden képességét, hogy keverni tudja a színeket”, és a következő műfajokat sorolta fel: „filmforgatókönyvek, színpadi művek, riportok, versek, novellák, elbeszélések, regények”.

Hol olvastam? – hogy az Afrika-kutatónak aszkétának kell lennie. A külföldi riportert a kultúrák tolmácsa. Harcban áll az általánosan uralkodó tájékozatlansággal, sztereotípiákkal, előítéletekkel. Természeténél fogva eklektikus, és saját társadalmához képest kulturális emigrációban él.

A világot, távoli országokat járó riportert magányossága: azokról ír, akik nem olvassák őt, olyanoknak ír, akiket kevéssé érdekelnek az ő hősei.

Köztes helyet foglal el, lebeg az általa közvetített kultúrák között. Legfőbb gondja, kérdése: mennyire lehet felfogni, megismerni egy másik kultúrát, hiszen azt belső, rejtett kódok hozzák létre, ezeket pedig mi, egy másik világ gyermekei, nem tudjuk megfejteni és megérteni.

A riportertekedés életforma, karakter. 1940-et írunk. Háború van. Német invázió Franciaország ellen. A párizsiak tömegesen menekülnek, pánik, apokalipszis. Ezt a tömeget látja Andrzej Borkowski. Látja és azon melegében írja *Jegyzeteibe*: „Egyetlen érzés uralkodik most bennem: a kíváncsiság, az intenzív, sűrű kíváncsiság, amely úgy gyűlik a számban, mint a nyál. Nézni, nézni, befogadni, elraktározni. Életemben először írok, jegyzetek. És most csak ez érdekel”.

A médiumok fejlődése, az egész, napjainkban zajló információs forradalom új, nagy létszámú foglalkozási csoportot hozott létre olyan emberekből, akik az újságírást minden érzelemről és misztikától megfosztott foglalkozásnak, a karrier egyik lehetséges útjának tartják, amelyet másnap már el is dobhatnak egészen más, anyagilag kifizetődőbb foglalkozás kedvéért. Ezek az emberek jól érzik magukat az információk, képek, hangok nagy gyáraiban, vagyis a bolygónkat átfogó információs sztrádákkal egybekapcsolt modern szerkesztőségekben, a rádiókban és televíziókban. Ezekben a helyeken már nincs szükség az olyan individualista, magányos, saját

újtait járó macskára, amelyen természeténél fogva a riporter. Az eredmény – a riport ma az irodalmi műfajok széles skáláját egészíti ki, és a regény, az esszé és a dráma mellett az írásművészeti szakokon tanítják, nem pedig az újságíró iskolákban, amelyeket egyébként egyre gyakrabban neveznek promóciós, reklám- vagy marketing iskoláknak

Tiziano Terzani firenzei olasz. Huszonöt éve él Ázsiában. A *Der Spiegel* tudósítója Újdelhiben. Kiváló riportkötetek szerzője. Levelet kaptam tőle:

„A mi foglalkozásunk eltűnében – írja –, az új » kollégák« a konvertibilis fajtához tartoznak – holnap bármelyikükből lehet ügynök vagy bróker; egyébként sokan közülük valóban ezt csinálják. A világ, úgy tetszik, egyre inkább az élet anyagi oldalával foglalkozik, az embereket a kellemes időöltés, a különféle hobbyk érdeklik, a teljes közöny pedig új erkölcsi alapelvé kezd válni.

Amikor egy alkalommal Fülöp (II. Makedóniai Fülöp, Nagy Sándor apja – R. K.) tábort akart verni egy szép vidéken, de azt hallotta, hogy ott nincs táplálék a teherhordó állatok számára, így szólt: » Ó, Héraklész, milyen is a mi életünk, ha a szamarak igényeit kell szem előtt tartanunk?«., (Plutarkhosz).

96. május 28.

Megkérdeztem A. B.-től, akinek egy évvel ezelőtt agyvérzése volt (amelyből csodálatosan fölépült), hogy az agyvérzés hagyott-e maga után nyomokat. „Igen – válaszolta A. B. – először is hamar fáradok. Reggel érzem magam a legjobban, aztán fokozatosan, óráról órára egyre lassúbbá, gyöngébbé válok, estére kikapcsol az agyam, látok, hallok, de csak távolból, mintegy ködön át jut el hozzám minden. Este saját testem terhét is érzem. Furcsa érzés ez, később ugyanis testem eltávolodik tőlem, majd eltűnik. Gondolom, ekkor alszom el. De gyakran nem tudok elaludni. Ezek az üresség órái. Nincs kedvem aludni, nem tudok gondolkodni, képtelen vagyok bármit is elképzelni. Fekszem, várom a hajnalt.

Ezenkívül – folytatta – erős hangulatingadozást tapasztalok. Néha a hangulatom minden ok nélkül, egy perc alatt megváltozhat. Az előbb még fürge, mozgékony voltam, s hirtelen apátia, kedvetlenség, bénultság lesz úrrá rajtam. Képtelen vagyok koncentrálni, beszédem érthetetlen.

Gondjaim vannak a rövidtávú emlékezéssel, elfelejtem, mi történt egy perccel korábban. Hova tettem a kulcsaimat? Kit kellett volna fölhívnom? Mit olvastam tegnap? Ez az emlékezetkihagyás félelmet, kétségbeesést vált ki belőlem. És ha holnap mindent elfelejtek? Mindenre óriási figyelmet kell fordítanom. Még az olyan egyszerű dolgokra is, amilyen a járás. Normális körülmények között a járás ösztönös, mechanikus tevékenység. Nekem viszont erre is koncentrálnom kell. Nem arról van szó, hogy egyensúlyomat veszem, imbolygok, tántorgok. Nem. Nem, de mondogatnom kell magamban: vigyázz, most mész, gondolj arra, hogy mész.”

Az agyvérzésen átesett beteg gondolkodása olyan embert juttat eszünkbe, aki egy városban bolyong, ahol az utcák és terek üresek, az összes kapu, ajtó, ablak zárva van. Az illető sejtí, sőt, biztos benne, hogy a falak mögött mindenütt élet van, emberek vannak, ügyeket intéznek, zajlik a történelem – a közönséges, hétköznapi történelem is meg a nagy, heroikus történelem is – de nem tud bejutni azokba a házakba, nem lehet sem résztvevője, sem tanúja az eseményeknek. Számára elérhetetlen az a valóság, nem élheti azt át. Elvesztett valamiféle képességeket, megfosztódott valamiféle értékektől.

Nem tudja átlépni a küszöböt? Nem tud bemenni az ajtón? Talán nem próbálkozik? Fél a próbálkozástól. Ez a különbség mai énje és tegnapi énje között. Azelőtt, ha kihívással találta szemben magát, azonnal föl vállalta azt. Ha próbálkozása nem járt sikerrel, a vereség nem kedvetlenítette el, azonnal újra nekivágott a feladatnak. Ma azonban akkora félelmet érez, hogy nem tud semmibe belekezdeni, ennek már a gondolatától is remeg, lebénul, pánikba esik.

Közte és a valóság között megszűnt a közlekedés, az éltető ozmózis. Megszakadt az aktív, dinamikus összeköttetés. A jelek és szimbólumok, amelyeket lát, még ha változatlanul érti is azokat, már nem küldenek feléje hullámokat, sugarakat, ösztönzést. Látja, de nem fogja azokat, nem hatnak rá, valahol útközben eltűnnek, elvesznek.

Az ilyen ember, akarata ellenére, légmentesen be van zárva egy szigetelt, át nem eresztő szkakafanderbe.

Amszterdam

I. B. öngyilkos holland író temetése (a család kérésére nem írom le a nevét). Az utóbbi években küldött levelei nagy nyugtalansággal töltöttek el. Pár éve dolgozott egy regényen. Írta, de nem tudta befejezni, mert a regény állandóan nőtt, terjeszkedett. Nem mennyiségét, hanem tematikáját tekintve. Az egymást követő levelekből az derült ki, hogy I. B. egyre inkább arra törekszik, hogy mindent átfogjon. Egy idő után a leghatározottabban már csak egyetlen dolog érdekelt: az egész. „Az, amit te írsz – közölte régebben szemrehányóan – legfeljebb néhány házról szól, esetleg egy utcáról. Én az egész várost akarom megragadni!” Később már ez is kevésnek bizonyult: „Te egyetlen régióról, egyetlen országról mesélsz. Az én regényem viszont egyszerre fog szólni rengeteg országról, egy egész kontinensről!” És hozzátette: „Miért nem jelentkezel? Nem vagy jó erőben?”

Nem válaszoltam neki, mert nem tudtam, mit írjak. Regényének egyre burjánzóbb világa aggodalommal töltött el I. B. elmeállapotát illetően. Ismertem olyan eseteket, amikor az, aminek nincs határa, alja, vége, az embert végérvényesen, örökre elnyelte.

Tudtam, hogy I. B.-nek ahhoz, hogy létezessen, szüksége van valamilyen stabil pontra, látnia kell maga előtt valamilyen határt, vonalat, végpontot, egy konkrét, már-már megfogható dolgot, hogy ellenállhasson a tétovgató mélység szívóerejének, amely erősebb az embemél.

Az utolsó levele: „Közel vagyok ahhoz, hogy átfogjam az egész világot, az összes embert, mindent, ami él, sőt, a halott dolgokat – a sziklákat, köveket, homokszemeket – is”.

A. B. bizalmasan közli velem, hogy egy elbeszélésen gondolkodik. Témája – az ő saját teste. A cselekmény reggel, fölbredés után játszódik. Valamikor A. B. teste rugó volt, katapult, amely reggel kilötte őt az égbe, a nappali világosságba, az életbe. Könnyű, eleven, derűs, dinamikus emberként ugrott ki az ágyból. Úgy érezte, szárnyai nőttek, egy pillanat alatt lett ura önmagának és a világnak.

Most ugyanezt a testet berozsdásodott fékek szorítják össze, nem engedik, hogy megmozduljon. Mit tegyen? Akarja, nem akarja, belefog az első próbálkozásokba, kísérletezésekbe. Óvatosan fölemeli a kézfejét aztán bizonytalanul és bizalmatlanul a lábát, végül pedig – a legnagyobb aggodalommal, a legrosszabbra is fölkészülve – a fejét. Fájdalom! Lükettő halánték, zakatoló fejfájás. Most a bal kar következik. Milyen szörnyen fáj! Mozgatni! Fáj, de mozgatni kell. Ezt mondja az orvos, aki ezt a fájdalmas állapotot reggeli izommerevségnek nevezi. A fájdalom valamilyen láthatatlan nyíláson jut be a testbe, és vagy megtelepszik egy helyen, ahol aztán fúr, nyomakodik, növekedik, szinte robban, vagy vándorol, kering a testben, égető sugárban hömpölyög ma itt, holnap másutt, s hogy milyen utat, milyen irányt választ – nem lehet tudni. Miért hagyja el hirtelen a gerincoszlopot, s indul a térdszalagok felé, hogy vasszilánkként fúródjon közéjük? Miért távozott a vesékből, s állt meg a szívben? A fájdalom rejtély, megvannak a saját titkai, a saját külön élete.

A halállal kapcsolatban a legnehezebb dolog arra gondolni, hogy magányosan tapasztaljuk meg. Még ha az adott pillanatban körülvesznek is hozzátartozóink, egyedül halunk meg, s minél közelebb van a halál, annál magányosabbak vagyunk.

Joseph Heller – *Nem tréfádolog (No laughing matter, 1986)*. A szerző ritkán előforduló izombénulásban (Guillain-Barré kórban) szenved. Kórház. Kezelés. Heller elkülönített betegszobája azonban szalonná alakul. A könyv ugyanazokról az eseményekről számol be két nézőpontból – a szerző és barátja, Speed Vogler nézőpontjából. Az első fejezetet Heller írja, a másodikat Vogler és így tovább, váltakozva. Jellegetesen amerikai filozófia: a betegséget úgy lehet megszelídíteni, leigázni, ha minimalizáljuk, viccet csinálunk belőle, ha a tragédiát játékká változtatjuk, hogy ily módon gyengítsük pusztító, destruktív hatását.

A fájdalom és a szenvedés. A fájdalom a fizikai világhoz, a szenvedés a lelki világhoz tartozik. Két külön terület, mégis összekapcsolódnak, hatnak egymásra. A fájdalom lokalizálódhat egy helyre (fejfájás, hasfájás), a szenvedés viszont egész lényünket kínozza, tönkretesz, gyengít és gyakran degradál is.

A fájdalom olyasmi, amit természetes, megengedhető, nyilvánvaló rossznak tartunk: ha a fűrész levágja ujjunkat – fáj a kezünk, ez logikus, nincs benne semmi meglepő. A fájdalomnak megbocsátunk. Más a helyzet a szenvedéssel – a szenvedést igazságtalanságnak, pechnek, jogtalan sérelemnek tartjuk: első reakciónk, amellyel a szenvedésre reagálunk – a lázadás, a tiltakozás. A szenvedés lefokozza, sőt, megalázza az embert. Egy amerikai nő egyszer ezt mondta nekem: „Amikor rákos voltam, éreztem, mennyire megaláz a betegség. Bármely orvos hozzám nyúlhatott, tapogathatott, nyomkodhatta testemet. Ezt felháborítóan éreztem!”

Van úgy, hogy a fájdalom bejut a testünkbe, és keringeni kezd benne. Reggel fölébredünk – fáj a derekunk, aztán megszűnik ez a fájdalom – fölment a vállizületbe, majd egy idő után az izületből lefelé, a térdbe kúszott. Úgy kering bennünk a fájdalom, mint láthatatlan, vak állat; lesben áll, hogy újra és újra támadásba lendüljön, marjon, gyötörjön. Ez az állat, bár bennünk leledzik, mégis idegen, megközelíthetetlen, ellenséges. Nem várhatunk tőle semmiféle irgalmat. Legfeljebb, ismeretlen okokból, hirtelen téttenné válik, s ilyenkor pillanatnyi nyugalmat nyerünk.

Éveink sokasodása: tudatunkban az idő mindinkább jelenvalóvá válik. És ez a jelenvalóság egyre kínzóbb, egyre terhesebb. Az idő minden jellemzője közül a visszafordíthatatlanság a legnyomasztóbb. Az idő: lavina, amely zúdul előre, és sem kiugrani nem lehet belőle, sem megállítani nem lehet.

Amikor a férfi meghal, halála az asszonyát is megváltoztatja: megváltozik fizikailag – apróbb, kevesebb lesz. És zárkózottabbá, sőt, bátortalanná válik. Az egyik fele ő valaminek, ami már nincs. Olyasmit őriz emlékezetében, ami nem adható át másnak, amihez a kulcsot, a kódot már senki sem ismeri.

A csodatévő Harris Varsóban! Ez a fiatal, energikus mozgású angol kicsit mintegy kábultan, révületben, mintha láthatatlan, de azért érezhető felhő venné körül, ott lépked a fekvő, ülő, álló emberek sorai között, mindenki előtt megáll egy pillanatra, tolmács segítségével kérdezi, hogy kinek mi baja, egy pillanatra – a másodperc töredékéig – megérinti a beteg által mutatott helyet, és sietve továbblép.

Óriási tömegek tódulnak Harrishoz! A jegyek több héttel érkezése előtt elkelnek. A tömeg, az emberek nyugtalansága, izgalma, türelmetlen és reménytelen várakozása, mind ugyanezt mutatja: mennyi szenvedés vesz körül bennünket! Mennyi beteg, fájdalomtól gyötört ember! Olyanok, akik, köztünk élve, megtanulták szenvedésüket eltitkolni, rejtve, lopva elviselni.

Harris menet közben, egyetlen mozdulattal félrehúzza egy hordágyon fekvő beteg takaróját. A takaró alatt összetekeredett, kimerült, fonnyadt, erőtlen test. A test, amely bár hozzánk tartozik, egyre terhesebbé és idegenebbé válik, és már csak az általa okozott fájdalommal kapcsolódik hozzánk.

Baál-Sém így szólt a testéhez: „Csodálkozom rajtad, test, hogy még nem hullottál szét Teremtőtől való félelmedben” (Martin Buber *Hászidok elbeszélései*).

Ez a halál a földben lapul. Az úton leselkedik. Önmagától nem támad, ha nem nyúlsz hozzá. De elég, ha egy lépést teszel. Ha hozzáérsz.

Aknák.

Az akna előnyei: kisméretű (elfér az ember tenyerében), könnyű (még egy kilót se nyom), olcsó (néhány dollárba kerül). Milliós számra leselkedik rád. Mintegy százmillió akna rejtőzik a földben, sivatagban, kövek alatt, utakon – 62 országban. Ez 1993-as adat, most, amikor mindezt írom, számuk eléri a 150 milliót, s amikor a könyv az olvasó kezébe kerül, meghaladja a 200 milliót.

Csupa milliós nagyságrend!

Milliókra rúg azoknak a száma, akiket aknák öltek, sebesítettek, csonkítottak meg, akik láb nélkül, kéz nélkül, vakon, süketen, tébolyultan sínylődnek. Az áldozatok jelentős része gyerek, mert a gyerekek a legmozgékonyabbak, a legnyüzsgőbbek és

legfigyelmetlenebbek, nincs önfenntartási ösztönük.

Kevesen vannak olyanok, akik megúszták az aknával való találkozást. Minden tíz áldozatból nyolcan belehalnak sérüléseikbe, a vérvesztésébe, mire bárki is segítségükre siethetne.

Az ellenfelek a legkülönbélebb fegyveres konfliktusok tucatjaiban kölcsönösen aknákat telepítenek egymás ellen, s ha a háború véget is ér, az aknák ottmaradnak az utakon, a mezőn a barázdák alatt, az erdei alomban, bokrok sűrűjében, a folyópartokon, a házak falában, a padló alatt, a kéményben, a szemétdombban. Az aknák megmaradnak, mert az aknátlanítási művelet sokba kerül, s az olyan országoknak, mint Afganisztán, Kambodzsa, Angola vagy Szomália, ahol a legtöbb akna található – nincs pénzük.

Az aknák terrorizálják a lakosságot, elszigetelik a falvakat, megbénítják a közlekedést. Az emberek szomjan halnak, de nem mehetnek vízért a forráshoz, mert az ösvények alá vannak aknázva. Állatcsordák éheznek, de a pásztorok nem merik őket legeltetni, mert a legelők alá vannak aknázva. A parasztok nem művelik földjeiket, nem mernek rózsét gyűjteni, piacra járni, mert mindenütt aknák rejtőznek. A világon egyre több az aknamező, egyre több az olyan terület, amelyet el kell kerülni.

Akna – a halál metaforája, a halálé, amelynek elébe megyünk anélkül, hogy tudnánk róla, hogy előre látnánk.

Az aknáknak több tucatnyi fajtájuk van. A legveszélyesebb az amerikai „Claymore” akna. 27 dollárba kerül. Nagyon hatékony, mert 700 srappelre robban szét. A szakemberek szerint rövidesen megszületik egy olyan berendezés, amellyel egyszerre több aknát lehet felrobbantani. Akkor majd nagy földterületeket lehet levegőbe röptetni, tengernyi vért lehet kiontani.

Csak a hangos, látványos, tűzijátékra emlékeztető halál van kitéve annak, hogy figyelnek rá, s igyekeznek korlátozni, visszaszorítani. A csöndes, néma, meghúzódo halál – az éhínség, a tüdőbaj, a malária, az elhagyott helyen fölrobbant akna okozta halál – nyugodtan pöffeszkedhet, tizedelheti, zabálhatja áldozatait.

A halálban rejlő paradoxon: a legnagyobb hatást az egyedi, elkülönülő halál gyakorolja ránk. Az olyan ember halála, akinek vonásait le tudjuk írni, akit meg tudunk nevezni. Minél nagyobb a halál áldozatainak száma, annál közömbösebben reagálunk rá. A nagy szám, ahelyett, hogy növelné a hatást – megöli azt.

„Xenokrátesz szerint – írja Galenus – a filozofálás kezdete a mindennapi élet zajától való eltávolodás”. Claudius Galenus Marcus Aurelius személyi orvosa volt. Az általa kidolgozott orvosi-gyógyszerészeti receptekre támaszkodott az orvostudomány 1500 évig! A Galenus által emlegetett Xenokrátesz pedig Arisztotelész barátja és Platón tanítványa volt; az ő nevéhez fűződik a deriváció elmélete. A deriváció következményeként, szerinte, egyszerre van jelen az egyes és a többes, a jó és a rossz, a nyugalom és a mozgás, a meghatározott és meg nem határozott, stb. A lényeket istenekre, emberekre és démonokra osztotta fel (azzal, hogy voltak jó démonok és gonosz démonok).

(folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

„A művészetnek, ha valóságos élményt jelent, van megtartó ereje”

Beszélgetés Szilágyi Istvánnal

– **S**zilágyi István Zilahon kezdte tanulmányait, ott, ahol Ady is diákoskodott. Milyen útravalót adott ez a város? Egy írójelölt számára nem volt nyomasztó az Ady-élmény?

– Családom mindkét ágon Zilahról, illetve a Szilágyságból származik. Jóllehet, én Kolozsváron születtem, de Zilahon nevelkedtem tizenéves koromig. Adytól nem kellett „tartanom”, mert bár költőnemzedékek sorát „tette tönkre” azzal, hogy a magyar líra lehetséges fogalomállagának javát tékozló módon használta, ezért Kosztolányitól talán Szilágyi Domokosig számos költő fenntartással és ellenérzéssel fogadta, különösen a váteszi póz miatt. Én verset sohasem írtam, ez nem zavart. Másrészt sokkal mélyebb az Ady-élményem, számomra ez nem elsősorban versélmény, hanem valamiképp látomás, mely ahhoz a világhoz kapcsolódik, amelyben eszmélkedtem, s amely azt a fajta történeti, nemzeti érzületet hordozta, ami Adyt azzá tette a magyar irodalomban, amiként számon tartjuk. Alapélményem ez a város, bár tizenéves koromtól csak vakációzni jártam haza, később pedig látogatóba, de elég sokat foglalkoztam a múltjával, különösen a századfordulós életvitelével, amely a megkésett céhes világ állapotait hozta eszmélkedésem idejéig. Gyerekkoromban Zilah jelesb „intézményei”: három templom, egy kórház, egy gőzfürdő, a piactér, az „ódon, vad vármegyeháza”, a városháza s a börtön. Nyolcezer ember nyolc artézi kútról hordta a vizet. Fuldokló, vízhiányban szenvedő vidék volt ez. Emlékszem, forró nyarakon az ökrökkel órákon át sorban álltak az itatókutaknál a gazdák. Ebben a mezővárosban összekeveredett az ökrök által felvert por a polgárlányok zongorajátékának hangjával.

– *Milyen út vezetett aztán az Utunkig, amely íróvá éréseinek első állomása volt?*

– Mivel édesapám a Donnál vészett, én hadiárva voltam, ezért valami olyan iskolát kellett választanom, ami kenyérkereső pályát ígért. Így esett a választásom a kolozsvári középfokú vasúti gépipari iskolára, de pórul jártam, mert ez az iskolatípus 1952-ben országosan megszűnt, tanulmányaimat ott tehát nem tudtam befejezni. Szatmárra kerültem, ahol a vasúti fűtőházban géplakatosként dolgoztam 1958 őszéig. Közben a Kölcsey gimnáziumban leérettségiztem. Aztán egy meredek pályakorrekcióval – valami korabeli érzelmes filmélmény hatására – elkezdtem készülni a jogra, így lettem ’58 őszétől a Bolyai Egyetemen joghallgató. ’63 nyarán szereztem ott diplomát, de egyetlen napig sem dolgoztam ezen a pályán. Egyrészt azért, mert harmadéves koromtól karcolataim, novelláim jelentek meg az akkori *Utunkban*, másrészt azért, mert az a joggyakorlat, ami rám várt volna, messze nem az volt, mint amit én elképzeltem akkor, amikor az egyetemre beiratkoztam. Úgy szereztem meg a jogi diplomát, hogy tudtam, a 60-as évek Romániájában jogász nem leszek. De a jogi stúdiumok azért nem veszték kárba, az a prózairónak rendszerint hasznára válik, ha a bölcsész előképzés helyett más foglalkozás logikája segíti az építkezésben.

– *Szilágyi István első regényében, az Üllő, dobszó, harangban időbontással próbálkozott. Kísérletnek lehet tekinteni ezt a később már nem jellemző technikát?*

– Annak a regénynek már a tipográfiája is jelzi a keresést, a történet időben való elhelyezésének módjait. Valóban tudatosan kerestem az idő uralásának lehetőségeit. Kísérleteztem azzal, hogy egy adott korban játszódó történet hogyan jeleníthető meg időben: mennyiben segítenek a keret-megoldások, hogy bizonyos értekező prózai mozzanatok a szövegbe „oldottan” illeszkedjenek.

– *Volt olyan kritikusa, aki Kő hull apadó kútba című regényének nyelvében a szecesszió stílusjegyeit vélte fölfedezni. Igaznak tartja ezt az észrevételt? Egyáltalán: érdekli, hogy ki mit vesz észre az írásaiban?*

– Számomra az a fontos, hogy én mennyire vagyok megelégedve – vagy talán ez túlzás –, mennyire tudom elfogadni önmagamtól azt, ami a kezemből kikerül. Ami pedig a szecessziót illeti: azokban az évtizedekben ez egy lekezelt, megfintorgott művészeti irányzat volt, szerintem mindmáig az utolsó, amelyik valódi artistikumot is hordozott. Persze én nem valami szembenállásként voltam a szecesszió híve, még csak azt sem mondhatom, hogy a szecesszió híve lettem volna, viszont ennek a regénynek a kora a szecesszió virágzására esik. Ha tehát a történet akkor játszódik, miért ne lehetett volna ezt felvállalni? Bizonyos fajta szecessziós díszítőkézségek szecessziótól és ahhoz való igazodástól függetlenül sajátjaim is. Sőt, különösen az értekező részeknél, melyeket nem tartanak ugyan a regény erényének, egy bizonyos neobarokkos túlfűtöttség is megfigyelhető. A mából visszanezve így látom a mindjárt huszonöt évvel ezelőtt írt regényt. De visszatérve Adyhoz és a megörökölt világhoz: ezt a tájat, gondolkodásmódot és nyelvhasználatot sajátomnak éreztem. Bár a nyelvvel tudatosan, elemző módon nem foglalkoztam, de tudtam, hogy ez az enyém, mert nálunk így beszéltek, így gondolkodtak. Harmincesztendőskoromban azt is tudtam, hogy ha én a saját korom tematikájából valamit meg akarok írni az általam hozott nyelven, akkor az úgy nézett volna ki, mintha a József Attila lakótelep közepén egy kúriát akarnék építeni. Közben úgy éreztem, hogy ezzel az örökséggel valahogy tartozom, el kell számolnom vele. Tehát az eszköztárnak ez a kéréje így nézett ki.

Másrészt, amikor elkezdtem a regényt megírni, akkor zajlott Erdélyben a kisvárosrombolás. A 80-as évek második felében a világ fölkapta a fejét a romániai falurombolás hírére, viszont amikor tizenöt esztendővel azelőtt a lényegében magyaros-szászos erdélyi kisváros sajátos jegyeit a buldózerrek elintézték, akkor persze a világ ezt észre sem vette, hiszen akkoriban a később annyit gyalázott pártvezér együtt parádézott Bukarest sugárútjain Johnson elnökkel és fogadták a Buckingham-palotában, az Élysée-palotában, a Fehér házban és így tovább. Mindenkinek az fáj, amit elveszít. Az akkori közigazgatás átszervezésével az új megyeszékhelyekre ipart

ejtőernyőztek, így tették tönkre a két gyönyörű székely kisvárost: Sepsiszentgyörgyöt és Csíkszeredát, de Zilah és egy csomó más erdélyi város is erre a sorsra jutott. Elvesztették hajdani karakterüket. Úgy éreztem, rögzítenem kell, meg kell örökítenem egy olyan kisvárosképet, amely Soprontól Lőcséig, Sárospataktól Kézdivásárhelyig mégiscsak sajátos életkerete volt eleinknek, ezekből viszont mifelénk számosat pusztulásra ítélték az elmúlt évtizedek.

– *A regény a bűn és bűnhődés újrafogalmazásának szándékával is írható, ezáltal valószínűsíthető Dosztojevszkij hatása is. De talán a jogi tanulmányok egy-egy kriminológiai motívuma is megtermékenyítően hatott az íróra?*

– Ezek a hatások együttesen jelentkeztek. Az 50-es, 60-as években mi még főként klasszikusokat olvastunk: számomra a legmeghatározóbb olvasmányélmény Dosztojevszkij volt. A másik nagy élményem a XX. század közepének amerikai irodalma, Hemingway és Faulkner. De Németh László is nagy hatással volt rám, elsősorban az esszéi és a nagy tanulmányai, valamint a regényei. Elég hézagos és rendszertelen irodalmi tájolóadásunk következtében Németh Lászlóhoz fordultunk, aki egy csomó mindent elolvasott helyettünk... Ma már valószínűleg nem a hajdani áhítattal viseltetnék iránta, viszont az *Égető Eszter* és az *Iszony* máig kitörölhetetlen maradt az emlékezetemből. Tehát volt három ilyen irodalmi élménypillér, ezeket nem tudnám, nem is akarom letagadni. A jogászműveltség is beleszólt a témaválasztásba. Volt egy történettörődék, mely szerint a század elején egy környékbeli napszámos Amerikába készült valamelyik Zilah mellett faluból. Ismerősöknél megszállt Zilahon, és sose jutott el Amerikába. Meggyilkolták, talán a hajójegy áráért. Már pontosan nem emlékszem, meg aztán az ember összekavarja az eredeti történetet azzal, amivé maga átélte. De talán volt valami szerelmi motívum az eredeti „változatban” is. Erről először riportot, majd novellát akartam írni, de ahogy halogatódott, egyre inkább úgy éreztem, hogy ez többet ér. Egy időben a lélektan is érdekelt, joghallgató koromban az izgatott például, hogy mi történik azokkal a főbenjáró bűnelkövetőkkel, akikben a társadalom nem torolja meg a bűnt, mert tettük nem derül ki, nos ilyenkor milyen önpusztító mechanizmusok veszik munkába az emberi lelket?

– *Az imént említett hatásokat talán még eggyel kiegészíthetnénk, az egzisztencializmussal, amely az 50-es évek divatos filozófiai irányzata volt.*

– Az egzisztencializmus valóban igen hatékony szellemi élményünk volt. Már csak azért is, mert más volt, mint amivel az egyetemen foglalkoznunk kellett. Az egzisztencializmus nem alkotott zárt rendszert, inkább életérzést hordozott, és ez irodalmi műveken keresztül is eljutott hozzánk. Valósabb válaszokat sugallt, mint azok az „eszmék”, melyekkel etettek bennünket, bevilágított létezésünk viszontagságaiba, abszurdumaiba.

– *Talán túl jól is sikerült ez a regény, a Kő hull apadó kútba. Nem riasztotta meg a siker? Nem félt az egykönyvű szerzőség rémétől?*

– Az nyilvánvaló volt számomra, hogy ezt a regényt nem lehet sem folytatni, sem más formában megismételni. Egyszer éltem meg az alapjául szolgáló élményt, egyetlen táj volt, ami ennyire mélyen megérintett. No és, amint említettem, tartoztam vele, úgy éreztem, az örökséggel sáfarkodnom kell, de ez egyszeri alkalom. Lehet, a regény bizonyos túlrtságai is ebből származnak. Voltak olyan kritikusi vélemények, hogy ez a mű ennek a régióknak a legmegírta regénye, ám a dicséret mögött ott volt az is, hogy túlságosan kimunkált, sőt túlbeszélt. Én ezt a regényt több éven át írtam, legalább három szövegváltozta van, úgy gondoltam, addig nem adom ki a kezemből, amíg azt nem érzem, hogy abból, ami ide tartozhat, mindent kiírtam magamból. Nem biztos, hogy ez a szándék a regény előnyére vált. Lehet, ez a fajta ún. tökélyre meg szintézisre törekvés nem igazán korszerű írói attitűd.

Ezekre a veszélyekre utalt Baránszky Jób László, a neves esztéta is, aki a bécsi döntés után 1940 és 44 között valamennyi ideig a kolozsvári egyetem esztétikatanára volt. Baránszky mindenkor hiteles embernek számított, aki meglepő módon még a 70-es évek erdélyi magyar prózájára is ráfigyelt. Ő írta a *Kő hull...-ról*, hogy ennek a regénynek a szerzője az elkövetkezendőkben nagy bajban lesz, mert bármit ír, mindig újra kell építenie a teljes eszköztárát, szinte a látásmódját is. Mindez azért nem volt igazán veszélyes, mert én mindmáig nem úgy tekintem profinak magamat, hogy feltétlenül a piacon kell lennem, s ehhez időről időre regényt kell írnom. Szemernyi – írhatnám – exhibicionizmus sincs bennem: nem ártott volna, ha egy icipici grafomániát eltanulhattam volna mondjuk Németh Lászlótól. Ugyanis számomra az fizikai nyűg, ha betűt kell leírni: nehezen ülök le, és könnyen állok fel, úgyhogy előfordul, ha végre rászánom magam az írásra, akkor az íróasztalomt körülbástyázom székekkel, muzsikáló szerkentyűvel, hogy ne tudjak felállni. Nekem nem írni nagyon könnyű. Sajnos úgy bántam az időmmel, mintha két vagy három életem lenne, vertikálisan, nem szinkronban. Nem zavart, ha tíz vagy tizenöt évig nem jelent meg könyvem. Viszont zavart az a felfokozott várakozás velem szemben, ami ennek a könyvnek a sikerét követte.

– *Az Agancsbozóttal mégis bizonyította, hogy ezek az elvárások nem voltak megalapozatlanok. Milyen tudatos alkotói szándék vezette az író az újabb kihívás esetében?*

– Amennyiben az előző regénnyel úgymond el kellett számolnom, mint örökséggel, itt ragaszkodtam ahhoz, hogy semmi kapott, öröklött vonzata ne legyen ennek az írásnak, hanem minden az általam szerzett világlélményből táplálkozzék, és csak abból. Tehát hogy ezt a regényt úgy építsem meg, mintha az előzővel nem azonos szerzője volna. Ebben tehát volt némi tudatosság, de persze a bőrömből nem tudtam kibújni, bizonyos nyelvi fordulatok visszajárnak, immár nem archaizálva, hanem egy mikrotársadalmi nyelvalakítás szintjén. Annak a kisközösségnek a saját szlogenjeire gondolok. Ha tehát lenne bennem ilyen kifejezésteremtő készség, akkor az természetesen itt is érvényesült. Ekkor tudatosodott bennem az is, hogy én nem tudok olyasmit megírni, ami világos előttem elejétől végig, ami lezárt. Mindig azok az élethelyzetek késztetnek írásra, melyeket meg kell fejteni. Rájöttem, hogy ez már az előző könyv esetében is így volt, mert bár kellékeiben ismertem azt a világot, bizonyos emberi jellemzőket is, de ahhoz a regényben kellett elindítanom, életre kelttenem a szereplőket, hogy lássam, mi történhet velük. Én azt nem tudtam, hogy Szendy Ilka hogy fogja végezni. Mindez sokkal tudatosabban és fokozottabban jelentkezett az *Agancsbozót* esetében. Tehát zárjunk össze néhány embert, teremtsünk olyan életkörülményeket, amelyek megfosztják őket az identitásuktól, visszaszorítják a személyiségvonásokat. Hasonlóképpen fogalmaznak, csak külsőségekben lehet megkülönböztetni őket. A számukra teremtett helyzet, mondhatnánk, laboratóriumi. Talán túlságosan is akkurátusan berendezett lélettér, mikrovilág. Ezt fel is róják nekem, különben magam is említem a könyvben: mintha Verne úr rendezte volna be Káfkának. Aztán a barlangháromban elkezdjük passzírozni őket. Az azelőtti életükkel szemben hozunk valami újat, váratlant, és figyeljük, hogy változnak-e a súlyosbodó körülmények hatására. Nem tudjuk, mióta vannak ott, mire vannak ítélve, hogyan kerülnek ide, semmit se tudunk róluk, az életükről, mikor egyszer csak használható, gyilkos szerszámokat kell készíteniük, majd ezekből újabb modelleket. Tehát elmozdult kívülről a világ, „a velünk rendelkező szándék” most

már elkezd valóban rendelkezni velünk. Mire a szereplők elkezdenek egyéni módon megnyilvánulni eladdig, hogy a regény végefele, amikor már a kitörési lehetőségeket latolgatják, s mindegyik történeteket mesél, ezek a történetek abszolút egyénítettek lesznek, külön személyiségek és szellemek történetei. Tehát ez a kísérlet ezt adta ki.

– *Itt is találunk olyan pilléreket, amilyenekre az előző regény épül?*

– Itt három élményvonulat előterében moccan a történet. Lényegében minden Szilágyi-írásban munkálkodnak, míveskednek az emberek. Itt vasat állítanak elő, majd kovácsolnak. A munka tehát az egyik élménytömb. A másik a természetélmény. Anélkül, hogy hithű zöld lennék. Engem persze nem azóta zaklat az, hogy pusztul az erdő, amióta ezt divat lett észrevenni, pláne amióta politikai mozgalommá vált, hanem sokkal régebbtől. A harmadikat nevezzük művészetélménynek. A muzsikában kevésbé járatos vagyok, bár Csűrös Miklós barátom azt írta, hogy koncertévadnyi zenei hivatkozás van a regényben. Nem szívesen dicsekszem vele, előfordult, hogy hangfalnak használtam a klasszikus muzsikát. A képzőművészet viszont mindig rendkívüli módon vonzott, érdekelt. Persze mint műélvezőt...

– *Két regényének borítóját mégis saját maga tervezte. Miért?*

– Erre tréfás válaszem van: azért nem írtam drámát soha, mert ha valamit színpadra elképzelek, azt magam szerettem volna rendezni is, de talán a díszleteket is én rajzolom, sőt az asztalosműhelyben ki is fűrészelem. Idegenkedem attól, hogy a dolgaimba mások is belenyúljanak. De visszatérve az előbbiekhöz: a művészet, ha valóságos élményt jelent, akkor van megtartó ereje. Börtönviselt vagy nehéz helyzetekbe került emberek tanúsíthatják. De más is „terítékre kerül” ebben a nagyon zárt regényvilágban: az elidegenedottság és szolidaritás ellentétpárja. Amilyen mértékben fokozódik a fenyegetettség, a kiszolgáltatottság, úgy kezd ébredni az emberben a szolidaritás, az egymás megtartásának, mentésének a reflexe.

A *Kő hull apadó kútba* című regényben az idővel artisztikusabban tudtam bánni, úgy érzem tehát, a hajdani kísérlet ott hozott valamit. Itt hagyományosabban, a keret keret maradt. Viszont ebből a vonulatból mindegyre a regényidő kronológiájába is sok minden előre vetődik. A kiinduló és a végpont különben két menekülés története. Az egyik, amikor Deres a műszaki csinovnyik-létből szabadulni akar, és beveszi magát a hegyek közé, a másik pedig az utolsó szökési, kitörési kísérlet.

De visszatérve a két regény különböző fogadtatásához. Nyilván a műveknek is megvan a maguk sorsa, nem mindegy, hogy milyen csillagzat alatt születnek. A 70-es évek derekán volt egyfajta nosztalgia a századelő iránt, jókor érkezett az első regény. Tudatosan nem jöttem a történettel előre az időben, mert a későbbi, XX. századi regény szinte kötelező módon viszonyul a világháborúkhöz, a század szörnyűségeihez. Én megpróbáltam a zárt kisvárosi katlanvilágban megkeresni a feszültségteremtés lehetőségeit. De az első regény sikeréhez talán az is hozzáadott, hogy a női főhőst olyan karakterisztikumokkal ruháztam fel, amelyek állítólag elég szokatlanok. Vagyis azzal, hogy Szendy Ilkát végletes döntésekre tettem képessé, azzal bizonyos férfias attributumokat adományoztam neki. Közben félttem, hogy ezért az úgynevezett gyengébbik nem el fog átkozni, ennek az ellenkezője történt. Az meg talán külön vonzhatta az olvasót, hogy ebben a regényben semmi nincs a 70-es években az irodalom iránt támasztott ideológiai vagy egyéb elvárásokból.

A *Agancsbozót* viszont rossz pillanatban született. A 80-as években írtam minden vételkötelezettség nélkül, s bár elküldtem a Kriterion Kiadóhoz, sejtettem, hogy nem fog megjelenni. Talán ezért is terheltem agyon mindennel, ami engem érdekelt, műszaki kuriózumoktól hollókárogásig. Ezzel viszont terheltem az olvasót is, no meg a regényszerkezetet. Arra is gondoltam, ha a könyv valaha megjelenhet, esetleg újra előveszem, s valamiképp oldottabbá teszem. Szinte föllélegeztem, mikor a cenzúra elutasította. Persze a regény kézírata a kidónál maradt. Jött a változás, és mint „az átkos” idején kiadásra nem javallott könyv, rögtön megjelent, a cédula is rákerült, hogy *tiltott könyvek szabadon*. De ez sem teremtett sikerkrónikát. Harmadrészt nem lehet ebben az évtizedben, de talán más korban sem, hatszázvalahány oldalas könyvet kiadni, amelynek egyetlen hőlgy szereplője sincs...

– *Eddig regényeiről beszélgettünk, de pályája elején több novelláskötete is megjelent, s az utóbbi években is publikált elbeszéléseket. Egyenértékűnek tartja ezeket regényeivel?*

– Az első másfél tucatnyit szívesen elfelejteném. Nem minthogyha azokban volna valami, ami nem vállalható, hanem a mából visszanézve a koraiakat részint tapsifüleseknek érzem, másrészt nyilván nem mellélkelhetem az olvasásukhoz a kor irodalmát, hogy azon belül ezek hogy nézhetnek ki. Se sem mentegezni, sem kárhóztatni nem akarom én azokat. Viszont a későbbiek, amikor már regényeken gondolkoztam, azok már nem sikeredtek igazán novelláknak, zsugorított regényhelyzeteknek lehet tekinteni őket. Nem vázlatosak, de nem is a klasszikus novellaépítkezés szabályai szerint íródtak, holott igazából én azt szerettem volna. Vonzódtam a klasszikus novellához, végiglemeztem Apuleiustól Gelléri Andor Endréig mindazt, amit elérhettem, és szerettem volna mondjuk az 1960-as, 70-es korba elképzelhető Kosztolányi-novellákat írni. Csakhogy ehhez hiányzott Kosztolányi... A novellát csodának tartom, az egyik legnehezebb műfajnak. A XX. század magyar irodalma rendkívül gazdag jó novellákban. A mi irodalmunkban legalább annyira fontos a rövid próza, mint a regény. Amiket írtam, többnyire elbeszélések. Közben a novella iránti vonzódásom visszaköszön a regényeimben a regénybefejezések utolsó fordulatainál.

– *A Tájékpap tujákkal és a Bolygó tüzek című novellái vad, embertelen tájakon játszódnak. A tájnak tehát nemcsak a hosszabb lélegzetű prózában van kiemelt szerepe?*

– Nagyon lényeges számomra. A táj nélkül elképzelhetetlen az emberi létezése. A környezetnek nálam mindenhol motivikus jelentése van. Jajdon szelídebb környékének is. Az *Agancsbozótban* meg egyenesen döntő szerepe van. Jajdon esetében a táj cseppet sem sivár, de a többiben igen: lekopáritjuk, hogy premier planba kerülhessen az, ami történik benne.

– *Szilágyi István főszerkesztője egy kéthetenként megjelenő irodalmi lapnak, a kolozsvári Helikonnak. Fontos szerep jut tehát az irodalom szervezőjének is. Az erdélyi irodalmi lapok hagyományait követi szerkesztői tevékenységében?*

– A nagyon ifjúkori kitérőktől eltekintve én az életemet irodalmi lap szerkesztőségében éltem le. Harmincöt esztendeje ugyanazon bútorok között, ugyan-annál az íróasztalnál dolgozom. Az erdélyi irodalomban a 60-as, 70-es években a számos szócséplő vita egyike az ún. népszolgálat körül forgott. Akik úgymond szerepet vállaltak a közösség életében, bizonyos fajta rezignáltsággal nézték azokat, akik csak írni szerettek volna. Én akkoriban valami tartózkodó malíciával szemléltem a népszolgálat apostolait, örökökkel rühelltem a fontoskodást. Közben észre se vettem – talán éppen ezért? –, hogy magam is ott cipelem a legényegylet

pingpongasztalait együtt a többiekkel. Az irodalmi lap szerkesztősége, ha nem is fórum, de műhely, melynek háttérében ott áll a szerkesztő keverőasztala. Az külön izgalmas dolog, hogy egymással párhuzamosan futó, épülő életművekből bizonyos időszakonként, „kiidegenít” a folyóirat egy-egy darabot, egy novellát, egy esszét, verset. Majd azzal, hogy egymás mellé rakja őket a szerkesztő, valójában új konstelláció teremődik számukra, külön életet kezdenek élni együtt egy kiadvány oldalain. És bár a betűkultúra iránt nagyon megcsappant az érdeklődés, mégis fontos az irodalmi lap, részint mert nyoma kell hogy maradjon ennek a kornak, másrészt épp az említett műhely-szerep okán. Mi, a Helikon mai szerkesztői egy irodalomkritikus barátunkat leszámítva valamennyien szépírók vagyunk.

– A Helikon mutatta be az erdélyi magyar irodalom új hangon megszólaló nemzedékét, a „serény múmiákat” is, akik szinte „állam az államban”, önálló megszólalási lehetőséget kapnak minden lapszámban. Hogyan illeszthetők bele ezek az új hangok a lap hagyományát is őrző struktúrájába?

– Bizonyos szempontból sehog, bizonyos szempontból nagyon is zökkenésmentesen. Ugyanis Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen, ahol laptársunk, a *Látó* megjelenik, nyilván nem lehet réteg- vagy irányzatos lapot szerkeszteni. Attól függetlenül, hogy van megrajzolható arcéle mindegyiknek. A lap spektruma lényegében a mikroesszészertől a kultúrtörténeti esszéig terjed, ezen belül vezető szerepe a szépírásnak van, sajnos kevésbé az aktuális irodalomkritikának. Az úgynevezett kísérleti jellegű irodalom, a fiatalok által képviselt keresések, törekvések jelenléte természetszerű. Persze a klasszicizáló *Helikon* lapnévnek a hagyományokat is felvállaló iránynak már a belőtt lapcím – *Serény Múmia* – is fűgét akart mutatni. Sebaj, mutasson, hiszen ma a lap körül az a nemzedék nő fel, amely holnap majd maga írja s nyilván szerkeszti is a Helikont.

Budapest, 1998. március 17.

Fried István

Újabb irodalomtörténetek Erdélyben

(Két kötet olvastán támadt gondolatok)

„Vers vagy te is?”

(Áprily Lajos nyomán)

A lírai műnem létezéséről, megkülönböztető vonásairól felsorolhatatlanul sokan írtak, „ars poeticák”, Boileau-tól Verlaine-ig és tovább, kísérelték meg törvényszabás, tanácsadás, majd egyre inkább kételkedés formájában legalább kis időre rögzíteni azt a feltételrendszert, amelynek még oly hiányos teljesítése líraivá avathatja a többnyire rövidebb terjedelmű írásművet. Hogy a lírai műnem, másoknál a líraiság, Goethénél beszédesen a lírai meghatározott keretek között önálló műfaji alakzatok halmazaként minősíthető, ennek az elgondolásnak kedvezett az orosz formalisták irodalmiság elképzelése, hiszen például a köznyelvvvel vagy az újságnyelvvvel szembeállított, gazdagon strukturált, differenciáltan retorizált és nem utolsósorban szimbolikus elemekkel gazdagított, „stilizált” költői beszéd mintegy kijelölni látszott irodalmi és nem-irodalmi amúgy igencsak elmosódó határait. Nem bizonyosan a pátoszról való lemondás, a romantikus retorika helyettesítése az ezoterikus irodalmi megszólalással, utalásrendszerrel pecsételte meg a „Jíraira” vagy az irodalmiságra épített líra/irodalom tételezésének sorsát, hanem magában az irodalomban játszódott le az a kettős irányú folyamat, amely részint a poézis depoétizálásában, részint (ön)íroniától sem mentes „felül”-poétizálásában, részint az előadás „Jefokozásával” hangsúlyozott deretorizálásban, részint egy idézethálózatba-szövedékbe akarattal belebonyolódó felülretorizálásban érzékelhető. Olykor e kettős (párhuzamos? ellentételező?) irány vegyítésében, tagadva ama matematikai állítást, miszerint mínusz mínusz pluszt eredményez. Egyfelől azért, mert a deretorizáltság, depoétizáltság sem feltétlenül a negatív oldalt képviseli, amiként a felülpoétizáltság/retorizáltság sem a pozitív oldalt, másfelől azért, mert olyan kontaminációs műveletről van szó, amely nem nyereség-veszteség megosztottságban érzékeli a költészetet és világát, hanem amely bizalmatlanul fordul el a modernség nyelvkrízis-tudatától (s ezt a tudatot – mint annyi mást – hamis tudatnak véli), ahogy a tárgyias költészet, sőt, a tárgyköltészet gesztusait sem vállalja, hiszen lemondani látszik a világegész megértésének-megértetésének hangsúlyozottan a költészet révén történő felfogásáról. Ehelyett a maga módján végez „forrásfeltárást”, a költői univerzumot idézetek, töredékes kijelentések, a világot pedig rendetlen (szó- és mondat) halmazokba gyűlő és valamiféle rendezésre váró jelenségcsoportnak látja-látatja (bár a megnyugtató rendezés lehetőségében inkább bizonytalan, mint bizonyos). A rájátszások változata rendkívül gazdag; egy festő nem pusztán elődei manírját idézheti meg vásznán, hanem kollázsaiban, montázsaiban fényképeket, falevelet, más „anyagot” is prezentálhat, a maga eredendő környezetéből és használati funkciójából kiragadott tárgy egy kiállításon, egy műteremben új funkcióhoz juthat. Evvel a hasonlítóssal a nyelven, nyelv által történő újfajta szituáltság (vagy szituáltság-érzet) megjelenési formáit is jelezni szeretném: ha a legújabb korok elméltetői különféle „nagy elbeszélések” és általában az elbeszélés érvénytelenítésében, kiüresedése ki- és felmutatásában érdekeltek, ha a világban végbemenő fordulatok szimulakrum-ként jelennek meg a gondolkodói tudatokban, ha a pátosz, a valóságra közvetlenül referálni látszó írásmód XIX. századnak minősítendő, ha mindarról, ami hajdan költőiségként fogadtatott el, kitetszik, hogy hiteltelenné vált (és e feltételes mondatok még jódarabig sorolhatók), akkor a baudelaire-i álom a világról, amely (költői) jelek és jelképek tárháza, s amely a (költői) képzelet révén rendeződhet valóban költői világgá, idejét múltnak tetszik, az álom után a kijózanodásnak kell következnie, s bár nem feltétlenül Lucifer, de valaki mégis szüntelen figyelmeztet: Ébredj, Ádám, álmod véget ért. A nyelv hasonlatossá lesz az eredeti funkciójából kiemelt tárgyhoz, ugyanabban az eljárásban értékelődik föl és le, s mintha e fölértékelődés és leértékelődés ugyanannak a magatartásnak lenne színe és visszája, méghozzá valahogy olyaténképpen, hogy mindkettő lehet színe is, visszája is. Nem tudjuk, aligha tudhatjuk, hogy az alulstilizáltság fájdalmas, kényszerű, netán dacos, megkeseredettségre valló tagadása-e a klasszikus modernségig visszavezethető „omamentális” versnek-prózának, mikor is a mitológiai vagy akárcsak metaforikus ékítmény az irodalmi (nyelvi?) műalkotás lényegi részévé „stilizálódik”, vagy pedig a köznapi beszéd irodalmiként való elfogadtatásának dokumentuma-e. És ugyanígy nem tudjuk, aligha tudhatjuk, hogy az archaizáló, a felülstilizáló írás miféle „intertextuális” megfontolások révén teremti meg azt a paródia-kultúrát, amely még az irodalmi emlékezetet is az „ellenének” horizontjából szemléli. Mindenesetre meggondolkodtató, hogy e két törekvés egymás mellett él, egyazon irodalmi korszak végpontjaiként reprezentálódik, miközben egymáshoz képest szerepük komplementer is lehet.

Annyi talán belátható, hogy a ma is népszerű, sokat utánzótt, különféle „legitimáló közösségek” által népszerűsített költő/költészet-típusok értelmezésekor a kritikusok nemcsak az általuk korszerűbbnek vélt elméleti téziseket alkalmazzák, hanem a választott költészetből is jócskán merítenek, s ez nem egyszer a kritikus beszédet is meghatározza. Hiszen például a mai magyar kritikai nyelv változatai között szintén föllelhetjük az alulretorizált beszédet, továbbá a túlstilizált, helyenként túlzásfolt előadást, valamint az egzaktásra törekvő értelmezést szolgáló terminológiával fölverteztet értekező prózát. Egyáltalában nem bizonyos, hogy mindegyik kritikus megszólaláshoz meghatározott költészet párosítható, viszont nemigen tagadható, hogy a kritika költészetet választott magának, és a választott költészet elfogadtatását igyekszik előadásának modalitásával erősíteni, nem egyszer a választott költészet nyelvéhez látszik idomulni, feladva a kritikus távolságtartás sokáig (mások által még ma is) követelményként elfogadott formáját.

A magam részéről roppant jelentőséget tulajdonítok az élő irodalom ama igényének, hogy a róla való beszéd sajátítsa el azt az értelmezési stratégiát, amely jelzi irodalomnak és a róla való beszédnek kölcsönviszonyát, egymásra vonatkozathatóságát, azt a játékeret, amelyben a nem bizonyosan lényegileg eltérő modalitású megszólalások egymás mellé, legalább is egymás közelébe rendeltetnek. Egyre sűrűbben találkozunk olyan, szépirodalminak minősülő alkotásokkal, amelyek a maguk választotta irodalmi/művelődéstörténeti előzményekre akképpen reagálnak, hogy megjelölik a hagyománytörténeti sort, amelybe belépni/tartozni kívánnak, amely idézetek, rájátszások, utalások, töredékek révén szerves részévé lehet a nem egyszer tagadást/elfordulást jelző, deszemiotalizáló gesztusban konstituálódó költészettörténetnek. Akár esztétikai átrendeződésről is szólhatnánk: a mimézis számos esetben a nyelvi utánzás segítségével jut érvényre, archaizálás és figyelemfölvívó anakronizmus régmúlt időket látszik idézni és egyúttal attól eltávolítani, a hagyományosabb értelemben vett irodalmiság/költőiség kétségbe vonására kerül sor, a köznyelviség, a torzítás, az úgynevezett prózaiság segítségével. Ha a XIX. század francia (és részben orosz) szerzői költeményeket írtak „prózában”, megteremtve a prózavers alakzatát, akkor újabban megfordulni látszik a folyamat, versformává tördelt újságnyelvi elbeszélés, rövidebb sorokba tömörített beszélnyelvi kivágatok első megközelítésben arra készíthetnének, hogy versprózáról beszéljünk, a vers/lírajelleg megszüntetésének kísérletéről. Ami egyfelől azt sugallhatja, hogy irodalomnak és nem-irodalomnak amúgy is bizonytalan szétválasztása egyre reménytelenebb vállalkozás, másfelől a vers/líra (ha még létezik egyáltalán) aligha határozható meg az eddig használatban lévő poétikák/retorikák idevonatkozó kritériumai szerint. A jószándékú értelmezőnek keresnie kell azt az eszköztárat, amellyel sikeresebben juthat közel a versként közreadott, ám a versszerűség külső feltételeivel nemigen rendelkező írásművekhez.

Annál is inkább, mivel „nyelvileg” (olykor „tárgyilag”, netán „tárgytörténetileg”) ismerős anyagba, fordulatokba, frázisokba ütközhet az értelmező. Toposzokká, közhelyekké vált kifejezésekkel lehet találkozni, olyan költőietlen (?) mondatokkal, szólásokkal, (ál)bölcsességekkel, amelyeket elnyűtt a használat, de amelyek olykor egy szélesebb (legitimáló?) közösségben indíthatnak el hasonló reflexeket/reagálásokat. Az ókorból örökölt, többnyire a hajdani humán gimnázium által továbbörökített latin nyelvű formulákhoz hasonlatosak ezek a nyelvi patenetek, amelyek oktatási anyagként, nem egyszer igevonatok vagy ragozási változatok példajaként funkcionálnak, s még esetlegesen verses formájuk ellenére sem őrzik „eredeti” (?) költői megnyilatkozási tartalmukat, ellenben egy bizonyos (műveltségű?) csoport közlési eszközeiként szolgálhatnak. Kovács András Ferenc egyik versében a blablativus absolutus többek között egy beszédmód kiüresedését jelképezheti. Méghozzá számos okból. Az „eredeti” alak, az ablativus absolutus az egykori latin nyelvi stúdiumok nevezetes állomása, több tanórát vesz igénybe megtanulása, s a latin nyelvi tömörségnek (magyarul mellékmondatban oldható föl) szüntelen hivatkozott példája. A blabla a pesties, a városi folklór humorából származik, párosítása a legnemesebb nyelv grammatikájával nyelvi feszültséghez vezethet, márcsak a hangzásbeli hasonlóság és torzulás miatt is. Így az értelmetlenség, a mellébeszélés jelentésű, játszi szóalkotású formula klasszikus köntöst kap, miközben klasszicitás és városi humor egyként kifordul „önmagából” anélkül, hogy elősegítené a (nyelvi? topikus?) kiegyenlítődést. Ehelyett hangsúlyosabbá teszi a közhelyesedés általános válását, a közhelyuralmat. Valami hasonló játszódik le a(z ál)történelmi és az anakronisztikus keveredésekor, a történelmi demisztifikálódik, deheroizálódik, ugyanakkor az anakronisztikus nem kap nemesebb patinát, inkább – jobb esetben? – a játékoság irányába mozdulhat el a szöveg, a misztifikáció és annak paródiája nyilatkozhat meg, – rosszabb esetben? – egy bizonyos történelem hiteltelenné züllésének olvasatát végezheti el a szöveg értelmezője. A Kovács András Ferencről idézett szintagma mindkét esetre lehetne megfontolandó példa, arra, miként nyomulhat a szövegbe egy játszi közhely, meg arra, miként lehet ál-archaizáló.

A (leg)mai(bb) magyar irodalomban erőteljesen van jelen a két följebb vázolt tendencia(?), a költői magatartás(?), beszédmód(?); kiváltképpen alkalmas ezeknek a „következtetéseknek” előre bocsátására (hogy felrúgjam a formális logika rendjét) két ifjú erdélyi poéta újabb kötete, Lövetei Lázár László A névadás öröme és György Attila A boszorkányok feltámadása című könyve. Míg az előbbi verspróza, az utóbbi prózavers, az előbbi egy látszatra lecsupasztatott, szinte antipoétikus nyelv verssorokba tördelése, az utóbbi a Malleus Malleficarumra rájátszás gesztusát és a múlt jelenbe foglalódását nyelvek vegyítésével, tónusváltással érzékelteti. Az előbbi a jelen magyar irodalmi tendenciáit látszik követni, mintha Térey János megoldásai ütnének időnként át a versbeszéd szövetén, az utóbbi előzményeként – többek között – Bánffy Miklós ma keveset emlegetett Fortéjos Deák Boldizsárát nevezhetnők meg azzal a megszorítással, hogy Bánffy következetesen kitarat archaizáló nyelvhasználat mellett, míg jelen és múlt egymást értelmező történéseit úgy foglalja György Attila egybe, hogy helyenként kikökönt a retorizáló előadásból, anakronizmusával figyelmeztet (nem az idő kikököntetésére, mégcsak nem is nyelvi játékaire, és ez akár felróható lenne a kötetnek, hanem) hasonlónak örök visszatérésére, a mindig egy történetre; a szerelemnek tulajdonított varázs vagy misztikum nagyon is földi jelenvalóságára. Lövetei Lázár folyamatos jelenben él, amelyet a névadásnak nem kényszere, hanem megfontolt öröme oszt szakaszokra, s mert a névadás elsősorban tudatos nyelvi cselekedet, e tettnek valamennyi körülménye számba vétetik, „megnevezetetik”, minden lényegessé válhat, vagy ennek csupán látszólagos ellentétéképpen: semmi nem válhat lényegtelenné. György Attila viszont az összöveg meghatározta körön belül marad, az összöveg „tematikája” mintegy kijelöli a nyelv által megszólított terület határait, s ez korántsem eredményez beszűkülést, inkább a nyelvterület alapos bejárására készíthet(ne). Mindebből az a téves megállapítás származhat(na), hogy Lövetei Lázár depoétizáló gesztusai nyelvi primitivizmusba futnak ki, viszont György továbbírja Bánffy Miklóst, visszafelé haladva az időben az erdélyi emlékirat-szerzők nyelvére támaszkodva felmutatja azokat a nyelvi tulajdonságokat, amelyeket „erdélyiség”-gé kanonizált az irodalomtörténet.

Szerencsére az élő irodalom nem feltétlenül irodalomtörténeti elvárásokban, kanonizáló megerősítésben gondolkodik, hanem alakítja a kánont, fellazítja a poétikai rendszert, sőt, maga igyekszik azon, hogy kétségessé tegye a bevált értelmezői stratégiákat. A Mit csinálók a nagyszótárral című Lövetei Lázár-vers ugyancsak kétségbe ejtheti a hagyományos elméleti vértetében taglalásra készülődő ítéset. Mert az még csak egyértelműnek tetszik, hogy itt a nyelvvel való bíbelődés aktusa készülődik, a „nagyszótár” (értelmező? nyelvtörténeti? helyesírási netán? vagy dialektológiai? egyáltalában kétnyelvű vagy egynyelvű?) mindenképpen egy nyelv foglalata, híradás egy nyelv mérhetetlen gazdagságáról, a szinonimák és a homonimák bőségéről, változatokról és leleményekről. Egyszóval: a költészet egésze egyben, vagy majdnem egésze, hiszen a kötet címét idézve, a névadás örömét jelentheti az is, ha egy költő még sosem hallott, sosem látott névvel ruhazza föl például a légi semmit, így teremtve a semmiből világokat. A költészet egésze annyiban, hogy mindenfajta költészet szavainak lelőhelye, tára a nagyszótár, csupán a fölőslég elvetése marad a „művészre”. Ugyanakkor a címben (és az ítésetben? benne – sajnos – jóval ritkábban) ott a

tanácsstalanság, jóllehet a verscímet nem követi a tanácsstalanságot látványosan jelző kérdőjel. Így a cím kijelentő mondatként is fölfogható, vagy pedig kérdés és kijelentés között lebeg egy mondat. Ez a lebegés aztán az egész versben jelen látszik lenni. Hiszen a lendületes első mondat a címet kísérli meg értelmezni, hogy a versegész a költészet (e költészet?) külső körülményeire utaljon. „Még kér a szakma, most kellene adni”: „Még kér a nép, most adjatok neki” – rendelődnek önkéntelenül egymás mellé a verssor-párok, iktatódik egy retorikus fölütés a deretorizáló előadásba. Annál is inkább, mivel a „szakma” nem feltétlenül pozitív jelentéstartalmat sugárzó jelölése a „nép” helyén áll, Petőfi Sándor indulatos felszólító módja Lövetei Lázár széksziszta eláruló feltételes módjává degradálódik, hogy aztán ifjú poétánk a szakmai elvárások igényelte magatartás-lehetőségeket „objektíválja”, mintegy felül-, de legalább is „távol”-nézetből szemlélje. Csak annyira avatkozik be a költő közvetlenül a megteremtett lírai én által körvonalazott állapotrajzba, hogy jelzi a világ szétválását éntre és ökre, a nagyszótár használójára és a nagyszótár alapján számonkérőkre, költőre és megítélőre. Ám ez a szétválás illuzórikussá válhat, a vers egy bizonyos pontján kétségessé lesz: ki beszél, ki kit int, ki kivel vitatkozik, és vitatkozik-e egyáltalában? A vers végére azonban tisztázódik, hogy a kétféle szemlélet, magatartás, szituáltság mégis létezik, aktivitás és passzivitás egymásba ér, ők figyelnek, de ez az aktívnak minősíthető cselekedet abban merül ki, „Hogy hagyom-e meggyőzni magam” – nyitva marad: az én ellenáll-e (aktivitás), tétlenül szemlél-e (passzivitás), vitázik-e (aktivitás), eltűri-e a rá irányuló figyelmet (passzivitás). Ars poeticának aligha nevezhető ez a vers, a negatív ars poetica megjelölés talán alkalmasabb volna (jóllehet nem lenénk benne a névadás örömét); mivel egy, feltehetőleg konvencionális esztétikai elképzelés ellenében formálódik az én és ők látszatalógussá alakuló beszéde, az én fölismeri az ők követeléseit, de az elfogadásról nincsen bizonyosságunk, mint ahogy a (meg)tagadásról sem, bár mindkét lehetőség előtt nyitva marad a vers. Az is tisztázatlan, kit-mit értsünk szakmán. A versolvasó közönséget általában? Vagy azt a szűkebb csoportot, amely a megjelentetésről gondoskodik? Netán az ifjú költő pályáját tanácsaikkal módosítani kívánó személyeket, apparátust, intézmény(rendszer)t? Vagy mindössze(?) annak az igénynek bejelentését kapjuk, miszerint Lövetei Lázár nem óhajt sem a távolabbi, sem a (leg)közelebbi utódok módszerével szemelgetni a nagyszótárban? Bármennyit töprengünk is a vélhető jelentéseken, a lényegesebbnek az tetszik, a felteendő kérdés: vers-e ez még? És: hol húzódnak meg a versszerűség határai? A külső forma meg a Petőfi-parafraíz nem látszik elég súlyos érvnek a vers-, a lírai alakzat mellett, a „kihagyásos” technika, a rövid mondatokká tördelt (többjelentésű szó) beszéd inkább szólhat a vers javára, különös tekintettel az áthajlásokra, viszont a „képes” szólás mellőzése a köznapiság és nem egy hagyományos fölfogott irodalmiság mellett érv. Kulcsár Szabó Zoltán kitűnő Oravecz-kismonográfijában gondolkodik el a modern líra alakváltozatain, modalitás-módosító aktusain, és a német poézis teremtette költői világokat szemlélve emlegeti a Gebrauchslyriket, a használati költészetet, amely „vissza akarta emelni a verset abba a szociális térbe, ahonnan az első avantgárd törekvésekre adott » klassziczizáló« válaszok a lírai modernséget kiemelték”. Talán nem tévedek, ha Lövetei Lázár verseire nem találom alkalmasnak ezt a jellemzést, mivel a depoétizáló gesztusok nemcsak a stilizálást megkövetelő eljárásokkal szemben formálódnak erélyessé, hanem ama szociális tér ellenében is, amely feltehetőleg domesztikálni szeretné a még nem agresszív, agresszívvá válni talán nem is akaró beszélőt, bár efféle készletelés érkezik hozzá. A konkrét költészetet említi a továbbiakban Kulcsár Szabó Zoltán: „A konkrét vers mintegy tárgyként kerül az olvasó » elé« , aki így még az » üreshelyeket« is maga alkothatja meg, különböző olvasási stratégiákkal különböző műveket hozhat létre az így – szinkron – értelemben egyszerre jelenlévő és távollévő szövegből.” Megkockázatom, hogy Lövetei Lázár kötete nem mutat hasonlóságokat a konkrét költészet ekképpen leírt változatával; abban azonban mindkét lírai lehetőséggel analóg, hogy „a költői nyelv és maga a műalkotás már elmozdult a modernista pozíciókról”. Elmozdult annak ellenére, hogy Petőfi mellett Ady és József Attila szerepel a Lövetei Lázár által megidézettek között, természetesen anélkül, hogy a klasszikus vagy az utómodernség költészet-eszményével azonosulna. A bizonytalanságban hagyott olvasóra hagyatkozik ez a versbeszéd, fenntartva annak lehetőségét, hogy e költészetten túl (vagy innen) létezhet a bizonyosság. Nem a nagyszótár léte kétséges, a nagyszótár megvan, csak épp felhasználása körül tart a bizonytalanság, éppen azért, mivel másképp szeretné „használni”(?) a vers lírai beszélője, másképp az „ők”-kel jelzett csoport(?), intézmény [rendszer] (?), „szociális tér” (?)... A vers, mint minden vers, természetesen úgy hagy „üres helyeket”, csak hogy ezeket a dialógusban mutatkozó töredezettség okozza, az olvasó nem az üres helyek megalkotására, hanem kitöltésére (még hozzá többféle kitöltésére) kap felhatalmazást. A dialógus a szakma válaszával kezdődik, a dialógus előtt már volt „világ”, talán a egy mű is, amelyre a bevezető megállapítás vonatkozik, a vers végén a játszma még eldöntetlen, ha úgy tetszik: kétesélyes. A versben ott a címben jelölt egyes szám első személy, meg párja a többes szám harmadik személy, az elszenvető és a követelő, a lírai én és a realitást megjelenítő idegen figura (figurák?), miközben fokozatosan készül a vers, amely egy vers(elő) hányattatásaival ismertet meg. Ilyen módon mégiscsak egészszé, bár nem tökéletesen befejezetté kerekedik a dialógus, amely a kérdésként-kijelentésként szolgáló címre válaszul a versként jegyzett (mert verseskötetben publikált, versként tördelt) alkotással szolgál, a nagyszótárból kiválasztódtak, egymás mellé sorolódtak a szavak, amelyekből versszerűséget imitáló mondatok, sorok formálódtak, mindenféle úgynevezett költőiséget, a túlstilizáltságnak még látszatát is elkerülve. S bár a versmondatok nem töltik ki a teret, a vélhető eseményt (a párbeszédet vagy vitát, a meggyőződést vagy visszautasítást) csak sejtetik, a mondatok szorosabb kapcsolódását mindazonáltal „mondattanilag” is jelzik, például a kötőszóval kezdődő mondatok kvázi-önállóságával. Így a mondatok széttagolása és összefűzése nem dilemmaként jelenik meg, hanem a versbeszéd egy lehetséges módjaként.

A névadás öröme modalitásától lényegileg különbözik a boszorkányok feltámadásáé. A stilizáltság és a retorizáltság mellett a(z ál)történelmi háttér előtt cselekményes, elmélkedő és kifejezetten lírai epizódok játszódnak le: a cselekményesség (vagy szimulaknuma?) a kötet bevezető és befejező fejezetében a legfontosabb tényező, ezeken a helyeken körvonalazódik a történelem „alatt” rejtőzött, de a jelen által történelemként értelmezett boszorkánytörténet, az „örök-nőiség”-nek pervertált eszméje. Ha mindenáron irodalmi előzményt keresnénk, talán a legtanácsosabb Thomas Mannhoz fordulnunk. A Doktor Faustus hallei fejezetében van szó Adrian Leverkühn teológiai tanulmányairól, egy Eberhard Schleppfuss nevű egyetemű magántanár előadásáról; Schleppfuss „ahhoz a klasszikus korhoz fordult, amelyben a vallás a legteljesebben áthatotta a földi életet, a keresztény középkorhoz tehát, és főként annak utolsó századaikhoz, midőn tökéletes egyetértés honolt az egyházi bíróság és a delikvens, az inkvizítor és a boszorkány között, az Isten ellen elkövetett árulást, az ördöggel való cimborálást, a démonokkal való fertelmes közösködést illetően”. A bravúrosan megkonstruált előadás-imitációban fejti ki az előadó: „A kísértő eszköze, instrumentuma (...) a nő. Instrumentuma persze egyúttal a szentségnek is, hiszen emez nem képzelhető tomboló kéjszóvárság nélkül.” György Attila más úton-módon hasonló eredményre jut, az inkvizítorok által meggyanúsított, megvallatott, megerősökolt leány történetét lezárva a csodának, természeti tüneménynek, elkarhozást és megdicsőülést egyként jelképező jelenségegyüttesnek nem adja magyarázatát, ellenben a leány teljes nevének megidézésével a kísértésnek és szentségnek egy

tőről fakadtságát, a földi és égi szerelem egymásra sugárzó jelenlétét tanúsítja. A jelzők, a színek, a nevek szimbolikája révén tárul elénk megkísértettségnek és szűziességnek, bűnnek és büntelenségnek, miként „jó[nak] és rossz[nak] dialektikus egysége, mert kísértés nélkül szentség nem is képzelhető, a kísértés ereje, az elkövethető bűnök summája, egyenesen fokmérője a szentségnek”. (Thomas Mann) És György Attila?

„A kömyéken mindenhol súlyos, olajosan fénylő cseppek és vérvörös, valamint lila virágok hullottak az égből a szűz hótakaróra: méz és virágeső esett azon a napon. Egyesek a világvége, mások az isteni bűnbocsánat jeleként magyarázták a csodás eseményt – mi ketten azonban azóta is elborzadva gondolunk a meggyilkolt boszorkányra: a leányra, kít Violetta Honig Blumnak hívtak.”

Az idézett passzusból A boszorkányok feltámadása ama rétege tetszik ki, amely a jelképekkel, önmagára utalással feldúsított nyelvhasználattal utal a jelenlét archaikus jelenségeire, a név megismétli a korábban mondottak egy részét (Violetta=lila virágok; Honig Blum=méz és virág[-eső]), a tulajdonnév egyediségével, idegenes betű/hangképével, titkot rejtő különösségével húzza alá a színszimbolikával gazdag közlést. Ilyen és ehhez hasonló megoldások még a kötet számos helyén fölbukkannak, egyhelyütt az archaizálás teremti meg a couleur locale-t: „Tudni kell mindenekelőtt, két, sőt háromféle boszorkányok vannak, s közöttük igen nagyok a különbségek – s ahogyan az emberek között megkülönböztetjük a nemes lelkűt és a pokolra születettet, éppúgy a boszorkányokról is döreség lenne egy s ugyanazon-féleképpen beszélni”. Másutt a tudós(kodó) elbeszélő pózába helyezkedve röpit vissza a XV. századba a fejezet, ugyanakkor sem a naív krónikás, sem a szövegéből kilépő jelenkori epikus szerepköre nem idegen a szerzőtől. Ami összekapcsolja a rekonstrukció látszatát kelteni igyekvő narrátort a saját anyagára hol iróniával, hol humorral reagáló XX. századi, beavatott íróval, az a túlstilizálás és a túlságos elidegenítés között lavírozó alkotó nyelvi kompetenciájába vetett bizalma, melyet nem ingat meg az sem, hogy miközben a narrátor mintegy a középkori ember tudását és hitét jeleníti meg, vele párhuzamosan, olykor egy fejezeten belül ugyanő a mai közbeszéd hangján szólal meg; történeti visszaillesztést vált föl mai szóhasználat, anélkül, hogy a nyelvi kommunikáció biztonságának kétségbe vonására sor kerülne. Az elidegenítő effektus így zavaró tényezőként hathat, epizód-jellegűvé válik, amely akár elhagyható; s nem reprezentálja azt, amit reprezentálni hivatott volna: a különféle szociolektusok egymásra hatását, amely egy intertextuális és interkulturális folyamatban szerveződhet szöveggé: „Az Anyaszentegyháznak pedig nincsen már meg a világi cselekvéshez szükséges ereje és hatalma, így ’72-ben, midőn őszentsége kinyilatkozta: a Sátán elszabadult, és démonai szerte garázdálkodnak a földön, a rettenetes tényből röpké életű sajtócsemege, kuriózum váltott, s ebben nem kevés része volt maguknak a boszorkányoknak is, kik mindenkor jelen voltak az írástudók és betűvetők mellett, és azokat befolyásolva, ellenőrizve kétszeres hatalomra tehetek szert.”

Az egyházi-inkvizíciós szociolektus hatását némileg gyöngíti a köznapi-divatos szókincsből származó sajtócsemege, a naív elbeszélő szavajárása („rettenetes tény”) a beavatott elbeszélőét (idézetünk bevezető része) látszik semlegesíteni, a ’72-ként megjelölt évszám a század pontos megnevezésével kapcsolatos kételyt hozza elő (később aztán pontosabb jelöléssel is találkozhatunk). Ez az „eklektika” azonban nem a szöveg polifóniájához járul hozzá, a szociolektusok itt egymást gyöngítik, s így a fejezet sok jó rész megoldása ellenére a nyelvi bizonytalanságot tükrözik. Éppen azért, hogy végül is a narrátori önreflexió elmarad, a különféle nyelvi rétegekből helyenként a közhelyesség kifejezései válnak dominánssá, mint „alkotói ihletforrás”, „írói fantázia”, „erőn felül alkotni”. Talán beszédes lehet, hogy a leginkább az írói magatartásra vonatkoztatott passzusból le lehetünk erőtlenebb megoldásokra, míg a(z ál)tudós-nyelvi rekonstrukciós játékok erősebbnek mutatkoznak az elbeszélő: „Bölcs volt, mint a kigyó, céltudatos, mint a hajó útja a tengeren, és könnyörtelen, mint szerelmes férfinak kellene lenni a nővel. Talán ennek is köszönhető, hogy tartott a kigyóktól, nem szerette a vizet, a szerelmet pedig megvetette”. Ez a fajta krónikási hangvétel – sajnos – ritkán bukkan föl a maga tisztaságában; ha akarattal zökkent ki a narrátor a misztifikáció hangvételéből, a szöveg felszíni és mély rétege közötti feszültség sikerült megoldásokat eredményez, ám ha pusztán látszat-feszültségre telik, akkor fáradtabb fejezet kerül a papírra. A maga nemében a boccaccio-i hangvételű Mikor a boszorkányok banánt esznek a legkedvezőbb színben mutatja a szerzőt. Itt sikerül a tudóskodó elbeszélést a szöveg mögül az olvasóra kacsintó, az ő együttjátszását igénylő szerzői nézőpont szerint irányítani, s a különféle szociolektusok egymás mellé rendelése révén az ál-rekonstrukciós, értekezőien ál-komoly előadásba egy szertartásosnak induló költői est kudarcos epizódjait beiktatni. Az emblémák világértelmező jellegéhez egy nagyon is profán, sőt, obszcén szimbolika járul, és a kettő együtt a történetet a misztikus és a közönséges közötti határon segít egyensúlyban tartani. A szent térként funkcionáló előadóterem éppen a boszorkány(?) köznapi aktusa (banánt hámoz, majd szájába veszi a banánt) és ennek mindennapi triviális értelmezése révén a profán helyszínévé válik, amelyben még a csodaként aposztrofált események is (ön)íronikus értelmezést kapnak, az előző fejezetekre történő visszautalások, az önidézetek a történet komikumától átjárva, jelzik a szociolektusok találkoztatásából fakadó polifóniát. Kiváltképpen a rendkívül sikerült befejezésben sikerült a különnemű tényezők naív elbeszélői-tudós kommentátori-ravasz huszadik századi narrátori hangvételének együttes megszólaltatása:

„Mire a szolgák újabb fáklyákat hoztak, a rituálé elvégeztetett. Csak a láng égett valamivel fényesebben a szövétnekeken, s a versek csengése fakult meg kissé. Némely vidéken, nem messze tőlünk, megrázta magát a föld, néhány hajó elsüllyedt, és pár napig nem születtek gyerekek a banántermő helyeken. Erről azonban úgyszintén nem tudott senki, ahogyan a banán végső elfogyasztásának titkáról sem – mert három dolog van, melyet nem foghat fel az értelem: a kigyó útja a sziklán, a hajó útja a tengeren, és a boszorkány útja a banánnal.”

Ebben a fejezetben nem zavaró, hogy előző fejezetek tételét ismétli a narrátor, kifejezetten hasznossá válik a magát naívnak tettető elbeszélés, jelenkori aktusnak és múltbéli rekvizitumnak összejátszása növeli a különféle nyelvi tényezők egymást erősítő hatását. Nem ritka pillanat ez a kötetben, de nem is olyan gyakori, mint a rokonszenvező olvasó szeretné...

Az eddigiekből kitetszhetett, hogy a véletlen hozta el hozzám egyszerre a két kötetet, sem tematikai, sem modalitásbeli, sem pedig az irodalomfelfogás egészét illető – közvetlen – összefüggések nem lelhetők föl közöttük, talán csak annyi, hogy az irodalomnak egészen más pólusán található meg az egyik kötet „rokonsága”, mint a másiké. Ugyanakkor a két kötet nem ellentétképpen értékelhető, legfeljebb különféle megszólalások lehetőségeként. Ami valóban összeköti őket, az az impresszumból olvasható ki: „Erdélyi Híradó – Előretolt Helyőrség, Kolozsvár, 1997.” – majd a könyv végéről, „A könyv szerkesztője Orbán János Dénes,

Műszaki szerkesztő: Bíró Zoltán.” Innen ugorhat át a gondolat a kiadói tervezés merészségére, a kockázatvállalásra, amelynek révén a Serény Múmia csoport kötetéhez is hozzá lehet jutni, ám következtethetünk arra a nagyvonalúságra, amelynek jegyében a legkülönfélébb ars poeticákat hirdető ifjú poéták kapnak lehetőséget a bemutatkozásra. Már csak azért is érdemes erről megemlékezni, mivel világossá válik: Erdély mai fiatal irodalmában egymástól eltérő „iskolák”, érdeklődések, magyar és világirodalmi tájékozódások munkálnak, fémekek meg békésen, helyenként és időnként természetes békétlenséggel egymás mellett. Ha az előbb dicséretes eljárásnév méltattatott a költői mű polifóniája, legalább oly mértékben dicsérendő az irodalmi élettel alakuló könyv- és folyóiratvállalkozások „polifóniája” is, az a fajta plurális szemlélet, amely értékben és minőségben, nem pedig ideológiákban és elvként feltüntetett klikkszemléletben gondolkodik. Az első és többnyire a második kötet kiadása mindig a kiadó kockázata, hiszen a jó vagy rossz indulás még nem jelent semmi különösezt, az első felvonást a színmű egésze, de legalább is a többi vagy a későbbi felvonások hitelesítik vagy semmisítik meg. Ugyanakkor aligha tagadható, hogy Lovétei Lázár László oly érett, oly értékeket fölcillantó kötetet jelentkezett, amely bővebb értelmezést igényel, György Attila nem egyenletes színvonalú könyvében pedig szintén oly értékek rejlenek, amelyekre nem árt fölhívni az olvasóközönség figyelmét. Talán a legörvendetesebb jelenségként azt minősíthetem, hogy a történelmi, gazdasági, a szűkebb értelemben vett nemzeti-nemzetiségi viszonyok ellenére egyre-másra jelentkeznek Erdélyben oly költők, írók, akik akképpen jelentik be hagyományban-létüket, hogy vitahelyzetből szemlélik, minősítik a hagyományt, a hagyománytörténetet oly módon folytatják, hogy nem tagadják más típusú, más érték szerkezetű gondolati indítástukat. Nem egy megrögzött, naív hagyományképzetnek akarnak megfelelni, hanem az élő irodalom szubverzív erejét használják ki a maguk költői egyéniségének megépítésekor. Háttérbe szorított, irodalomalattívá kényszerített hagyományok fényesedhetnek ki, Hamvas Béla gondolatai a Weöres Sándorétól gyökeresen eltérő módon illeszkedhetnek be egy, popularitást megcélzó költői világba, az ún. vendégszövegek pastiche-ként köszönnek vissza, Schiller „játékelmélete” pedig ez ifjú poéták tanúságtétele révén új alakot ölthet, a játék (nemcsak nyelvi) tesz szabaddá, hiszen csak szabad ember képes a teremtő játékra. Amikor Lovétei Lázár versciklusának azt a címet adja: Költőn kés kora, egyszerre problematizálja és tematizálja (József Attila alliterációit is földúsítva) az előd címadását, az öt versből összetevődő sorozatban bejárja (mítsem törődve a kronológia megszabta linearitással) az európai kultúra „térdejét”, közeli és távoli, megnevezett és sejtetett fordulhat át egymásba, mitológiai, bibliai, klasszikus modern, triviális, pseudo-idézet egy és ugyanazon nyelvi-költői gesztus részévé válik. A meg nem nevezett, még csak nem is sejtetett felsőbb instancia, A tökéletesség megszállottja blaszfémikus magyarázatot kaphat, „metaszinten” egy költészet önreflexiójaként tartható számon, ám kissé erőltetett módon a szociális tére is visszautalhat. A tér- és időmegjelölésekről el lehet mondani, hogy konkrétak, művelődéstörténeti jellegűek, majd allegorikusak, hiszen nem jelenre és múltra tagolódnak, hanem egyszerűen fölbresztik a kételyt bármilyen tagolást illetően. Az episztolák kora lehet az antikvitásé, de éppen úgy lehet a jelené, az antikvitásra utal a szárnycsőrű, a sanyarú jelenre a zálogház, egy mondatba rántva a személyes nyomorúság, a „hős nélküli regény” állapota mellett az bukik ki, hogy az antikvitás emelkedettségének és a személyes realitás „prózájá”-nak konfliktusa a versben, egy vers poénjaként, egy vers csattanójában lelhet időleges feloldásra. Méginkább valami ehhez hasonlót példáz A vérgisértett (a ciklus negyedik darabja). A narrátori közvetítés mellett dialógustöredékek bontják ki József történetét, amely még ebben az előadásban is a Jézus-sorsot idézi meg, a tipológiai szimbolizmus előkép-beteljesülés sémáját követve. Mindez azonban az utolsó két szakaszban profanizáló, trivializáló kijelentések révén válik blaszfémikussá, a szinte becsempészett idézetek egy „rontott” nyelv által megszólítva illeszkednek be a versbe:

De az Úr már kizárólag
a neveléssel piszmozg. Különben
most antibiotikumos szatyrok
potyognának az égből.
Az Úr inkább fabulákat olvas,
és szól a próféták szavával.
Majd szólítja a költőt, hogyszongya:
változtasd meg élted.”

Olyan versbeszédet kapunk, amelyben még a hapax legomenon is (antibiotikumos szatyrok) különféle szociolektusok (tudományos, köznap) paradoxonná válhatását jelzik, olyan idézeteket (Sylvester Jánostól Rilkéig), amelyek a kanonizált szerzőket leléptetik piedesztáljukról, olyan befejezést, amely nemcsak a lírai helyzetet fordítja meg, hanem a beszédhelyzet trivialisitását is rávetíti a toposszá vált citátumra. Azaz: semmi nem marad meg a költészet történetben kijelölt helyén, nem elsősorban azért „mozdul el”, mivel új kontextusba került (azért is természetesen), hanem esetleg még inkább azért, mivel olyan, más modalitású idézet mellé kerül párnak, amellyel egymáson kölcsönös értelmező műveletet hajtanak végre, a Rilke-idézetre az Úr emlékeztet, míg az Úr próféták által szólott szavát egy/az archaikus Apollo-torzó, klasszikus modern képzete módosítja. Ugyanakkor akár feltűnő is lehetne az irodalommal, a beszéddel kapcsolatos szavak száma, a vers egészének idézőjelbe tétele eleve a beszédre vonatkozatható, a mondaná (kétszer), a fabulák, az olvas, a szól, a próféták szava, de még aki szólítja a költőt, az is az irodalmi szakma körébe vonja a beszédet, kiváltképpen a hangsúlyos végső szakasz esetében, s így a józsefi-jézusi sors(vállalás?)ből költői sors lehet, a költészet sorsáé nemkülönben. Némi túlzással önkomentárként is értelmezhető e vers(darab), a kiárusítás, amellyel a vers indul, a beszédre vonatkozhat, a profán beszédre, amelynek ellentettje Józsefé és Jézusé. A profán és a szent feszülne egymás ellen, ha nem idézőjelben állna végig a költemény, és így még az Úr hangját is közvetítettségében olvashatjuk. A ciklus ötödik darabjának címe öngúnyt tartalmaz, ha az (ismét) idézőjelbe tett négy sort az újólag megalkotott lírai én, a költői éntől különböző versszereplő-alkotó-beszélő szavaiként fogadjuk el, versként méltatva az egy egyszerű és egy többszörösen összetett mondatból álló közlést. A Hajlam a fölértékelésre emberi magatartásként és ennek révén költői magatartásként a cselekvéseinek misztériumába vesző ember (út)tévesztését jelölheti, de éppenúgy lehet a megszólalás fölött érzett elragadtatás gunyoros leképződése. A szituáció akár irodalmi reminiszcenciát ébreszthet, Hans Castorp kalandját a hegyi hóesésben, amely szintén (rá? föl?)ébredéssel jut el a megnyugtató befejezéshez.

„Át a hegyeken eltévedtem a hófúvásban.
Kilátástalan helyzetemből csodálatos véletlen

segített ki, s most, hogy felébredtem,
már nem várom, hogy felébredjek.”

Ha nem ragaszkodunk az irodalmi előzményként fölfogható Varázshegy-fejezethez, az úttévesztés(tévedés) / tévelygés alapszituációjára koncentrálhatunk: az önerőből történő fölébredés mintha az individuuum erejét igazolná, bár előtte a nem részletezett „csodálatos véletlen” az individuuum hatóerejét erősen behatárolja. Csakhogy erről nem vesz a ciklus, a vers hőse(?), elbeszélője(?), a lírai én(?) tudomást, ezért a cím, de ezért a nem kevés öngúnnnyal szolgáló befejező sor, a tagmondat-egész tekintve látszólagos tautológia.

S ha a ritmust és rímeket mellőző verseket olvassuk, fölmerülhet a nem túlságosan jóindulatú kérdés: a „kötetlen”(?) beszéd birtokbavétele talán azért történik ilyen erővel, mivel kötött beszédben szólni még-már nem képes az ifjú költő? Vajon azért ezek a versek, mivel nincs eléggé birtokában a poétikai tudásnak?

A kötet prológusa (Nem bohóc, de) versformája aszklépiadészi strófa, epilógus (Kitérő és kanyar vissza) szaffói strófa, a kötetben alkaioszi strófájú versre is bukkanhatunk (Mibe miért merülök). Egyszóval nem a szükséges formakultúra hiánya az oka a megszólalás minémiségének, hiszen a lényegre szorítkozni látszó, depoétizáló versbeszéd az antik metrikájú verseknek is jellemzője. Hogy ez szintén hagyományba épülést jelez, igazolja talán az alábbi gondolatmenet. Az időmértékes verselés egymással meglehetősen gorombán vitatkozó egykori bajnokai, Rájnys József például, de Révai Miklós és Baróti Szabó Dávid is, igen sok „alkalmi” verset szereztek, olykor ünnepi eseményekre küldtek verset (például egy főispáni beiktatásra), máskor pusztán (köznap) tapasztalataikat kényszerítették bele a magyarul kipróbálandó versformába. Hogy aztán Berzsenyi elégikus és ódai fenséges hangnemet kölcsönözzön az immár a magyar irodalomba befogadott formáknak. Egy nagy ugrással: a XX. század költői fedezték föl, miként bukik akár a közbeszédből elő az időmérték, Weöres Sándor pentametere (Tóth Gyula bádigos- és vízvezeték-szerelő) mellé illesszük Devecseri Gábornak a horatiusi episztolák szellemében írt hexameteréből a következőt: „Kérek tíz deka sonkát és ugyanannyi szalámit!”, „Formabiztos” költőink figyelmeztetése megfontolandó: az időmértékben elmondott szó nem feltétlenül fentebb stílusú beszédbé való. Lövetei Lázár jó tanítványa neves elődeinek: antik mértékben is önmagát adja, depoétizál, deretorizál, úgy szakítja el magát egy bizonyos elvárástól, hogy felmutatja egy verselésbeli virtuozitás lehetőségét. A prológus és epilógus egybefogja a kötetet, de egymásnak is üzen, a prológus a megcélzott idealitást hangsúlyozza, a szubjektum meghatározhatatlanságával együtt (hiszen mit kezdünk az olyan differentia specificákkal, mint „körvényes deviáns” vagy „hülye vonzalom”). Ugyanakkor a cím mintegy bevezeti, előkészíti a paradoxonokat, a költő=(tragikus) bohóc felfogás ellenében építi ki azt a területet, amelyen mozogni fog, a gátló tényezőket leküzdve tör célja felé, s e célratörés visz közelebb az ideális állapothoz. Csakhogy a négy soros hangvétele nemigen engedi, hogy valódi idealitásról lehessen megemlékezni, annál is inkább, mivel az epilógus részben visszavonja a prológust, részben kiteljesíti, jelezve, hogy a kitérő után visszakanyarodna. Hova? Ez az, amire az egész kötet felel, vagy amire az egész kötetnek kellene felelnie. A prológus négy sorát megduplázza az epilógus, hiszen a tevékenység is megkettőződik (Kitérő és kanyar vissza), a prológus emblematikus figurájával szemben itt Weöres egy műfaja révén idéződik meg, de a költészet más lehetősége is („ódai”, „szürrealista”). Ám a cél kétséges, elérhetősége is, értelme is, talán ezért a kanyar vissza. Eredménytelennek a megtett utat mégsem lehet tekinteni, a „baj”-ok ellenére sem volt teljesen fölösleges. A vers- és kötetzáró „S nem vagyok álmos”, részint a kötőszóval kapcsol az előzőekhez, a versegészhez, a kötethez, részint az önmegtartás groteszk változatát adja, talán az éberségét vagy a figyelmét is. A szerényen (?) saját pozícióját tudatosító versszereplő nyitott marad, a világra emeli tekintetét, nem engedi át magát az álomnak vagy az álmodozásnak. Hogy ez summázatként sok vagy kevés, poétikus vagy antipoétikus, a kötetegész ismeretében sem dönthető el egészen. Az azonban bizonyos, hogy számontartandó tehetség jelentkezett, szuverén hagyományértelmező szavaira kell a jövőben figyelni (érdemes is), aki nem egyszerűen át- vagy tovább –, netán újrajrja azt a versalakzatot, amelyet többen Térey Jánoshoz fűznek, hanem kísérleteivel olyan versbéli megszólalás elfogadtatását igényli, amely a deformálásban rejlő hagyományértelmezés az eddigiektől eltérő kívánó poétikájának kidolgozásában mutatkozik érdekeltnek. A névadás öröme a világ berendezkedésének megváltoztatását sugallja, költőiségnek tekintve az úgynevezett költőietlenséget, „Ha csak rövid lejártra is./ Lefedi és szabályozza az alakulást.”

György Attila kötete bevezetőjében két XV. századi inkvizitor tapasztalatainak rögzítését ígéri, hogy a kötet utolsó fejezetében a mába vetítse ki e tapasztalatokat, s így múltat, illetőleg az elbeszélés révén megteremtett világrészékelést a jelenkor hasonló jelenségein (fikcióin) keresztül hitelesítse. Ez a hitelesítési szándék kiváltésképpen a függeléként fölfogható Adatok című rész révén válik nyilvánvalóvá, mikor is a művelődéstörténet „adatai”-nak elősorakoztatásával igazolódik a különféle tematikájú fejezetek néhány története, a szinte miszifikációnak induló történelem sorok eképpen lelepleződik, részben veszít hatásából, hiszen a szerzői találékonyságra árnyat vet, részben viszont beépül az archaizáló előadásba, epikai hitelt kölcsönözve figuráknak, előadásnak. A fejezetek ciklusokba tömörülnek, a megszerkesztettség a kötet erősségének látszik, azonban a ciklusok között talán túlságosan sok az átjárás, a néha indokolatlan ismétlődések, a statikussá merevedő részek azt látszanak igazolni, hogy György Attilának a boszorkányok feltámadásával kapcsolatban nincsen kötetnyi mondandója, ezért inkább az ismétlés technikájához fordul, jóllehet variáció és (erőtlenebb) ismétlődés között lényeges a különbség. A könyv címe szerencsés paradoxon: a feltámadás szakralitása a többféleképpen értelmezhető boszorkányoktól eltérő jelentéstartományt idézhet meg, a kötet együtt előkészíti azt, amiről a Thomas Mann-könyvrészlet olvasásakor meggyőződhetünk: megkísértés, elkárhozás és szentség közeli kapcsolatáról, a szentség és vallásos hit imitálása az elkárhozásba csaphat át. Egyszóval: a világrend könnyen önmaga ellentétévé válhat, mintegy a barokk tótágast álló világ-képzetere történhet utalás. Ez a fajta szemlélet nemcsak túri, hanem igényli is a nyelvi játékot, bár azt el kell ismerni, hogy nagyon nehéz egy egész kötetet keresztül azonos színvonalon ennek a nyelvi játéknak következetes végigvezetése. Hogy szándékolt anakronizmus csempésződik be a többnyire felülstilizált szövegbe, s így az elveszíti „méltóságát”, ez a nyelvi játéknak szerves része (lehetne), az időjátéké is természetesen. Ám ilyenkor nem csekély és nehezen megoldható feladatnak bizonyul, hogy a szerző föllelje a régimódi szóval stílusterésnek minősített kifejezések, fordulatok helyét, megépítse szubverzív jellegüket, amelyek a kontextus, illetőleg az olvasói elvárások ellen hatnak, meglepetésszerű felbukkanásukkal egyfelől az elbeszélő világ több dimenzióját reprezentálhatják, másfelől körvonalazhatják a játék terét, annak határait, jellegét – és nem utolsósorban a hagyományos időszerkezetet aképpen semmisítik meg, hogy részint a tartam fontosságára hívják föl a figyelmet, amely tartamba nemcsak korok, századok férnek be, hanem e korok, századok egyenrangúként kaphatnak helyet,

részint múlt és jelen egymást értelmező módosításait gondoltatják el az olvasóval. A stílustörés, azaz az anakronizmussal kizökkentett archaizáló elbeszélés különféle szociolektusok békétlen egymással-egymás mellett élésében nyilatkozhat meg, nyelvjátékos vonatkozásaival a mulandóság-képzet humorral teli profanizálódásához járulhat hozzá. Az áltörténelmi elbeszélés így két idősíkot vetít aképpen egymásra, hogy egyiket sem tiszteli, mindegyiket megfosztja „szuverenitás”-át, a „kevert”-idejűséggel megsemmisíti epikát létrehozni képes hatalmát, és kétségbe vonja a régi tételt arról, miszerint az irodalom az egymásutániságnak művészete volna. Az irodalom úgy lesz történelem, hogy a szüntelen újra-történés, a folyamatban lévő esemény-konstituálódás gondolatának jegyében alkot.

A boszorkányokra való emlékezéstről című fejezet lényegi ponton kapcsolódhat be a stílustörés minéműségéről kialakult vitákba, hiszen ott kísérli meg, hogy műalkotás formájában megragadja a stílustörés biztosította és igencsak sokrétű lehetőséget, ahol szinte az avantgárd óta az irodalom oly gyakran megtette: az emlékezés bizonytalan kategóriája alkalmasnak bizonyulhat az idő kronologikus, adatokban rögződő felfogásának porlasztására, s helyette egy mozgékonyabb, kötetlenebb szemlélet érvényesítésére. A lendületesen induló „történelmi” visszaillesztésbe kimódolt értekezői frázisok csúsznak be („mindezen történések összefoglalójaként, s a továbbiak eredőjeként...”), ám az ide-oda lengő időjáték az emlékezés paradox logikáját ígéri. Ez a följbbe emlegetett, kissé kimódolt értekezői attitűd nem feltétlenül kedvez a játékosságnak; és mindez azért tűnik föl, mert az előadás a továbbiakban a naivitás és a tudatosság, a tudóskodó fejtegetés és a rácsodálkozás között leng ki, sajnos, messze nem azonos (nyelvi) színvonalon. Amivel korántsem azt szeretném sugallni, hogy klasszikusan harmonikus előadás lenne szükséges, éppen ellenkezőleg: az elnehezített narrátori elemzés valójában közhely-bölcselkedésbe fut ki. Kimondatik az, ami körülírás vagy sejtetés révén inkább érzékeltethetné az emlékezés szétfutó, az emlékező személye által összefogott gondolatosságát; s még ott is, ahol az elbeszélő kilép az időből, megszabadítja magát az okszerűség bilincseitől, ott sem képes úrrá lenni a (nyelvi) szűkkörűségen: „Egy boszorkányi farára emlékezni nem lehet, de az arra simuló farmemadrág íve elevenen él, s még a kéz is emlékezik, néha pedig egy soha észre nem vett mozdulatban találunk rá a történet eredőjére”. A történetek, történések eredője amúgy sem túlságosan szerencsés fordulat, ismétlése a nyelvi fantázia némi szegényességének gyanújába keverheti a szerzőt. Az „eredő” zárlatba iktatása pedig csattanójától fosztja meg a fejezetet, az akár jó ötletként is funkcionáló befejezés némi didakszissal párosul; az „eredő” itt, ebben a kontextusban nem az a típusú kifejezés, amely szerkezetformáló erővel rendelkezne, pilléreként tartaná az emlékezés „épületét”: „Néha egy madár röptéről hasít belénk az emlékezés a csók ízére, máskor egy-egy szín, hang, avagy illat vezet vissza hozzájuk: megszámlálhatatlanok és kiismerhetetlenek az emlékképek eredői.”

Egy ilyesfajta, a nyelvi találékonyságra, a nyelvileg megalapozott időjátékokra épített kötetben egyébként nem lenne szabad olyan ügyetlenségeket bennehagyni, mint: „jőmagam teát, ő bort ivott”, vagy: „Verejték, korom, vér és égési foltok fénylettek [!] testén”, pedig a történetek elbeszélője különös jelentőséget tulajdonít az írásnak, amely a kimondás és a megnevezés révén nyújthat védelmet, még a szerelem ellenében is: ezért az „égi, bölcs írásokba kapaszkodni, vagy írástudóként mondatokkal védekezni” gesztusát(?), pótcselekvését(?), narrátori elszántságát(?), nem semlegesíti a következő mondat tagadása („Mert nincs védelem, sem bölcs cinizmus, sem tapasztalat, mely megóvhatja a májusi szerelemtől...”), az a fajta írói magatartás, amely fenntartja az elmondhatóságba vetett reményt, a kötetből kiolvasható. Ez éppen nem megrovásszámba megy, hiszen György Attila vállalkozása azt célozza: miképpen lehet az egymásra rétegződött korszakokban, az e korszakokat nyelvileg jellemző formákban, a korszakokat meghatározó, egymásból-egymásba következő hiedelmekben a közöset föltámi. Ez a közös mindenekelőtt az emlékezet-emlékezés síkján bontható ki, még hozzá azáltal, hogy az emlékezésben nem egyszerűen egymásba nyílnak a korszakok, hanem maguk a korszakok is emlékezetként konstituálódnak, az adatok, a tapasztalatok, a történelmi emlékek egyszerre, együtt, egymást értelmező, egymásra világító alakban jelennek meg. Legalább két elbeszélő alakítja ki a történeteket, a Jacob Sprenger-György Attila néven bemutatkozó meg Institoris mester, aki olykor közvetlenül, máskor az előző néven szereplő elbeszélő tolmácsolásában adja tudunkra történeteit-tapasztalatait. A közvetlenség és közvetettség változtatása kellemes feszültséget eredményez, hiszen a leginkább az áttételes előadás biztosíthatja a rejtőzködés ama nyelvi formáit, amely a játékos fordulatoknak több hitelt szavatolhat. Még határozottabban: az archaizálás ott igazán célhoz vezet, ahol az időbeli távolság tudatosulása-tudatosítása beépül az előadásba; tehát ahol a nyelvi játék mozgatja a narrációt, nem pedig a narrációnak rendelődik alá (mintegy mellékes, pusztán „stilisztikai”-retorikai-tényezőként).

Az Institorisnak ezerszavas, befejezetlen írása a befejezetlen szerelemről magára az írásra is reflektál, önreflexív előadásában a szerelem és az elbeszélés befejezetlenségére, sőt, befejezhetetlenségére derül fény, a hangsúlyozottan „történés”-központú írás többfelé nyit, a címben megnevezett tárgy a szimbolikusba emelkedhet, létértelmező hangsúlyokat kap, valamint a több jelentésben használt megismerés drámáját generálja. S bár a nyelvhasználat ingadozása ebben a fejezetben is tetten érhető, a narrátor és az olvasó közé emelt elbeszélő tudatának megosztottsága általában a narráció poliszémiájához vezethet, „zsákmány és vadász voltam egy személyben” – hangzik el, mint ahogy korábban a szentség és az elkárhozás egyenlő esélyként merül föl. Mindkettő egy és ugyanazon magatartásnak, ám különféle nézőpontoknak következménye, amikor is semmi sem (lehet) azonos önmagával, minden magában hordja ellentétét. Ez a dualitás nem fordulhat át tudásba, ismeretbe, a megismerés a szellemi szférából átkerül a testibe, az egy személyben „mágus és inkvizitor” rádöbben kiszolgáltatottságára: „saját sorsát senki meg nem ismerheti”, szerelmének története pedig „zavaros, tragikusan befejezetlen és hiányt hagyó” marad, „reménytelen remény” éltetheti a továbbiakban, hogy „szerelemalatti szerelm” – e „s e történet mégsem befejezett...” A három pont, a befejezetlenség jelzése az elbeszélőtől származik, miként a szerelmi történet és a történet azonosítása, a személyes szférának és a világszerűnek egybeérzése(?), -látása(?), -gondolása(?) pedig egyfelől e sors általánosíthatóságának jelzése lehet, másfelől viszont nagyon közelinek és elvontan távolinak egymásba játszására példázat. Az oxymoronokkal gazdag nyelv ennek a széthasadó, de széthasadságában is az egy tőről fakadtságra utaló világnak-világoknak megjelenítését vállalja, olyan szereplő lép színre, aki magában hordozza a világ természetes(?) kettősségét, az inkvizitor a megmerevített rend kéréseivel öre, a mágus az elrejtett, a nem tudható, a praktikákkal hozzáférhető rejtélyes tudója; az elbeszélő látszólag ura saját történetének, egyben bizonytalan a történet kimenetelét illetőleg; a tapasztalat a csodának ellentettje. A boszorkányok feltámadása: emígy a cím és a zárófejezet címe, „A boszorkányok ugyanis nem szoktak visszatérni: mint ismeretes, egyek és megismételhetetlenek” – eképpen fejezetünk egyik tanulsága. Ez a kétféle lehetőség egyként igaz, mindegyik más szinten, a személyes történetén így, a történetén amúgy.

Áprily Lajos *Vers vagy te is* című költeménye beszédes példája a Nyugat-os versalkotásnak, az individuum önmagát, a világot, a nyelvet, ezáltal verset teremtő hatalmát példázza, az egymástól távolodók a versben találhatnak egymásra, a költő szavával, és csakis eképpen. A művésznek ez az „emberfeletti”, mert a teremtést utánzó gesztusa a művészségnek, az irodalmiságnak, a versnek megszületését teszi lehetővé, a küzdelem a vers révén megszülető szubjektumért folyik, vers és szubjektum egymás megteremtésében versenyez egymással. A távolság semmivé válik, hiszen a versbe foglalt egyéni létrejön, a költészet mágikus erejének segítségével.

Vers vagy te is. Ezért van harc közöttünk.
Rég vívom érted a művész-tusát. (...)
Már távolodsz. A gép repít robogva.
Nem is tudod, hogy most lettél enyém.
Varázs-ütésre dallamod kiépül,
s zengő egész vagy, zengő költemény.

Ez a fajta irodalom még a nyelvi uralhatóság jegyében formálódik, egy olyan költő-szubjektum megszólalásának hitelességét tanúsítja, aki képes a „varázs-ütésre”, aki meg tudja csendíteni a teremtő erejű „varázsfuvolát”, akinek nincsen kétsége afelől, hogy a művésztusa nemcsak értelmes cselekedet, hanem eredményes, de legalább eredménnyel kecsegtető is. Minden a verset szolgálja, mivelhogy a versben testesül meg az alkotás ereje, a vers megőrzés, létre gondolás, emellett esztétikai alakzat, zenei forma. Ennek megteremtésére csak költő képes, a versbe foglaltság a személyiség létrejöttének egyik, talán legfontosabb feltétele.

Ha a *Vers vagy te is* hangvételét, megszerkesztettségét, gondolatiságát, mint az 1920-as esztendők magyar lírájának egyik változatát szemléljük, akkor a klasszikus modernség továbbélésének lehetőségére bukkanunk, az Ady Endre utáni időszak olyan lírai alakzatára, amely számára a démiurgoszként, nyelvalkotóként (vö. Áprily Lajos verseiben az általa létrehozott összetett szavak kulcshelyzetével) megjelenő költő a zeneiséget jelöli ki megkülönböztető sajátosságként; a tematikai értelemben vett regionalitás vállalása, a couleur locale nyelvi érzékeltetése az Ady-örökséget a szimbolista-mitoszalkotó vonások egy (jelentős) részétől megszabadítja, s egy cizelláltabb formába hajlítja. A formai tökéletességre törekvés ezt a fajta lírát nem a pamasszista – „J' art pour l' art"-os változathoz közelíti, az erőteljesen érvényesülő regionalitás ennek a fajta költészetnek referencia-igényét és vonatkozásait erősíti. S ha idézzet versrészletünk ugyan nem a közösségi vállalások költői megszólalását reprezentálja is, a krízisen úrrá lévő költőiség mindenesetre mutatja azt a fajta bizalmat, amelyet a nyelvőrzés és -teremtés, valamint a nyelv révén konstituálódó (világ)harmónia kölcsönözhetnek ennek a viszonylag kései klasszikus modern lírának.

Bárhol üjtük föl Lovétei Lázár László kötetét, mindannak elutasítása érződik, helyenként visszavonása is, amit a magyar klasszikus modernség megjegyzendő-idézendő fordulatként örökölt hagyott. A rejtett, nem jelölt, bár megszokott voltuknál fogva látványosan kibukó idézetek az új kontextusban az eljelentéktelenedés lehetőségére lesznek példák, olykor egy kvázi-cselekvés verbalizmusban kimúló töredékeként juthatnak némi szerephez. A Már-már fenyegetőzőm lírikusi szószólója egy közelebből meg nem nevezett víva szituációját vázolja föl, hogy innen lépjen át az irodalmi emlékezet őrizte nyelviségbe, amely sem nem képes több információt közölni, sem nem teremt analógiát az előszöveg és a jelen szöveg között.

Egy eminens figura közli majd
óvatosan, hogy nem könnyű vele.
De amit elküld, tényleg elbocsátó
szép üzenet marad, (Mert utálja
a tragédiákat.)

Az „irodalmi” vonatkozások könnyen csábíthatnak olyan értelmezésre, hogy író és kritikus viszonyáról van szó, vagy író és szerkesztő hidegülő kapcsolatáról; szerencsére a viszony-kapcsolat természete homályban marad; s a vers következő szakaszában meglepő fordulat nyomán akár nézőpont-váltásról, „pálya-módosítás”-ról szólhatnánk: az általánosságokban mozgó, az irodalmi vonatkozásokkal érintkező beszéd személyesbe csap át, a másutt már ismert én-ő oppozíció egy lehetséges változatát tematizálja a vers, mintegy az egyes szám első személyű címre visszautalva. Csakhogy a címben az aktivitás ígérete rejlett, az „Én pedig csak kívárom, hogy ő legyenek” passzivitása az azonosulás esélyével számol, jóllehet, annak jövőbelisége kétséges helyzetet teremt, a vers énjét a passzivitás állapotában tartja. Az ő felsőbb instanciaként jelenik meg („Sok minden függ tőle”), igaz, nem teljhatalmú „Atya”-ként irányítja a világot, csak sok minden fölött, nem minden fölött dönt, s az én sincs annyira kiszolgáltatva, mint hihetnők. Az ellenakció:

„Szakirodalmat olvasok,
és már-már fenyegetőzőm.
A tesztek szerint még mindig
zöldfülös kamasz.”

Az önvédelmi gesztus (ön)gúnnnyal párosul, az ő-vé válás lehetősége meglepő reakciót hív elő, felkészülést és agressziót, amely eképpen keretbe fogja a verset, szilárd szerkezeti vázat épít, versszerűvé avat. Mindannak ellenére, hogy a külső világ értékelése nem egyezik a belsőével, a tesztek kimutatása nem felel meg az én elvárásainak. A vers megalkotódik, az irodalom fenségétől eljutunk előbb a „szakma”, majd a pedagógiai szókincsből merített kvalifikáció körébe; a prózába tehát? Az egyelőre egymást távolból figyelő én és ő között nem az irodalom, nem a „zengő költemény” hoz létre kapcsolatot, az azonosulásnak(?), beilleszkedésnek(?), domesztikálódásnak(?) még nem alakultak ki (s kialakulnak-e vajon?) a feltételei. Mintha az ő szempontjai lennének a követelőbbek, az én pozíciója a védtelenebb. Ám a verségést az én- és őszemlélettől származó, (ön)gúnnnyal jelzett távolság jellemzi, az én még csak készül a fenyegetésre, a tesztek következményei beláthatatlanok, ami történik, lefeljebb „ez-

az”, ám semmiképpen sem pontosan behatárolható. Varázsütésről szó sem lehet, ennek megfelelően dallam sem épül(het) ki, és a költemény sem zeng, egyáltalán a zene a versbeszédén kívül marad.

A boszorkányok feltámadása című kötetben szerzője megkísérli, hogy a „hagyományos”-nak mondható, ún. misztifikációs technikával körüljárja az előszóban megfogalmazottakat: Az újabkori boszorkányokról, valamint miért gondolja üdvösnek a szerző e könyvecskét; az egyes fejezetekben kifejtendő paradoxonokat itt fölvezet. Az innen már idézett mondatokból kitetszik, hogy a rájátszás eszközével él György Attila, ám ebben meglehetősen következtelen, és ez nem azért baj, mivel feltétlenül egységes hangvételt igényelne az olvasó, hanem azért, mert következtelenségében sem rendszer, sem célszerűség nem vagy csak ritkán mutatkozik. Az archaizálás jóval több nyelvi fantáziát igényelne, merészebb szófordulatokat, mint ahogy az archaizálás megtörésében sem mutatkozik a szerző mindig bátomak, olykor inkább kevésbé ügyesnek. A szerkesztés roppant lehetőségekkel kecsegtethet, az előszó és az irodalomjegyzék, a prolóógus és az epilógus egymással dialogizál, főleg ez utóbbi megfelelései sejtetnek jóval többet, mint amennyit a közbeeső részek általában adnak. Ami viszont a kötet hagyományban-állását illeti, elsősorban retorizáltsága, illetőleg a nagyon sikerült néhány fejezetben nem annyira de-, mint inkább anti-retorizáltsága révén jelzi hovatarozását, lokalizáltságát, s szinte párhuzamosan Láng Zsolt erdélyi Bestiáriumával azt az eltökéltségét, hogy újraolvassa, így hát újraértékelje a múltbéli alakzatokat. Ez a fajta múltlátás a stilizáltságot is új helyzetben lát(tat)hatná, ha ez a stilizáltság a megvalósultnál markánsabban érvényesülne. A stilizáltság ellenében hat a magyarázkodás, nem az ál-tudósi szövegértelmezés, hanem a nehézkes és nem túl sokat mondó fejtegetés, amely több fejezetben akadályozza a rájátszásból fakadó játékosság érvényesülését. Nem az időnkénti felülretorizáltság okoz zavart, hanem a nemigen összegződő, ezáltal új minőséget létrehozni képtelen szociolektusok egymásmellettisége. A különféle szociolektusok azért nem járhatják át egymást, mert stíluserejük, „kisugárzásuk” messze nem azonos vagy hasonló értékű, egyik könnyen megsemmisítheti a másikat.

*

Két kötet Erdélyből, két erdélyi kötet: csillagtávolságban egymástól, tanúsítványa annak, hogy sokféle úton lehet a célhoz eljutni. A cél nem több, nem kevesebb, mint jó könyvek kiadása, olvasható – olvasandó művek megjelentetése. Az 1971-ben született, újságíróként kenyerét kereső György Attila, az 1972-ben született, jelenleg egyetemi hallgató Lövetei László ízléses kiállítású, érdekes borítóval ellátott kötete, az előbbinek második, az utóbbinak első könyve figyelmeztet: bevett, bár igazán sosem bevált fogalmainkon, képzeleteinken nem árt időnként változtatnunk, így a nemzetiségi vagy kisebbségi irodalom mindig legfeljebb földrajzi-nemzet(iiség)politikai tartalmú meghatározását a nemzeti irodalom-regionális irodalom-világirodalom háromszögében szükséges újragondolnunk. Ismét meg ismét rá kell döbbernünk arra, hogy a magyaryelvűség tényén kívül az eddigieknél sokkal alaposabban kell(ene) foglalkoznunk az irodalmi beszédmód-váltás regionálisnak minősített jelenségeivel (is), avval nevezetesen, hogy például egy újfajta (irodalmi) tájékozódás miféle nyelvi-esztétikai megoldási javaslatokkal élhet, a földrajzi távolság ellenére vagy épp azért hol húzhatók meg a hasonló irányba törő poétikai elképzelések vonalai. György Attila kispikái ciklusának egységes kötetet sugalló szemlélete nem a történetet perli vissza, de nem is a töredékesség mellett szavaz, hanem hasonlóan jónéhány magyarországi példához a tiszta műfajok képtelenségét, az epikának a cselekményességet jórészt mellőző szervezettségét mutatja föl. Lövetei László már most több, mint a Térey-követők egyike, szuverén egyéniség, aki depoétizáló költői gesztusait a maga választotta kötött és kötetlen(?) formákban avatja lírává, egyben átértelmezve, deformálva, a maga módján újraalkotva a lírai alakzatokat. Vers vagy te is...

Szeged, 1997. november-december fordulóján

Paradigmaváltások az orvostudományban

Birtalan Iván:
Évszázadok orvosai

Kende Péter a 2000 című folyóiratban némi fölényes göggel nemrég leszámolt – vagy legalábbis ő maga nyilván azt hiszi, hogy leszámolt – a „paradigma” fogalmával, és azt javasolta, hogy a következő ötven évben mondjunk le a használatáról. Félő, hogy javaslatát az amerikai tudománytörténészek – akik közül aránylag kevesen olvassák a magyar folyóiratokat –nemigen fogják megszívlelni. Thomas R. Kuhn, a neves tudománytörténész alighanem tartósan közhasználatba bocsátotta a paradigmát (amelyet gyakran valóban nagyon is homályos értelemben használnak, de amely Kuhnál eredetileg szemléletmódot, értelmezési keretet jelentett).

A paradigma és a paradigmaváltás fogalmával Kuhn azt kívánta jelezni, hogy a tudományos forradalmak nem pusztán az ismeretek mennyiségi felhalmozódása, egy-egy zseniális felfedezés alapján jönnek létre – vagy ha mégis, akkor ez alapvető jelentőségű szemléletváltozás, paradigmaváltás eredménye.

Az orvostudomány első fontos paradigmaváltása a régi görögök, és közülük is mindenekelőtt „a medicina atyja”, Hippokratész nevéhez fűződik. Hippokrátésznél nem egyszerűen arról volt szó, hogy felfedezett egy új fűvet vagy gyógyszert (mint Fleming a penicillint), vagy hogy leírt volna egy új tünetet.

Hippokratész előtt az orvoslás Kínától és Mezopotámiától Egyiptomon és a prekolombiánus Amerikán át Hellászig és Indiáig azon a véleményen volt, hogy a betegséget természetfeletti erők okozzák, az egészség felett pedig ugyanezek őrkdnek. A betegség kiűzése és az egészség megtartása csakis a természetfeletti erők – istenek, démonok, szellemek és ördögök – befolyásolása révén lehetséges. Bár a Hippokratész előtti medicina sem volt teljesen mentes (mindenekelőtt az empiria révén) a tudományosnak minősíthető elemektől, félreismerhetetlen teológiai és babonás jellege.

Nincs okunk lenézni a mitikus gondolkodást, hiszen tudjuk, hogy a mítosz sem egyszerűen csak tudatlanság és korlátoltság, hanem a világszemlélet és -magyarázat egyik elemi módja – tény azonban, hogy a mítoszon túllépve Hippokratész tette (ha nem is visszavonhatatlanul és egészében) természettudománnyá a medicinát. Mindaz, amit az antik görög géniusz vagy iskolája az orvos helyes viselkedéséről, egyik-másik betegség úgynevezett isteni vagy szent jellegéről leírt, a mai posztmodern módon irracionális kor nem csupán értékálló, hanem sokszor értékromboló légkörében, az orvosi diplomával vagy anélkül a betegekre szabadított kuruzslók eldorádójában még mindig aktuális. Majdnem kétezeröt száz év elmúltával ez azért nem kis teljesítmény.

Birtalan Iván, a neves budapesti orvostörténész a hagyományos jellegű orvostörténetet magas szinten művelő könyvében Hippokratész és utódjai kisebb vagy nagyobb paradigmaváltásaival foglalkozik. Könyve első részében életrajzi tanulmányokat foglal össze – tudjuk, hogy az Annales-iskola és más újító történettudományi irányzatok óta a biográfia, nem kis részben igazságtalan módon, némileg gyanússá és régimódivá vált –, a második rész látszólag közelebb áll a história mai korszemléletéhez: a medicina és az államhatalom viszonyával foglalkozik.

A két fajta történeti megközelítésmód sokszor Birtalannál is elegyedik, sőt keveredik. A középkor nagy arab orvostudósával, Avicennával foglalkozó tanulmányában Birtalan utal arra a szociális környezetre, amelyben hőse mozgott. Ez volt az a korszak, amikor a keresztény Európa helyett az iszlám világ vált az antik világ szellemi örökségének (így a görög és hellenisztikus orvostudomány vívmányainak) megőrzőjévé.

Hippokratész és Avicenna működése is mutatja – és ezt Birtalan jól érzékelteti –, hogy a régi nagy orvosoknál általában szerencsésen egészítette ki egymást az empirizmus és az értelmezési keret kisebb vagy nagyobb fokú pragmatizmusa. Az a tény, hogy a teológiai és természetfeletti magyarázati mód implicit, de határozott elvetését és figyelmen kívül hagyását az orvosoktól erősen vallásos, sőt teokratikus társadalmakban is eltűrték, nyilvánvalóan a medicina életközeli jellegével függött össze.

Jó példa erre az életközelségre (a nem túlságosan vallásos korszakban élt) Korányi Sándor, Birtalan egyik tanulmányának tárgya. Nem Korányi volt a legnagyobb magyar orvostudós (Semmelweis, Szent-Györgyi, Ferenczi Sándor is megelőzte), de minden bizonnyal ő számít magyar földön Árpád sámainaitól a mai napig a legjobb praktikus, gyakorló orvosnak. Egyénisége és módszere joggal nyűgözte le Németh Lászlót és Illés Endrét (mindketten írtak róla értekező vagy szépirodalmi formában), akik orvosnövendék korukban közelről is megfigyelhették működését.

Birtalan joggal szögezi le: Korányi példája bizonyítja, hogy milyen igaztalan az a vád, amely szerint a tudományos orvoslás türelmetlen és elzárkózik az empiria értékes, használható eredményeitől. Az úgynevezett természetes gyógymódok ismeretes módon úgy viselkednek, mintha az állítólag éteri magasságokban lebegő és életidegen tudományos orvoslással szemben ők őriznék az empiria kincseskamrájának kulcsát. Ha akadt magyar földön empirikus orvos, akkor az éppen Korányi volt – és ez a zseniális gyógyító támatta a legélesebben a manapság új életre galvanizálódni látszó (és a placebo-hatáson túl teljesen hatástalan) homeopathiát, régi magyar nevén a hasonszenvi gyógyítást.

A régi kor embere hatalmas szorongással élt át olyan betegségeket is a vakbélgyulladásról a gümőkörig, amelyekről manapság jóval kevésbé kell rettegnie, és bár a vallásos jellegű praktikák – az adomány Apollónak, a zarándoklat Jeruzsálemba, Mekkába vagy Lourdes-ba – segítettek és segítenek csökkenteni a pszichés feszültségeket, a betegséghez minden irracionális magyarázatban is fel kellett hogy tűnjön, hogy a doktorok empirizmusa itt-ott azért ténylegesen is csak használ valamit. A felvilágosodás koráig vagy tán még azon is túl, az orvosi praktikák általában hihetetlenül kezdetlegesek, sőt veszélyesek voltak ugyan, de a diéta, az éghajlatváltozás, a sérülések ellátása, hébe-hóba talán még a gyógyszeres kezelés (például a fájdalomcsillapításban) is csak hozhatott könnyebbé, esetleg még gyógyulást is.

Ezt a fejlődést nem szabad túlbecsülni – nem mintha a műtéti érzéstelenítéssel és az oltásokkal (az egyetemes orvostudomány két legjelentősebb felfedezésével) a medicinának ne sikerült volna milliók életét megmentenie. Sok millió más betegen viszont nem

tudott, a mai napig sem tud segíteni. Amivel összefügg, hogy nemcsak Hippokratész vagy Avicenna korában, hanem még a huszadik században is változatlanul dül az orvoslásban, az orvoslás körül a régi babonáság. Az asztrológia, az úgynevezett természetes gyógymódok, az akupunktúra, a különféle vallási szekták (például a pszichiátria betiltására törő és ezen túl immár átfogó orvostudományi elméletet és gyakorlatot felállító, testi panaszokat is kezelni kívánó szcientológia) azt bizonyítják, hogy milyen vékony az emberen a civilizációs, tudományos máz, ha az egészségéért, az életéért kell szűkölnie.

Ha ez manapság így van, még inkább ezek a vonások jellemezték az úgynevezett átmeneti korszakok orvostudományát. Birtalan külön írást szentel a német nyelvterületen változatlanul nagyon népszerű *Paracelsus* reneszánsz figurájának. Paracelsussal újabb, ha nem is teljesen következetes paradigmaváltás következett be; a német-svájci orvos nem csupán a vegytant vezette be az orvoslásba (mely vívmány jelentőségét nem lehet túlbecsülni), de középkori énje rendíthetetlenül ragaszkodott az iatroasztrológiához és a vízi, légi, föld- és tűzből jött szellemekhez. Az iatroasztrológiai áramlat sem halt ki még teljesen, nem csupán a medicina gyanús aljnövényszétében: pszichiátriai kórházak ápolói és nővérei (sőt, itt-ott orvosai) körében is kiirthatatlan a meggyőződés, hogy teliholdkor gyakrabban borul el a pszichotikusok elméje.

Tanulmányai második csoportjában Birtalan azt tárja fel, hogy milyen mély változásokon ment át az orvos és az orvostudomány társadalmi helyzete a történelem folyamán. Az ókorban az orvosi sok helyütt inkább lenézett, megvetett mesterségnek számított, amelyet túlnyomórészt rabszolgák űztek. A tizenkilencedik és a huszadik század viszont még az angol nyelvű tudományos szociológiában is elérte, hogy míg a levélkihordó vagy az esztergályosé a nem túlzottan magas tekintélyű „*occupation*”-nak (foglalkozás) számított, addig az orvosé és persze másoké a fennkölt „*profession*” (hivatás) lett.

Különösen figyelemreméltóak Birtalan járvány- és közegészségtan-történeti írásai. A járványtörténet manapság éppen úgy reneszánszát éli, mint ahogy elsősorban a szerzett immunhiányos tünetcsoport (nemzetközi nevén az AIDS) révén sajnos a járványok is. Figyelemre méltó, hogy a magyarországi Habsburg-bürokrácia kialakulásában és megszilárdításában milyen fontos szerepet játszott a pestis kapcsán életre hívott járványvédelem. Az egészségügy „államosításában” és társadalmasításában a közegészségügyi feladatok (vagy a rájuk történő, nem ritkán inkább a nagy szociális ellátó rendszerek fenntartására szolgáló és burjánzását elősegítendő hivatkozások) mindig is kiemelkedő szerepet játszottak. (*Akadémiai Kiadó*)

Harmat Pál